

Vikerkaar

9/1989

Kärt Hellerma, Aita Kivi jutud; Toomas Hendrik Ilvese, Paul Celani luulet; Fanny de Siversi essee Jumala olemasolust või olematusest; Václav Havel poliitikast ja südametunnistusest; Ülo Valk maagilisest mõtteviisist; Mati Hint veel ühest Eesti saatust kujundada püüdvast salaprotokollist; Jaan Kaplinski autori-rubriik; Jossif Brodski kohtuprotsess

Vikerkaar

Ilmub alates 1986. a juulist. 4. aastakäik

September 1989. Nr 9

Sisukord

- Leevi Lehto 1
Kärt Hellerma. *Kiri Lesboselt* 3
Aita Kivi. *Vaba päev. Kartulid* 9
Eva Rütel. *Luulet* 24
Toomas Hendrik Ilves. *Elsewhere* 25
Paul Celan. *Luulet* 27
Vappu Vabar. *Eve Kask — tee täiuseni ja edasi* 31
Fanny de Sivers. *Teadiased ja teadmine jumalast* 33
Václav Havel. *Poliitika ja südame-tunnistus* 40
Ülo Valk. *Maagilisest mõtteviisist* 54
Mati Hint. *Kümme aastat ametlikult seadustatud keelelist venestamist* 60
Mart Nutt. *Kolonistide tragöödia* 64
Hannes Walter. *Eesti Vabadussõda 1918—1920 V* 67
Elav ajalugu
Kohus Jossif Brodski üle. Üles kirjutanud Frida Vinogradova 77
Müüt, mõte ja meie
Jaan Kaplinski. *Meelelahutus, usk ja vabadus* 87
Vaatenurk
Oskar Kruus. *Kas kassett on laetud?* 94
Hasso Krull. *Kirju Hiireke* 94

Kujundus: Jüri Kaarma

Fotograafid: Margus Haavamägi ja Kalju Jõul.

Esikaanel: Eve Kask. «Jumalanna». Värviline linoollõige. 50×50. 1989.

Tagakaanel: Eve Kask. «Illus mask». Värviline linoollõige. 50×50. 1989.

LEEVI LEHTO

Soome keelest tõlkinud Silvi-Aire Pähnapuu

Esmeralda, puhas ja süütu kui meri,
sündis maast, jõi maa põuest,
kümbles merevahus, päike kuldniiske
ümardas, kuldas
ta rinnad, ta tuharad.

Keelel õunapunasel
kõneles puuga ja lillega, linnuga, loomaga,
lembe alasti Esmeralda, kuldpruun,
tulipunase suuga tulipunaseid õunu sõi,
sillerdavad piisad jooksid mööda ta ihu
nõtket,
lõualt kaelale, rindadele,
rindade vahelt kõhule,
kõhult häbemeavale
ja tihe tups päikese käes sädeles.

Uhkelt ja õrnalt,
põtrade ja rebaste seltsis
Esmeralda ümarpõsine kõndis,
koos huntidega magas,
maoga punasel kaljul mängis.
Ja tuhatkeeli loodust kõnetas,
tuhatkeeli loodus vastas.

Esmeralda, naine, emalõvi, taeva lemmik,
ootas meest, taevasuurust peenist,
kanget meest, punerdavat elundit,
ootas tuhandet meest, tuhandet keelt,
ihkas rahuldust, ihkas last,
ümarakõhulist, kuldseihulist.

Ja kui linnud tulid üle mere,
sinipunase taeva all,
rohelist lehed nokas, sõnumeid lauldes,
ootas Esmeralda.
Ja tuli laev, valgepuri, pärituult,
tuli seitsekümmend meest, seitsesada, seitse
tuhat.

Astusid maale mõõkadega,
hundil kutsikad tapsid,
maol munad lõmastasid.
Ja Esmeralda läks neile vastu,
tups hiilgamas, tuli jalgevahes.
Tulid mehed, mõõgul ahistasid,
puu külge sidusid, endil paljaks võtsid,
viletsate riistadega
kõhu alla suskisid.
Rindu peksid, kullasäraseid,
nibud valusaks näpistasid,
kõhu verele lõhkusid.
Riietusid ja lahkusid.

Ja Esmeralda, haavatud, süütu,
sülgas endale jalgevahesse,
läks hundi juurde, läks karu koju,
hunt ta rinnad terveks noolis,
karu tasus terveks kõhu.
Ja Esmeralda hellitas tuld jalgevahes,
punasel kaljul lebades
tõstis tupsu kõige poole,
pilvede poole, päikese poole, loomade poole,
hübemeava tuulele tulla, merele tulla,
seemneile tulla.
Hellitas oma suuri ümaraid rindu teravatipuseid,
oma kõhtu, oma tupsu,
ja tulid kõik loomad
ja noolisid teda, ja hellitasid teda.
Ja Esmeralda, naine, emalõvi,
avas hübeme hundi hellale keelele,
innukale ja tugevale,
karu koonule, metskitse ninale,
mao peale, mao munale,
hundi elundile, karu elundile, kõigele ihkavale
ja süütule.

Kõik jõid ja jootsid teda,
ta avas hübeme taevale, igavesele taevale.
Ja Esmeralda, puhas ja süütu kui meri,
võimas viigipuu, punane pärlendav õun,
lapse sünnitas enesesarnase, poisi
kuldpunase, kauni, niiske, ümarakõhulise,
ja poeg jõi merest ja ema rinnast, Inimese poeg,
ja koos rahuldasi nad teineteist, ja loomi.

KÄRT HELLERMA

*Oh haiglane sugu, kus kõik on vajunud valedesse rappa,
Ja tõtt räägib ainult see üks, kes tahab mind tõega tappa!
Donne «Twicknami aed»*

KIRI LESBOSELT

Ära imesta, et sulle kirjutan. Ei ole mind veel jätnud kohustus — õigupoolest on see patt ja piin — sõnastada elamusi ja mõtteid, mida maailm minus loob. Isabel, mu sõbratar, vaatab hallis filmi — üht hiilgavalt ehitatud melodraamat — ja temata ei taha ma kuhugi minna ega midagi teha. Olen uimane õrnusest, mis lookleb meie vahel nagu siidise seljaga siug. Vaevalt aimatav, sulnis leebus hõljub siin neiski ruumides, kus meid parasjagu ei ole. Kadestan kõiki, kes teda näevad, kadestan iga häält, mida ta kuuleb, kadestan iga liivatera tema jalaaste all. Vahel tahaksin olla õhk, mida Isabel sisse hingab. Igatsen olla tema, sulada temasse, täita teda üleni. Elan Isabeli kiirguses nagu päeva soojas paistes, Isabel, poeetiline hing. Mõtlen talle ja mu kõrvus kajab muusika.

Mäletan, nägin sind viimati Ajakirjandusmaja ees. Tuhandendat korda tulin välja ustest, mis viivad majja, kus keegi kedagi ei oota ja alumise korruse kohvik on alalõpmata täis vaevatud nägudega naisi. Päike lõi silmadesse ja seal nägin ma sind. Sul oli laps kaasas, sa panid teda parajasti maha. Kui sind hõikasin, olid hetke segaduses, ei teadnud, kas oodata mind või joosta järele lapsele, kes vabanenult minema vudis. Laps oli alles väike, umbes kaheaastane ja ta võinuks olla meie oma.

Sellest polegi palju möödunud, kui Isabeli esimest korda kohtasin. Rannas, mõned nädalad tagasi. Olin alles siia jõudnud, elasin sisse, nautisin jõudu, mida endas tundsin ärkavat. Kesksuvine päike lõõskas, lained õõtsusid laisalt randa, meri oli soe ja kutsuv. Iga rohulible, iga põõsas, iga puulehtki õhetas meelelisusest. Söötsin vette, ujusin nõrkemiseni. Sukeldudes tundsin, kuidas ma oma keha armastan, oma suurepäraseid käsi, jalgu, puusi, kõhtu, õlgu. Mu keha ümmardas mind hoolsalt, oli nauding olla tema sees. See tunne oli nii rabav, et oleksin tahtnud mõnust oiata. Vesi paitas mind, mähkis endasse. Mu ümber laotus meri, üksinduse teisik. Kui veest välja tulin, olin erk nagu pistrik, mu ihu hingas õnnelikult ja jultunult. Siis ma Isabeli märkasingi.

Iga kord, kui ma sind näen, muutub mu elu mulle arusaamatuks. Kummaline kokkukuuluvus me vahel ilmutab end ikka uuesti. Oleme

end lootusetult teineteisesse jätnud. Kuigi aeg, veider eimiski, alandab inimest kõige salakavalamalt ja järjekindlamalt, on ta meile millegipärast üha halastanud. Ta ei ole meid kustutanud, on üksnes täpsustanud.

Kui nägin teda puusade õõtsudes lähenemas, tajusin, et kui ma ka väga tahaksin, ei saaks ma talt pilku ära. Vahtisin teda nagu nõiutult. Tema pruuni, vaimustavalt siledat, veepritsmetes nahka, ta sihvakaid jalgu, just nagu voolitud rindu, tema malbeid ja hapraid käsivarsi, prinke tuharaid, neitsilikult looritatud pilku. Ja rebasekarva sädelevaid juukseid, mis end silitama ahvatledes koheva voona õlgadele langesid. Kõige rohkem köitis mind süiski tema kõnnak, kerge ja majesteetlik. Ta astus kiirustamata, nautides oma teekonda. Ta oli kui hästi hoitud tõupuhas traavel, pakkudes täiuslikku vaatepilti. Nümf, muusa, näkk. Kui ta endalt veepiisku maha raputas, tundsin niudeis erutust. Oleksin tahtnud suudelda ta rindadevahet, libistada huuled nibuni, kogeda rõõmu me mõlema ärkamisest neil säravate tippudega valgetel küngastel.

Hiljem Catherine tutvustas meid. Catherine on meie maja perenaine. Räägitakse, et ta armastab väga kirjandust, eriti luulet. Tal olevat maitset. Elame üsna ranna lähedal, mõnuses kotedžis, mida saab ka talvel kasutada — aga talv pidi siin olema pehme nagu ühele Kreeka saarele kohane. Meeldiva juhuse tõttu sain toa otse Isabeli kõrvale. Isabel on siin juba kaks aastat. Kui ma ei varjanud oma huvi tema vastu, võttis ta seda päris loomulikuna.

Me oleme palju koos. Kord minu, kord tema juures. Aina uuesti joovastume teineteisest, hullame nagu väikesed tüdrukud. Käime koos einestamas — mulle meeldib vaadata, kuidas ta sööb, kuidas ta hõõgvel huuled vetruvad ja nägu õndsalt roosatama lööb. Eriti haaravad on meie jaoks ühised päikesevannid. Päike loob meie vahele otsekui väikese distantsi, mille ületamisest tõuseb uusi ja nõudlikke pingeid. Koos käime ujumaski. Ja vees oleme kaua, sest päike on siin põrgulikult kuum. Põrgulik päike paradiisi kohal — kummaline, kas pole?

Tookord sinuga vanalinnas kõndides muutus linn mu ees pöörlevaks vikerkaareks, ma nägin seda ühtaegu lähedalt ja eemalt, kõik sulas kaleidoskoopilisse värvimängu, edasi-tagasi sagimisse, olin su kõrval õnnelik, absoluutselt mina ise — just nagu kümme, üksteist, kaksteist aastat tagasi. Nagu siis, kui sa mulle ütlesid, et ma pean minema, mul on vaja edasi minna, ja ise jäid kurvalt maha. Ning mina ei saanud sinna midagi parata, sest olin teisesse meeletult armunud. Sinu osaks jäi südamevalu. Meeleheide, mida ma mõistsin alles aastaid hiljem.

Mis oli see jõud, mis meid siis lahku viis? Mis usk see oli, mis mind paigale jääda ei lasknud? Mis määras mind minekule?

Alguses ei mõistnud me Isabeliga teineteise keelt. Kui õppisime kõnelema liigutuste abil ja tegema niimoodi mõistetavaks oma instinktiivseid soove, muutus igasugune artikulatsioon tarbetuks. Oleme otsekui imikud hällis.

Sa ei usu, aga mul on Lesbosel hea. Jaa, sinagi ju kadusid mul vahepeal silmapiirilt. Sinna, kus haistetakse viletsust, ei eksi naljalt keegi. Sel painajalikul ajajärgul kohtusin tihti oma surmaga. Peaaegu igal õhtul kõndis ta läbi toa, kui olin voodisse heitnud.

Mu enda jaoks polnud Lesbosele tulek mingi üllatus. Sina ju teadsid, et mind hakkasid juba mõnda aega tagasi köitma naiselikud mehed. Rääkisin sulle ammu, et jutud vastandite tõmbest on mõttetud, konventsioon. Mina olen nii suur egoist, et igatsen enda ligi ainult endasarnast. Ehe *yang* tõukab mind eemale. Või on mus endas liiga palju *yangi*, et *yin* mind nõnda ligi tõmbab? Võõras, kauge, saladuslik *yin*. Isabel. Sa muutusid mu pihtimiste peale alati natuke ettevaatlikuks, nägin nõutust su näos. Aga ma olin ennast juba piisavalt kaua jälginud, et selgusele jõuda. Midagi polnud teha, mulle olid hakanud meeldima kleenukesed mehed, kel oli kunstnikuhing ja pikad juuksed. Mind veetlesid need naiselikud olevused niivõrd, et jäin lausa hingetuks, kui mõni neist mu lähedale sattus. Enne olin neid, hädiseid feminiine, vaadanud jäise põlgusega. Nüüd armusin neisse järjest. Armusin õnnetult, sest enamasti ei pakkunud ma neile huvi. Mu elu muutus üha traagilisemaks.

Ega mu uues õnnetuses polnud midagi originaalset. Leidsin oma kiindumusele ka omamoodi, vististi küll spekulatiivse põhjenduse. Armastasin pikajuukselisi just seetõttu, et nad polnudki tegelikult mehed — üksnes teatud välised tunnused vihjasid Jumalast valitud soole. Seestpoolt olid nad ju naised: paindlikud, vastuvõtlikud, arglikud. Just niisugused, nagu üks loov hing. Looming kujutab endast läbinisti naiselikkutegevust, eeldades avatust ja anduvust maailma salavõludele ja -pahedele.

Ja kui edevad on veel niisugused meesnaised, see on lihtsalt pöörane! Nad muud ei teekski, kui aina näitaks end. Tõepoolest, pole kerge end mehelikus kehtas naisena maksuma panna. Ning samas oma õrna sisu kogu aeg teiste eest meeletult varjata. Missugune troostitu kuristik neis kogu aeg ületamist vajab! Võib-olla just niisugune — ilmselt ei pruugi peljata seda eksistentsiaalseks vastuoluks nimetamast — pinge aitab meestel naiselikkuse ideed hoopis paremini väljendada, kui see naistel endil välja kukub. Aga nad on selleks ka sunnitud, sest peale idee neil ju muud ei olegi ja eneseteostus on selles maailmas tähtis asi. Mina olen naine, aga mis ma suudan oma ideega peale hakata? Sellest teadlikukski olen saanud alles meeste kaudu.

Olen neid palju tundnud, kuid vaid üks nende hulgast suutis midagi. Sa tead, sest jälgisid mind sel ajal kiivalt. Tema näitas mulle seda, mida ilmselt näevad vähesed. See oli üürrike, nagu lummus ikka. Olin siis täiesti otsas. Muutusin tavalisest edvistisest ühekorraga armastavaks naiseks. Vaevlesin tükk aega. Lõplikult möödas pole see praegugi. Tüütasin ta ära, sest ma ei varjanud midagi — muudkui vaatasin teda õrna pilguga ja kordasin vahetpidamata, et armastan teda, et temast jumalikumat pole kogu maailmas. Kes suudakski kaua niisugust juhmust taluda? Tema ju tahtis, et ma säraksin, vaimutseksin, oleksin lihtsalt ilus ja lõbus, aga mina vajusin kokku jõu ees, mida temast hoovas. Jah, ta ootas minult teesklust, milleks ma olin võimeline kõigiga peale tema.

Üldiselt oli see mulle elamus. Mäletan praegugi toonast kevadet, vapustavalt kirgast, kui taevas oli kõrge, õhus oli igavesti korduvat ärkamisjuubeldust ja ma käisin mööda linna, ikka mööda linna, sihitult, üleni tema võimuses, pimesi teda otsides. Mäletan ta nägu ja juukseid — tema juuste mõju oli mulle eriti müstiline — tohutu suurena linna kohal. Mäletan purustatu tunnet ja valgusnooli, mis mind läbisid. Tundsind tookord maailmaeetri puudutust.

Isabel rääkis, et ta tahaks last. Et ta tahaks teada, mis tunne on sünnitada. Laitsin selle mõtte maha. Ma võisin seda teha, olin selleks otse kohustatud. Ma ju teadsin, mida tähendab sünnitada last. See tähendab elu viimast karjatust. Protsessist, mil naises kasvab uus inimene, võib lõbugi tunda, kuid olemuselt on see surmaeelne lõbu, masohhistlik nauding. Ei ole mingit ilu, ka sisemist mitte, paisumises ja moondumises, mis naise keha last kandes tabab. Hoia end karistuse eest, mis sind võib tabada — su ellu tuleb ühes selle eblaka imikuga Thanatos, ütlesin ma Isabelile. Eros taganeb, sest jääb alla raskele ja tumedale jõule, mida nimetatakse küll paratamatuseks, küll ürgseks soo jätkamise vajaduseks, aga mis tegelikult pole midagi muud kui surmatung. Ära lase end surmal nii varakult ahistada, hoia kaugele tema süngest ähvardusest. Milleks end heita selle meeleva, kelle aeg pole veel tulnud, ütlesin ma Isabelile. Aga näis, et ta ei mõistnud mind, kuigi rääkisin väga lihtsate sõnadega.

Lapse missioon on sind aeglaselt hävitada, kiirendada ja nautida su vananemist. Ta röövib sult su ainukordsuse, kannab laiali su liha ja vere. Tema nõudmised ajavad sul juuksed püsti, ütlesin ma Isabelile.

Aga kardan, et ta ei kuula mind ja läheb kord ikka. Siis, kui ta, ilus laps, ei suuda enam falloose kutsele vastu panna.

Jätsin Isabelile ütlemata, kuidas ma õieti vihkan ejakulatsioonile. Vabanda mind, aga minu meelest pole ilmas midagi rõvedamat. Tead, ma võiksin seemet purskava mehe ära kägistada! Vihkan spermat, õudset surmanestet!

Miks ei vappu maa toorusest, mille ohvriks naine on mõistetud?

Ilmselt lugesid mehed seda vihkamist mu silmist — vähemalt kusagilt pidi see välja paistma, sest minu voodis muutusid nad üha võimetumaks.

Tulin Lesbosele, sest ei suutnud taolist äbarike võidukäiku enam taluda.

Tema, Looja meelevaldas olin tükk aega. Tema oli mu kõige naiselikum mees enne mu lõplikku pöördumist-ärkamist. Kohtasin teda veidi enne ärasõitu ühel peol. Keegi laulis laval, keegi tantsis, õhk oli veinine ja hämar. Uskumatu, aga seal ta istus. Olin otsekohe omadega läbi. Olin jälle maailma alguses. Olin amööb. Mulle oli kõik lihtne ja selge.

Ütlesin, et armastan teda surmani. Olin veidike purjus, seetõttu eksalteeritud, tema ka. Kõige traagilisem oli, et see oli täiesti tõsi. Enam ausam poleks ma saanud tol hetkel olla. Sest tema on absoluut, kellega kohtudes tunnen end alati huku äärel olevana. Tal oli jälle uus armastus. See tegi mulle nalja. Kõik maailma naised peaksid teda armastama, mõtlesin. Aga vähesed väärivad teda. Imelik, et ma pole kunagi armukadetsenud tema kiindumusi. Vastupidi, need naised muutuvad mulle kohe huvitavaks. Nüüdki armusin otsekohe tema uude sümpaatiasse, kenasse kunstiteadlasesse, kes oli paisanud ta üle imposantsete teoreetiliste modelleeringutega. Selle naise mõistus töötab nagu kellavärk ja see tegi tema õndsaks. Võib-olla kehas tasakaalu, energiat, mis puhastaks.

Ma armastan liiga palju, kurtis mu jumaldata, kui uudise rahulikult olin vastu võtnud. Sa peadki palju armastama, kostsin ma, sest sina saad kõik andeks. Tule minuga, kutsus ta.

Ma ei läinud. Tema hing oli mind korra juba vallutanud, olin tema abil juba igavikus käinud. Hirmuäratav loov jõud, mida temas tajusin, mida ta ohjeldamatult kiirgas, oli mind korra juba katastroofini viinud, mu elutunnetuse põhjani muutnud. On hetki nii kauneid. Ometi püsib kahtlus: kas see, et ma niisuguste hetkede väärtust juba neid läbi elades mõistsin, ei kahandanud nende mõju? Kas ei jäänud kusagile tumm kinnitus: mu jahe tuum ei lase end lõpuni tuhaks põletada kui tahes heledal leegil. . .

Siiski oli temast hoovav taevalikkus olnud nii tugev, et tema kehaline kuju jättis mind nii siis kui ka hiljem ebamääraselt ükskõikseks. Mulle piisas tema nägemisest, et kogeda tunnet, nagu oleksin ma temaga maganud.

See on mu elus ainukordne kogemus, et materia võib nii piinlikuna mõjuda.

Siin, Lesbosel, on teistmoodi. Kui on keha, on ka elamused. Ma ei usu, et selles midagi halba oleks. Pole midagi inimlikumat kui seks, mille individualiseeriv jõud on tohutu. Aga miks mind juba natuke

ängistavad Isabeli keha soovid? On tema niisketes sametsilmades ehk liiga palju looma? Võib-olla ongi mulle suurimaks püüisepaelaks tema kuuluvus kuhugi, millest mina iialgi osa ei saa? Kuigi minu ja Isabeli võrratud ühinemishetked kuulutavad meie varjamatut seost algelementidega, ei jää mulle märkamata, et ma pole ülimaks unustuseks tegelikult võimeline. Ja kusagil varitseb me suhet juba liigse küpsuse märk, aiman juba kõrvus lõplikkuse kimedat häält.

Mu meelas ja habras Isabel, äkki ma petan sind? Võib-olla on Isabel üksnes mu unenägude inkarnatsioon? Absurdne.

Sina ju ometi ei küsi, kas ma armastan Isabeli? Armastus kuulub vist ikkagi vaid vaimumaailma. Luban endale aristokraatse võrdluse: armastus on nagu väike nähtamatu universumikujuline täheparv, mis hõljub inimeste keskel ja tal on äraaimamatu lennutee-kond. Õnnelikud on need, kellesse ta korrakski pidama jääb. Kui palju on aga neid, kes ei saa temast iialgi teada? Armastus toob maistesse ainetesse salapära ja niisuguseid seisundeid, mida me seletada ei oska. Ta on olemas selleks, et meid vabaks teha.

Või on armastus üksnes enesetunne?

Lesbos on täpselt selline, nagu oli mu unistus temast. Vapustavalt ilusad naised, küpressid, basseinid, konditsioneerid. Komfort, millesse upud. Hämmastab, et siin ei intrigeerita üldse. Kuigi paljude naiste minevik on meie mõistes kaunis põnev ja must. Meeste väljamõeldud moraal siin ei kehti ja oleks naeruväärne, kui Lesbose asukad äkki üksteisele näpuga hakkaksid näitama. Väiksemaid konflikte aeg-ajalt küll puhkeb, kuid vägivald ei saa siin iial võtta niisugust ulatust kui totaalses riigis, mis on üles ehitatud vastandite julmale võitlusele, mille sügavuses on apokalüpsise hõngu. Siin ollakse õnnelikud oma usus ja kommetes ning ma ei või öelda, et kohanemine taolise eluga mulle mingeid vaevusi oleks põhjustanud. Kõik kulges loomupäraselt. Muidugi oli ka Isabel mulle suureks abiks.

Ma ei ole veel aru saanud Lesbose poliitilisest korrast. Tundub, et siin valitsetakse nii, et see kedagi ei häiri. Keegi ei sekelda ega võitle millegagi. Ei lehvitata lippe, ei riputata üles loosungeid. Ei kutsuta üles emantsipeeruma. Huvitav, kui palju on Lesbosel naisi, kes üldse teavad, mis tähendab sõna «emantsipatsioon»?

Ühesõnaga, siin valitseb õnnis rahu. Mu ajatunnetuski on muutunud. Aeg on tõmbunud kohevasse kerasse, millest hooti hargneb üks või teine lõng. Üks või teine hetk või motiiv võib osutada mulle mingil momendil tähenduslikuks — Lesbosel olen palju oma endisest elust justkui unustanud, vaid üksikud episoodid on võimendunud kirkaks ja kauniks —, kuid tervikuna minevikku ei eksisteeri. Kas polegi me tegelikult kokku pandud erinevaist ajakildudest ja igasugune terviklikkus on üksnes kujuteldav?

Aga tegelikult, mu armas, sarnaneb Lesbos kloostriiga: nad on ühe mudeli erinevad nurgakivid.

Veel oleme Isabeliga õnnelikud. Janunen teda, ammutan temast harmooniat, ihalen lunastuda tema kaunidusse, allutan tema kaudu maailma, mis saab Lesbosel hiiglaslikud orgiastilised mõõtmed.

Ent: on alati pisut mõistlikkust meeletuses.

Olen kindel, et varsti hakkab mul siin igav.

Olen päästmatult kinni mallis, mis mind lakkamatult, ainsakski hingesõõmuks peatamata iseendast võõritab.

Sa võid mind süüdistada hedonismis, kuid mind see ei huvita. Mulle on tähtis üksnes vabadus. Vabadus, mis sumiseb siin otsekui mesilane mu kõrvus, kutsub, meelitab, mu leebe kaaslane. Tulin siia ainuüksi vabaduse, mitte Isabeli või kellegi teise pärast. See, et õrnus tilgub siin otse laest, ületas kõik mu ootused.

Pealegi on naised tõesti hurmavamad kui mehed, nii nende hing kui ka keha pakub aina uusi avastusi. Naised kehastavad endas Peidetuse dimensiooni ja on seetõttu alalõpmatute kahtluste allikaks. Kui eluteatris on mehed enamasti marionetid, siis naised, nemad on näitlejad selle mõiste tõelises mahus, näitlejad juba eos, imiteerimis- ja kavaldamiskunsti tõelised meistrid. Kardan neid natuke.

Mis see ometi on, mis sunnib meid iseenda eest nõnda põgenema? Kes mõistaks kohut mu narruste üle? Miks pole mind veel tabanud Jumala viha?

Sinuga olen alati ehmatavalt ehtne olnud. Tea, mu sentimentaalne karu, et ma joon lõpuni sellegi enesepettuse maheda karika. Olles karika kord huulile tõstnud, joon selle tilgatumaks. Kärsitult, hoolimatult.

Kallis, loodan veel kunagi näha su andunud silmi, kus on kogu mu elu. Lõpetan nüüd. Isabel tuleb varsti ja siis olen ma kadunud hing.

AITA KIVI

VABA PÄEV

Siin küll ei saa õnnelik olla! Selles korteris kohe kindlasti mitte, tõden ootamatult.

Ma seisan öösärgi väel oma järjekordse kodu köögiakna all keset lahtipakkimata pappkastide kuhilaid ja tõmban selle päeva esimest siga-

retti. Aknast avaneb vaade garaažikatusele ja selle taga asuvale töökojale, kaugemalt on näha ilmetud neljakorruselised plokkmajad. Lohutuseks paistab siiski ka üks suurem puu. Töökoja juurest kostab isegi läbi kahekordsete klaaside ventilaatori lakkamatu huugamine — öudne! Miks me küll siia kolisime?

Ma seisan, vaatan üksisilmi lohutat väljaavadet ja tunnen, et minus pole enam raasugi jõudu kaste lahti pakkima hakata. Ometi on mul vaba päev, uni põhjalikult välja magatud — kell näitab juba üle keskpäeva — ja veel eile õhtul olin veendunud, et jõuan tänasega kõik köögiasjad oma kohtadele asetada.

Vaba päev on mul selle eest, et eile pärast tööd juhatajaga aruandeid jäin tegema. Ma töötan plaaniosakonnas, kuu lõpupoole on alati tükk tegemist, kuni kõik näitajad niimoodi klappima saab, nagu parasjagu vaja. Me istume juhatajaga kõrvuti tühjaks jäänud ja seetõttu võõrana näivas tööruumis ja sobitame arve. Juhataja on üle viiekümne mees, kiilaneva peaga ja väikest kasvu. Ometi pole mul ebameeldiv, kui me küljed aeg-ajalt juhuslikult kokku puutuvad. Samas olen valvel: mine vanameest teal! Kui toolil seistes ülevalt kapist vanu aruandeid otsin, hoian üht paksu kausta kindlalt peos — kui mees all peaks äkki mu jalgu embama, siis lajatan talle kaustaga pähe. Aga ta ei tee seda iial.

Olderit pole õnneks kodus. Üldiselt on ta väga harva ära — ta teeb ühele kooperatiivile kahel hommikul nädalas mingeid fototöid ja saab selle eest enda jaoks piisavalt raha. Ülejäänud aeg on tal hobide pärast.

Niisiis saan ma elutuppa minna — muidu on see ruum Olderit valduses — ja panen plaadi mustlasmuusikaga mängima. Older on olulisemad mööbliesemed juba paika pannud, ülejäänud jäävadki temast, nagu on.

Viskun diivanile, masendus kobrutab üles-alla. Aegamööda, oi kui aegamööda hakkab tuttav meloodia siiski vastu kajama. Sirutan käed lae poole ja plaksutan kaasa, mustlaslikult: käed teevad randmest ringi ümber üksteise ja siis kaks plaksu.

Tõusen, heidan põlgliku pilgu nurga poole — seal kõssitab Temake. Praegu olen ma tast igatahes üle! Joonistan ta tolmuga kaetud nurgelisele hiigelnäole inetu lõusta — just selline ta on — ja jätan selle Olderile maha pühkida. Keeran muusika nii valjuks kui võimalik. Lähen tantsusammul esikusse, ka peegel sai õnneks juba üles riputatud, vana konks oli umbes õiges kohas seinal olemas. Mul on punane alt satsiga öösärk. Haaran varnast musta narmastega rätiku ja seon ümber puusade, lasen juuksed hobusesabast valla. Hakkan tantsurütmis õlgu väristama, üha kiiremini, ise end kõrvaltvaatajana peeglist jälgides. Põskedesse tuleb puna, silmad elustuvad. Lasen näolihased lõdvaks, siis hakkam ilmeid tegema: põlglik, umbusklik, trotslik, peibutav, kirglik. Keerlen üha kiiremini ümber iseenda, niipalju kui kitsas esik seda võimaldab. Mu silme ees põleb laagrilõke, ringi mu

ümber on kogunenud pealtvaatajad. Tegelikult aga tantsin ma ainult Temale, kes ta seal teiste hulgas seisab, pilk võimukas ja samas hellitav. Kõrgel mu pea kohal lillatab taevakumerus, kaugete niitude tuul on nii kerge hingata.

Plaat saab läbi. Olen higine, aga pisut inimese nägu juba. Lähen duši alla. Veeturve on siin korteris küll väiksem kui eelmises, aga muidu pole vannitoal viga.

Tegelikult tahtsin ma näitlejaks saada. Algkoolis oli teater mu elu ainuke sisu. Käisin oma lehestunud onunaisega kõiki suurteetendusi vaatamas. Kui tekst mind ei huvitanud, kujutlesin alla lavale vaadates, kuidas ja mida ma selle asemel ise mängiksin. Ja ootasin vaheaega. Ei, mitte puhveti pärast — onunaine oli küllaltki kokkuhoidlik inimene —, vaid sellepärast, et siis algas minu etendus. Tollal käisid lapsed harva suurteteatris ja nii äratasin paratamatult tähelepanu.

Mulle meeldis väga tähelepanu äratada, ehkki tegin näo, et ma neid pilke ei näe. Eriti meeldis mulle vaheajal rõdu piirde äärde minna: peaaegu pooled vaatajad istusid oma kohtadel ja olid mu publik. Ümisesin midagi omaette ja tantsisklesin. Või kummardasin nii sügavale üle rõduserva alla, et mõni naisterahvas ehmunult kiljatas ja kõige lähemal istuv mees mu ülestõstetud säärtest kinni krabas.

Näitlejaks ma muidugi ei saanud — ei osanud katsetele sobivat proosakatkendit välja valida, ükski anekdoot ei tulnud meelde ja laulmisest lihtsalt keeldusin, sest ma ise ei suuda taluda, kui mul mõni koht valesti läheb. Muide, ma pole iial osanud midagi valida: kui otsustangi millegi kasuks, siis ikka valesti. Sellegipoolest olen kindel, et must oleks hea näitleja saanud.

Ootamatult krigiseb võti lukuaugus — Older! Juba! Kas siis üldse ei saa enam omaette olla? Mu näoilme pingestub automaatselt, olen valvel ja võitlusvalmis. Võdisen vannitoa ukse taga, lina ümber, ega tea, kuidas oma tuppä jõuda: ma ei saa ju Olderist paljana mööda lipsata, ta võib mõelda, et provotseerin midagi. Ootan, kuni ta diplomaadi külmkappi tühjaks laob ja elutuppä läheb. Kostab vali klõps ja ühtlane surin — nii, nüüd võin ma minna, nüüd on ta juba Temake-sega. Mis Olderil viga, tema on igas korteris rahul, peasi et Temake kaasas oleks!

Ma vihkan Temakest! Ühel heal päeval ma ta tapan: võtan vanni alt kirve ja peksan, kuni kogu ta sisemus on toanurki mööda laiali. Üsna ammu, kui Temakest veel polnud, vaatas Older veel mõnikord mind. Vahel isegi kuulas mu ära, kuigi ma kõnelesin enamasti neidsamu asju uue nurga all üle. Isegi ajalehe tagant pistis aeg-ajalt pea välja. Aga Temakeselt ta silmi ei saa. Ja ükskõik, parem ongi — Olderisuguse tähelepanu olekski häbistav!

Lükkam kušetil olevad pakid seina poole hunnikusse, ja ise juba riides, heidan hetkeks veel pikali, tõstan jalad halli kohvri peale: see on vereringele kasulik. Seelikuserv vajub kaugele alla — põlvedel pole vigagi, eriti mustades sukkepükstes! Kinnitan pilgu lakke, vaatan

üksisilmi, kuidas see üha heledamaks muutub, ja ma olen pimestavas päikesevalguses — seisan kail, hele maani seelik kahisemas ümber sääрте, valged pitskindad käes, kübaraserv nägu varjamas. Ma sõidan ära!

Mu ees kiiskab ja sätendab suur jõeaurik, veevõbin peegeldumas külgedel. Lähen laevatrepist üles, seisan teiste reisijate vahele reelingu äärde. All hakkab masin kumedalt tööle, raskelt lööb kogu laevakere võbisema, mina koos sellega. Madal kurdistav vile kaigub üle lahkujate, üle kaldalejääjate, otse läbi kõigi äraigatsejate südamete mitme miili peal ümbruskonnas. Ära siit, ära! Otsad antakse lahti, hiigelhoo-ratas hakkab aeglaselt ringi käima. Esialgu jõuetult peksavad ta labad pudelrohelist, sügaviku järgi lõhnavat jõevett, mörkjaid pritsmeid lendab daamikätele ja kõvakübaraile, aga veel ei liigu me paigast. Tukslemine ja võbin võimendub, kõik laevalolijad vabisevad nüüd ühes rütmis: reisijad, kapten ja tüürimees ülal. Kiiresti-kiiresti pöörlevad labad — kas tõesti on masina jõud liig nõrk, äraminejaid liig palju? Ei, nüüd nõksatab alus liikvele. Algul raashaaval ja vastutahtsi, siis üha sujuvamalt, üha enam iseenese liikvele läinud raskusest kantuna liigume edasi. Väärrika sõltumatusega libiseb laevakere, terav kiil eemale peletamas veetaimi ja näkke, ahtris vikerkaareline pritsmelhvik. Juba on minekuhoog nii suur, nii pöördumatu, et näib — iial enam ei raue jõud, ei tule paigale jääda . . .

Miski kriiksatab häirivalt — Older paotab ust. Ta on ilmselt võileiba söönud ja puhastab nüüd õhu vilinal hambaid. Mis vaja on, tont võtaks? Läks. Vaatas vist niisama.

Aga laev on vahepeal minuta edasi sõitnud, praegu vähemalt ei saa ma teda enam kätte.

Tõusen, vahetan riided, meigin end pisut ja tõmban ukse pauguga kinni. Väljast katab maja kakavärvi pragunev krohv. Jube! Kus mu silmad küll olid, kui vahetuspakkumisi üle vaatasin! Aga ega tege-likult midagi paremat pakutudki.

Vähemalt trammipeatus on lähedal. Sõidan kesklinna. Trammis ja bussis istun ma alati akna all ja vaatan möödalibisevaid maju. Mõtlen: kuidas ma näiteks selles majas elaksin. Mõnda maja tahaks meeldi enda koduks, mõni ei tuleks ses mõttes kõne allagi. Juba näen end nende tumeroheliste kardinate tagant välja vaatamas, sealt eestiaegse maja üleemiselt korruselt, näen tubade sisustust, oranži-varjulise põrandalambi kuma, kuulen korterisügavusest kostvaid klaverihelisid. Elan siin loomulikult koos Temaga. Suures põrandavaasis on paarkümmend mulle võõni ulatuvat roosi — Tema eileõhtune kingitus —, sõrmitsen neid ja . . .

Aga üldiselt ma selle tänava ääres elada ei tahaks. Ei meeldi mulle autod akna all voorimas ega trammitee. See ei vii ju kuhugi välja, aina tiirutab Kopli ja Lasnamäe vahet. Pigem elaks ma raudtee ääres, seal rinnutaks õhtuti aknal ja kujutleks endki reisijaks. Raudtee hargnev võrgustik on ju lõpmatuseni lahti!

Kõige meelsamini vaataksin aknast puud — kõrgeid võrsid peaaegu käeulatuses tuulerütmis liikumas. Meie kõige esimeses korteris olid puud otse akna taga. Nägin nende õisi kevadel avanemas, sügavrohelist suveookeani ja purpurset sügisarmastust, nende üksindusepisaraid mustal läikival tüvel ja talvetardumust. Ja mulle näis, et nemad jälgisid mindki, teadsid must kõik. Jätsin mõnikord sellepärast isegi kardina lõpuni ette tõmbamata.

Ometi polnud ma sealgi õnnelik, ainult et siis olin tõepoolest veendunud, et viga on toas, kitsas ja mugavusteta, nagu see oli. Uskusin, et uue korteri avaruses hajuvad kõik minu ja Olderi vahel tekkinud pinged. Elasin mõtetes vaid tulevikus ja ootasin. Seitse aastat olime korterijärjekorras.

Aga me uue kodu ümbruses ei kasvanud ainsatki puud. Aknast ei paistnud mitte midagi tröösti pakkuvat: asfalt, betoon, klaas ja maantee eemal, kõrgel üleval lapike taevasina. Teadsin kohe, et siin ma elada ei suuda — olin ju harjunud suure osa kodusolemise ajast aknast välja vaatama. Läks kaks talve mööda, enne kui sobiva vahetuskorteri leidsin. Selle aja jooksul olime Olderiga lõplikult võõraks jäänud.

Peaaegu oleksin mööda sõitnud. Sisenen kaubamajja, inimjõe vool imeb mu endasse. Libisen osakondadest mööda — stopp, ongi kangad! Kangaosakonnas hakkab ma alati kiiremini hingama, veri tõuseb näkku: kujutlen, mida ühest või teisest riidest õmmelda saaks. Näen fantastilisi tegumoodi, ja iseennast neis rõivastes. Harva, kui tõepoolest midagi ostan, väga harva on see võimalik. Viimasel ajal, tõsi küll, polegi ostmata jätmise nii raske — valik on kangastegi osas kokku kuivanud, kõik nii tuttav, väljapandud kanganäidised mu enda vanu nähtamatuid näpujälgi tihedalt täis. Siiski — kõrvus hakkab lausa kumise — see erklilla läikiv riie seal! See on midagi uut! Nagu isenesest seisan juba pika järjekorra lõpus, värisevi sõrmi rahakotis sorides: soosiga jakk ei tule välja, lai seelik ka mitte . . . Aga ka plus pole ju paha! Kaks rubla kopikatega jääb veel alleski. Ostaksin ka nõõbid kohe ära, aga parasjagu müüakse samas letis tõmbelukke, järjekorra ots kaob trepikäänu taha. Iga ostja saab kaks. Mind see ei huvita, olen aja jooksul koju vajaliku tagavara soetanud. Lasen inimjõel end välja kanda.

Istun ausamba ette pingile ja süütan sigareti, mõtlen plusimoodi välja: kroogitud varrukad, dekoltee . . . Õmblen muidugi ise, teisiti poleks mõeldavgi — kust see raha võtta? Pealegi meeldib mulle see tegevus, eriti tegumoodi välja mõelda, lahti lõigata, istuma saada. Tegelikult ma ei õmblegi rõivaid, vaid kostüüme: kõik peab olema keeruline, omapärane, huvitav teha. Oma riietega äratan seetõttu üksjagu tähelepanu. Mõõdukates annustes see mulle meeldib, aga kui juba lausa vahitakse, tunnen kõhedust. Nii olen paljusid asju vaid üksainus kord kandnud. Pealegi vaatavad teiste riideid ainult naised, mehi riided ei huvita — õigemini enamikku mehi.

Juba näen end mõttes selles uues pluu sis, kitsa musta seeliku ja võrksukkadega. Seisan töö juures puhvetisabas, kõik on igapäevane, kui korruga tajun — keegi vaatab mind! Pingsalt, nagu madu ohvrit, huulekaar põnevalt kõverdatud. Tema! Just. Tema! Tunnen piiritut õnnevõimalust lähenevat, silmanurki niiskeks tõmbuvat...

... Ja tõstan häiritult pilgu. Keegi mehekolakas vahib siia poole. Istub naaberpingil ja kõõritab, ise luitunud vanamoelises mantlis — mis ta õige mõtleb! Manan näoilme veel asjalikumaks ja kõnnin kergejalgselt minema. Ehkki kontsad on vastikult kõrged ja väike varvas valutab pisut.

Püüan mitte mõelda uuest korterist, kuid see ei õnnestu. Väljapääsmatu olukord! Kas tõesti ei suuda enam ükski miljöö meid Olderiga taas lähedaseks muuta? Igatahes elame me igas korteris üha vähem aega. Ikka kiiremini pärast sissekolimist ilmneb elukohal mingi tõsine puudus, mis ei lase kedagi meist õnnelik olla. Liin peab uude kooli minema veel enne, kui vanas päriselt koduneda on jõudnud. Remonditegemise ja sisustamise õhinas kergemini kujutletav perekonnaõnn hajub üha rutemini argipäevaseks tülpimuseks ja teineteisele jalgujäämiseks! Ah, nii kitsas on igal pool! Oleks ometi igapäev meist oma tuba! Viimastes elupaikades on vaene Liin see, kes peab emma-kummaga meist tuba jagama. Pole ju raha, et kolmandat tuba juurde osta! Terve elu, lapsepõlvest peale üks kitsikus, üks teiste talumise paratamatus! Oleme nagu üha kiiremini tiirleval karussellil. Iiveldama hakkab, kui mõelda. Jubedusega mõistan, KUI õelaks ma olen muutunud.

Olen märkamatult vanalinna jõudnud, tee peal automaadina paaris poeski sees käinud. Kirikuüksed on lahti. Sisenen, panen kotis olevad kopikad korjanduskarpi. Istun, jalad surisevad. Pööran silmad altari poole, siis üles, võlvide hämarusse. Rahu imbub pikkamööda minugi sisse. Armas jumal, mõtlen ma, tee, et kõik hästi läheks, ja palun muuda mind paremaks! Anna mulle jõudu kannatlik olla! Ära lase inimestel üksteisele haiget teha! Toetan käed eesoleva pingi seljatoele, lauba kätele. Silme ees avardub puhas kullane koridor...

Keegi kõnetab mind. Soomlane. See veel puudus! Mõõdan teda pilguga ülevalt alla, muigan ja lahkun: ma ei salli soomlasi, eriti mehi. Ju on mul ikka veel alaväärsuskompleks. Olin siis arvatavasti kaheksa-aastane, esimest korda Kadrioru lossis, koos onunaiselega. Saali sisenes grupp soomlasi, imehuvitavalt riides, naerunäolised, vabad, õnnelikud. Kõnelesid nii valjusti, et muuseumivaikusega harjunud kõrvadel hakkas valus. Püüdsin neid mitte vaadata, teha nägu, nagu oleksin minagi niisuguse käitumisega harjunud. Korruga tuli üks neist minu juurde, rääkis midagi ja surus pisikese tahvli mulle pihku. Vaatasin. Ütlesin onunaisele: näe, kui väikesi šokolaade neil tehakse. Ja kuulsin heledat naeru. Kaastundlikult vaatas peaaegu pool gruppi minu poole — vaene väike, näeb esimest korda elus näriskummitahvli! Sellest ajast peale ei meeldi mulle isegi soome keele

kõla. Ja mul polegi oma tuttavat soomlast, ehkki pea igal enesest lugupidaval eestlasel on.

Tramm läheb jälle puupüsti täis. Mul õnnestub siiski mingist postist kinni haarata. Olen just mõttes alustanud uut elu peatuse vastas asuvas kaarjate akendega majas, kui tunnen: kellegi käsi libiseb minu oma peale. Surve on õrn ja isegi meeldiv. Ma ei tõmba kätt kohe ära, kujutlen, milline ta on: pikka kasvu, kaabuga, kalasabamuustrilises mantlis. Pööran aegamööda pead ja kiljatan vaikselt vastikusest: minu poole vahib vinnisnäoline hägusa pilguga nooruk, jäme katki-kriibitud käsivars määrdunud jopevarrukast minu käe peale sirutatud. Tirin raevukalt oma kätt vabaks ja sisisen. Meid vaadatakse. Igaks juhuks trügin kohe maha, ootan järgmist trammi.

Toidupood on muidugi tühjaks ostetud. Käin ringi ja pingutan aju-sid: mida huvitavat olemasolevast siiski teha võiks? Hasselbacki kartulid! Kuldpruunid, pealt lõhedeks lõigatud, juustu ja riivsaiaiga üle puistatud. Juurde peedi-mädarõikasalat majoneesiga. Pisut pekki peaks külmkapis veel olema. Suu läheb vesiseks! Innukalt kiirustan koju.

Korteriuksel kuulen läbi valju muusikatausta kraaklemist: Liin on ka kodus! Nad ei saa Olderiga viimasel ajal üldse enam läbi. Kui ma ei teaks, et see kuidagi nii olla ei saa, arvaksin, et Liin polegi Olderit tütar. Aga lisaks kõigele muule on nad välimuselt väga sarnased. Tüdruk on üheteistaastane ja kipub vastikult vaimutsema. Minagi vihastan mõnikord ta peale, Older aga solvub nagu poisike. Poisike ta minu silmis ju tegelikult ongi, ehkki minust paar aastat vanem. Iga-veeseks ajaks poisike!

Liin, mu tulekut kuulnud, jookseb isa peale kaebama. Kallistan teda kõvasti, praegu ta seda veel talub. Olderit profiil paistab elutoa ukse vahelt, peegeldamas Temakese mitmevärvilisi kirgi. Mees ei liigutagi end mu tuleku peale.

Lähen ostudega kööki, täis söögitegemise tuhinat, ja näen — Older on midagi juba kokku keetnud. Kergitan pajakaasi: keedetud makaronid ja hakklihakaste. Nagu sööklas! Siiski huvitav, kust poest ta hakkliha sai? Lõhn pole üldsegi pikantne, ometi hakkavad süljenäärmed tööle. Loomulikult ei viitsi ma enam hasselbackiga jantida. Mälun tujutult ja uurin silmanurgast «Õhtulehte». Ei ole sobivaid vahetuskuulutusi! Tahan nõusid loputada — sooja vett ei ole! Ja köök on kuidagi väikesevõitu, vastikut rohekassinist värvi. Seina mööda sibab kaks rida vaaraosipelgaid: ühed ilmselt toidu järele, teised noosiga pesa poole. Tapan neid näpuga paarkümmend tükki ära, ehkki tean, et sel pole mõtet. Laes põleb halastamatu, katteta sajavatine pirn, pakikuhilad seinte ääres irvitavad kahjurõõmsalt.

Muidugi, kui seinad helekreemiks värvida, pruunikas põrandakate hankida, pruuniruudulised kardinad ja laudlina õmmelda — pitsiribaga —, riiulid ja kapid aga oranžikaks värvida . . . Kui kauaks see enesetunnet muudaks? Ja mis muutuks sisuliselt? Ei, tegutsemistaht-

mine on mu maha jätnud. Lihtsam tundub tõesti asju mitte lahti pakkidagi, vaid veel kord kolida, põgeneda . . .

Elutoast kostab lausa talumatut lärmi. Lähen keeran Olderi maki otsustavalt kinni ja väikese raadio laua all poole vaiksemaks. Mu näomuskliid on pingul, korts kulmude vahel süvenenud. Tunnen, et kohe-kohe saan hakkama millegi eriti vastikuga. Temakest ma siiski ei puuduta. Older aga nagu ei näekski mind. Kuidas suudab ta nii haaratud olla keset neid raamatupakkide virnu ja võõraid maitselagedaid rasvapekkidega tapeete? Lauanurgal on kaks uut raamatut — järjekordsed pildialbumid, kallid muidugi! Older kogub marke, foto-aparaate, münte, postkaarte, plaate ja nüüd ka ilualbumeid. Tema võib, ta palk on ju mitu korda suurem kui minul. Ja mul pole õigust nuriseda — iga kuu annab ta mulle alimentidele vastava summa, pärast meeldetuletamist muidugi. Süüa toome mõlemad südametunnistuse järgi.

Mina kogun mälestusi, unistusi ja oma vähekantud, keerulise tegumoega kostüüme. Kui ma mõnda rahapuudusel just komisjoni ei vii. Liin ei kogu veel midagi.

Praegu ei saa tüdruk jälle matemaatikaga hakkama. Mahutame end kuidagi köögilaua äärde ja ma katsun hästi rahulikult seletada. Plika on paraku püsimatu, läheb kergesti närvi, ta käsi sodib vihikusse juba enne, kui ma lause lõpetan. Muidugi valesti. Kõrgendan häält, jälle ei kuula ta mind ära — ja juba ma karjungi. Kile heli sobib suurepäraselt kardinata röpasevõitu köögiaknaklaasilt peegelduva palja pirnikujutisega. Räägin, palun Liini mind ära kuulata, kurdan, süüdistan, veenan. Kõnelen, kuni enesehaletsusest nutma puhken. Ja ka Liinist on kahju — ta on mulle vahepeal midagi vastu karjunud, ise näost kriim ja lapiline. Põrgusse siis see matemaatika!

Juba me kaelustame, ta istub mu süles ja me plaanitseme, kuidas hoopis kahekesi elama hakkame, Olderist eraldi. Kuidas me korteri sisustame, enam mitte ialgi teineteise peale ei karju, koera võtame. Tõesti, vaid Olderita ehk suudan veel parem olla, just lahku tulebki nüüd vahetada! Kuidas küll — väike ühetoaline ja tuba ühiskorterist?! Ja jõuluõhtu pärast on veidikene hirm: see, kuidas me kolmekesi ühise peolaua taga lahti harutame padjapüürist kotti, millega Jõuluvana meile kingitused ukse taha toonud, on veel ainus tava, mis meil ammustest kooseluaastatest püsinud.

Tahan lohutuseks piparmünditeed teha, kuid ei suuda kuidagi meenutada, millises pakis maarohud olla võiksid. Joome siis Liiniga niisama sooja vaarikamoosimorssi. Vaikus mõjuks mulle praegu hästi, aga Temakese kisa kostab siiani. Kamandan Liini voodisse ja teen talle kiirustamisi seljamassaaži: viimasel ajal magab ta nii halvasti, ärkab kesköösel ega saa siis enam tundide kaupa und. Kardab midagi, isegi teadmata, mida just, jookseb minu juurde.

Enda tuppä minnes kiikan vaadata, mis Older teeb. Oo, Temake on ilmselt asunud oma naisekohuseid täitma, teeb striiptiisi! Older

ilme on kivinenud, pilk püsib ühes punktis kui naelutatud. Ma arvan, pärast läheb ta vannituppa ja . . .

Oma toas vesistan veel veidike, isegi Olderist on korraks nagu hale, siis meenub uus pluusiriiet. Sobitan kanga näo juurde — ei olegi nii vaimustav, kui kujutlesin. Siiski mõtlen end enne magamajäämist just selles pluusis sinna laevalaele . . .

. . . Mootorid töötavad nüüd peaaegu hääletult, me libiseme nagu tuledes viirastus läbi kuuvalge maastiku. Jõe kohal hõljub udu, kaldalt kostab mustlaste laulu ja kauge koera haukumist. Reisijad on kogunenud laevalaele: daamid soengutega, õhtutualetid seljas, härrad frakkides. Orkester häälestab pille, kohe algab tants. Tunnen, kuidas keegi paremalt mind vaatab. Ongi Tema: rühikas mees, meelega juba pisut halli. Naeratab nukralt, vaatab mind ja suitsetab. Teised juba tantsivad — viini valss. Siis hakkab ta endale läbi rahvahulga minu poole teed tegema. Sulen silmad.

Ja kõik jätkub unenäona. Me keerleme teiste keskel, ta pilk libiseb üle mu otsmiku, kaela ja käsivarte. Tunnen oma seljal ta sõrmi, hellalt ja kindlalt liiguvad need piki selgroogu üles-alla. Siis tõmbab ta mu puusadest enda vastu, lausa põletab mind oma kehaga. Näiliselt tantsime me teiste keskel, aga tegelikult oleme hoopis lähedasemad, hoopis tõelisemalt koos. Mu hingamine peatub hetkeks ja siis tunnen, kuidas mu sisemus kehvast kokku tõmbub, nagu ookeanilained käiksid üle. See on nii võrratu, et ärkan. Kui aru saan, mis juhtus, ajab lausa naeru peale.

Kuskil kolksatab üks — Older tuleb vannitoast. Püüan vägisi unenäku tagasi jõuda.

Me kohal on juba tähine öö, soe lõunamaatuul silitab lauge, tsikaadid kaldal siristavad kõrvulukustavalt. Keerleme ikka veel tantsurütmis, aga juba teistmoodi, rahulikumalt ja õrnalt. Korraga näen: üle jõe, risti me minekusuunaga, on kõrge kivisild. Midagi on selle juures imelikku — jah, sild ulatub otse veepiirini välja! Pole vähimatki lootust, et laev selle alt läbi mahuks. Ja pidurdada ei jõua enam mitte mingil juhul, minekuhoog on selleks liiga suur.

Jääb üle vaid orkestril veel kõvemini mängida paluda, lilled reelingult vette visata, pidevalt ärasõidukella anda ja naerda.

KARTULID

Rong nõksatab liikuma. Vagunis on rahvast vähe ja Priis saab omaette pingivahe istuda. Ta pöörab uneleva pilgu aknast välja.

Priis sõidab fotograaf Jalmar Jälgi ema juurde maale. Ega ta niisama lusti pärast ei lähe: ei, ta sõidab kartuleid tooma.

Priis on üheksateistkümnendaastane. Ta töötab raamatupidajana ühes väikeses asutuses. Töötuba asub vana puumaja keldrikorrusel. Aknad avanevad otse tänavapinnale ja on pidevalt poripritsmetega

kaetud, aastaajast hoolimata. Aknast näeb päev otsa möödakõndivaid jalgu, sekka mõni lapsevanker ja koer. Jalgade taga sõidavad autod. See on väga tiheda liiklusega tänav ja autodemüra elab Priisi kõrvus veel tükk aega pärast töö juurest lahkumist.

Priis istub päevad otsa laua taga, näoga akna poole, ja arvutab inventari amortisatsiooni. Võtab kaardi, otsib eeskirjadest kulumishinde, korrutab selle hinnaga ja lahutab viimasest sissekandest. Märgib uue hinna kaardile. Võtab järgmise kaardi. Kaardiservad on teravad ja teevad sõrmed katki. Erilist süvenemist see töö ei nõua.

Peale Priisi on tööruumis veel viis naist, kõik temast märgatavalt vanemad. Kõik nad tunnevad end vene keelt kõneldes kodusemalt. Nad ei salli Priisi eriti, aga et ta üsna vaikne ja üksildane on, ei kiusa nad teda nimetamisväärselt, koguni hoolitsevad ja õpetavad vahel.

Priisi poiss on esimest aastat sõjaväes.

Jaanuaris tuli fotograaf Jälg Priisi noortelehe jaoks pildistama — ikkagi üks selle asutuse väheseid noori.

Pärast toda pildistamiskäiku on Jälg Priisile kaks korda tööle lillekesi toonud ja neli korda helistanud, nad on kolmel õhtul pärast tööd lähedal asuvas väikeses kohvikus istunud ja isegi tänavatel jalutanud. Viimane kord sadas laiska hõljuvat lund. Jälgi ilme näis laternavalgel nii pühalik . . .

Fotograaf Jälgi pärast on naised Priisisse hoopis halvemini suhtuma hakanud.

Rohkem sõpru Priisil pole — ta ei saa poistega suhelda, sest need kipuvad teda kohe päriselt enda omaks tahtma. Ja kui ta ära ütleb, vihastavad. Ega tee temast enam rohkem välja. Sellest on natuke kahjugi — Priisile meeldib meesterahvaga elu üle mõtteid vahetada: mehed räägivad nii huvitavalt. Aga Priis oskab oma poisile truu olla.

Täna on Priisil hea päev: maalesõidu puhul julges ta pearaamatult kolm tundi varem ära küsida. Algul Priis ei tahtnudki sõita — paljugi mis. Jälg kutsus küll kenasti ja ammu . . . Aga siis tuli see kartulijutt. Kartulid on sel kevadtalvel poodidest täitsa otsas ja turul on hinnad nii kõrged! Ja Priisil on väga väike palk. Nüüd ta siis sõidabki. Kui ammu pole kuskile sõitnud . . .

Priis keerab süles oleva lilletuutu lahti ja piilub sisse: on küll toredad suured alpikannid, peaks vanainimesele meeldima. Priisil on Jälgi emale veel üks väike kingitus — omaheegeldatud beež linik peegilauale. Jälgi pole tal midagi, aga Jälg teeb temast ehk veel mõned pildid; mees ütles, see oleks talle kõige väärtuslikum kingitus! Tehku, kui tahab. Priisil on selletarvis isegi ripsmevärv ja ruuž kaasas. Ja kartulid on nagunii ema omad!

Rong aeglustab käiku, ongi vist õige jaam. Priis väljub pea ainsana tühjale lumisele perroonile, kissitab silmi — lumi on valushele. Siin tundub palju külmem olevat kui linnas. Priis otsib kotist skeemi ja hakkab minema.

Maja märkab ta juba eemalt — jah, see, punase viilkatusega, hõre tara ümber. Nii vaikne, pole koeragi õues. Hanged on kõrged ja tallamata, ainult väravast ukseni ja sealt maja taha viivad suured saapajäljed.

Uks tehakse lahti. Lävel seisab Jalmar Jälg ise, silmad rõõmsalt vidukil, habe kikkis, juuksed kenasti pestud. Tal on pikkade mustade ripsmetega tüdrukusilmad, ja huuled on alati võõrastamapanevalt punased. Muidu on ta tore.

Ta ajab käed õieli ja püüab Priisi oma lohmaka lambahalli kampsuni varju tõmmata. Priis põikab eemale, mehe käe alt kööki varjule. Kougib kingid välja, paneb köögilauale.

Need on emale!

Eks ta võta nad siis ära sõites kaasa, lubas Jälg ja muigab.

Kas ema ei elagi siis siin?

Elab küll, miks ei ela, aga praegu, külmal ajal on tal linnas kergem.

Nii et kedagi peale nende polegi siis majas?

Tuleb nii välja jah.

Priis ei tea, mida öelda. Seda poleks ta küll arvanud. Ta tammub kohmetult laua kõrval, tulekuriided ikka veel üll. Mees pöörab selja, askeldab pliidinurgas, ja näe — toidulaud ongi kaetud! Priis vaatab ja neelatab tahtmatult: lõunale ta täna minna ei julgenud, nagunii pidi varem ära tulema. Ta hakkab kõheldes salli kaela ümbert ära kerima: siit jaamast täna enam rongi ei lähe, bussile on aga väga pikk maa...

Tõesti hea on süüa. Ja tee on hea, kummalise maitse ja lõhnaga, mesi ja vaarikamoos sees. Pliidi poolt õhkab kuumust. Mõnus laisk on olla. Räägivad. Polegi ju tükk aega teineteist näinud.

Jälg kutsub õue ümbrust vaatama, õhtusele kiirrongile järele lehvutama, õhku hingama.

Päris pime on juba. Aga lagedal näeb käia küll. Lai kumer tasandik ja metsaserv eemal nagu saag, tuhat tähte pea kohal sügavikus. Jälgi maja kui üksik suur loom, tark kollane silm peas, suitsusaba katusel.

Eemalt kaugelt kostab tuhmi müdinat — rong tuleb. Hääl üha paisub ja võimeneb külmas õhus, liiprid hakkavad salapäraselt naksuma, rööpad löövad kumisema. Raudteetamm oleks nagu ellu ärganud.

Kuhu see rong siis jääb?

Veel ja veel kasvab heli, maa tühiseb, õhk huugab. Ja siis ta tuleb — raske ja pikk ja kurdikstegev. Hirmuäratavalt lähedal. Näib, et kohe-kohe hüppab ta rööbastelt ja vajub neile peale.

Nüüd laseb ta kuuldavale kestva kimeda huilge — eest ära, mina tulen! Pimestavvalgete ruutude rida kihutab mööda, veel ja veel.

See on pikamaarong, see siin ei peatu. Ah, õnnelikud, kes seal sõidavad — nii tore on teel olla!

Korraga on vaikus. Tühjus. Pimedus. Pisike hele täpp kaob kää-

naku taha. Priis märkab, et ta sõrmed on sügaval Jälgi labakus. Piinlik oleks nüüd kätt ära tõmmata ja nii nad lähevadki tagasi maja poole.

Jälg palub külalise tupp. Kummut nagiseb, vana kell ohkab raskelt ja loeb selle päeva väheseid järelejäänud tunde. Ahjusoe lainetab üles-alla, suur ümara seljatoega sohva võtab tüdruku sügavale oma sülle.

Jälg süütab küünlad, palju küünlaid — peegli ees, puhvetiserval, laual ja koguni nurgas põrandal. Nagu oleks jõulud jälle kätte jõudnud. Paneb grammofoni mängima — Jälgil on maalgi suur valik plaate. Toob kõrge jalaga klaasid ja pika tumeda pudeli. Ei-ei, see on ainult koduvein, kolm aastat käinud — vaarikad. Ema solvuks küll väga, kui külaline nüüd tema kätetööd sugugi ei prooviks.

Jälg istub tüdruku kõrvale, mitte liiga lähedale. Sinasõprust muidugi, seda tuleb juua! Kuidas siis, vanu kombeid peab au sees hoidma! Klaasid helisevad kokku, ja oh! — nüüd suudleb Jälg teda otse huultele. Nii kaua! See käib asja juurde, seletab mees.

Niisiis Jalmar. Ainult Jalmar! Sina.

Jalmar toob raske vanaaegse albumi — siin on ta aastane, siin koolilaps, siin aega teenimas. Muidugi, just nagu Priisi noormees praegu. See on ema, see tädimees Kanadast.

Ja siin on teine album — Jalmari tehtud fotod. Mitte kõige paremad, ei, need on linnas, neid näitab ta teine kord. Aga siiskil

Naised. Naised. Silmad, huuled, hambad helendamas, kulmud tõstetud, üleõlapilgud; käsivarsi — raskeid ja õblukesi; soenguid, pikki lahtisi juukseid, õhtutualette, rannariideid ja ... oo ... Priisil on imelik vaadatagi ... Niimoodi siis ennast pildistada lasknud ... Aga Jalmari nägu on täitsa harilik — see on ju k u n s t! Naisekeha — suurim kunstiteos. Priis saab ometi kunstist aru? Saab, saab, miks ei saa.

Kell lööb jälle. Jalmar on uue plaadi pannud — see on tango. Kumardab. Mis, Priis ei oskagi tangot? See ei lähe, kuidas siis, temasugune naine lihtsalt peab tangot oskama. Just niimoodi, pealtvaatajateta tuleb tants selgeks õppida!

Terve plaaditais tangosid. Pole viga, juba päris hästi tuleb välja. Priisil on pisut piinlik, kui mees pöördekohtadel ta enda vastu tõmbab, oma pika jala tihedalt ta reie vastu surub. Aga see on ju tants. Ainult tants! Kui hästi mehe habe küll lõhneb ...

Istuvad jälle. On küll hea vein! Priisil on ilus pikk kael, kiidab mees, niisugune on vähestel naistel. Mees peab mõõtma, kui pikk just. Käsi jääbki kaelale — nii sile nahk, uskumatu! Pluus peaks siiski rohkem lahti olema, kui pilti teha, ta mõtleb. Ei, praegu ta ainult vaatab, kuidas parem foto välja tuleks. See nõop veel. Ja see.

Priis ei saa arugi, kui ta rind mehe pihku on kadunud. Karedad sõrmed käivad edasi-tagasi üle kumerusetipu, hää l kõmiseb otse kõrva juures. Priis tunneb, kuidas ta väike rind muutub suureks ja raskeks, ja kitsas seelik on meeldivalt pingul ümber kõhu ja puusade. Mehe

hingamine käib kahinal üle kõrva ja lauba ja põskede, sõbralik nagu silitus.

Natukene ju võib seelikut kõrgemale lükata — ta vaatab ainult põlvi! Oo, niisuguseid ta kujutleski! Ja millise sujuva kaarega jalg edasi läheb! Allapoole. Ja ülespoole. Ei, kaugemale muidugi mitte. Aga allapoole võib, varvasteni välja. Ja jälle üles!

Äkki on mees kui äravahetatud, Priisi ees sohval põlvili, teine jalg teisel pool ta sääri, vajutab tüdruku sügavale patjadesse, muljub rindu, nii et valus on, kerib oma niiskete kätega seelikut ülespoole . . .

Ai! Mis see siis nüüd on — mehe kellarihm on Priisi reit kriimustanud! Tumedatesse sukkpükstesse on tekkinud inetu ümar auk, kust kumerdub välja lapike heledat ihu. Jumal küll, tema uued sukkpüksid! Neid pole ju üldse saada! Ja veel tumedad, ainukesed tumedad, mis tal olid! Et ta pidi ka need jalga panema! Soome omad, viis rubla paar!

Ja Priis on korrapealt viha ja otsustavust täis. Ta tõuseb istuli. Ei, enam ta end pikali lükata ei lase, ei lase, igavene vastik jõhkard selline! Priis pingutab kõhulihaseid, lööb peaga hoogsalt ettepoole, põrkub nägupidi vastu mehe puusi. Läbi juuste näeb: armas taevas, mees on enda puhta lahti võtnud, millal ta küll jõudis. Kui jube, kui j ä l k! Priis tõstab käed silme ette, mehe kõige õrnem ihuliige satub otse ta pihkude vahele. Jalmar tahab eemale tõmbuda — ei, Priis ei lase. Priis on mehe kavatsustest nüüd aru saanud; parem hoiab ta kõvasti kinni, siidised juuksed sõrmede ja mehe naha vahel ja ümberringi pilvena kahisemas.

Jalmar jääb ootamatult vaikseks. Ainult ta vilisev hingamine üha sageneb. Pigistab ühtlaselt Priisi õlgu ja liigutab ennast imenatukene. See, mis Priisi käte vahel on, puutub peaaegu vastu tüdruku laupa — ja liigub jälle pisut temast eemale. Priis ei taha, et näo vastu läheb. Ta surub peod tugevamini kokku. Veel. Veel rohkem. Kell lööb.

Korraga on mees ta käte vahelt kadunud. Priisi tukad, laup ja sõrmed on täis midagi sooja ja läbipaistvat, mis küünlatulede valgel kullaselt sillerdab. Juustel läigivad kümned kummalsed pisarad. Aga lõhn, see lõhn — sellest hakkab ju lausa paha!

Mees on kõveras diivani kohal. Oigab, lööb rusika hooga istme-polstrisse. Tolmu lõhna tõuseb ninna. Ei, s e d a poleks ta Priisist osanud lootagi! Niisugune kunst! Kui pikantne! See on juba elamus! Ise jätab veel algul mulje, et on selline lapsuke, selline kogenematu. Need juuksed — milline embav pehmus! Ei, see kord jääb Jalmarile küll kauaks meelde!

Mees kaob kööki, kolistab kopsikutega. Priis nühib sõrmi vastu diivanikatet, sõrmevahed kleebivad ikka veel. Nööbib pluusi kurguni kinni, tirib seeliku sirgeks. Aga sukkpüksid — ah, see jäle auk!

Tüdruk läheb peegli juurde, vaatab — silmad on tõesti imelikud, suured ja võõrad, nagu klaasist kuulid. Peeglilaua on mingi lõhnavee-

pudel. Ta hõõrub kaua ja mõtlikult oma kulme, näonahka, meelekohti. Tekib iiveldamapanev lõhnabukett.

Nüüd tuleb ka Jalmar tagasi, patsutab talle õlale, teeb peeglisse silma, annab nipsu nina pihta. Joob januselt veini lõpuni. Paneb aeglase muusika mängima. Haigutab.

Priis läheb köögist läbi, majanurga taha pissile. Tähed on ikka samasugused. Ta võtab peotäie lund ja hõõrub nägu. Lumi sulab kiiresti ta põskede puudutusest. Kaela mööda valguvad rindadeni nagu kellegi jäised sõrmed. Nupukesed on seal veel alles, läbi plusiigi tunda.

Priis raputab juukseid — ikka veel see lõhn! Ta proovib oksendada, aga ei saa. Külme hakkab, ammu juba on külm.

Mees on seljatoe najale uinunud, padi käe all külje vastu surutud. Plaat keerleb tühjalt, nõel pole üles tõusnud. Priisil pole aega gram-mofoniga jännata — ta hiilib varvastel mehest mööda tahatuppa. Käsi leiab lüliti. Siin on lai ülestehitud voodi, kollase teki serv kutsuvalt kõrvale nihutatud, pitsiäär helendamas, kaks kohevat patja kenasti kõrvuti. Lae all sumiseb üksik sooja peale ärganud kärbes. Imelik, siin on isegi mitu peeglit. Ja vana kirst, pooltühi. Jah, see peaks sobima!

Priis toeb kannad kõvasti vastu ahju ja udib tagumikuga — liigubki! Vaeva tuleb näha, aga lõpuks on kirst voodiotsa ja ukse vahele nihutatud. Siia ei pääse nüüd teisest toast küll enam kuidagi sisse!

Tüdruk poeb voodisse. Kuu on kõrgele tõusnud ja joonistab pitskardina mustri põrandale, tekile, Priisi kätele. Palav. Pluus tuleb ära võtta. Ta lükkab tekigi allapoole — kuumuster jookseb üle rindade. Huvitav, praegu ei tundugi need nii väikesed; tumedad pruunid kumerused tõusevad valguse poole nagu kaks ahnet loomanina.

Priis lükkab prooviks rinnad kokku. Voh, niisugused peaksidki olema! Nahk võbeleb — kuidas see mees neid puudutaski? Ta libistab sõrmega õrnalt üle kõva pingul nibuotsa. Edasi-tagasi. Suleb silmad. Punased ja rohelised rõngad sähvivad laugude taga, tulevad lähemale, keerlevad, keerlevad. Väga palav kohe. Sirutab ühe jala teki alt välja, tõstab poolviltu üle teise. Tekiserv jääb vahele. Pingutab liha-seid, proovib end üha pikemalt välja sirutada. Võokoht kerkib iseene-sest ülespoole, käed klammerduvad ümber rindade . . .

Oi, ta kukub, kukub — mis see on, kuhu ta küll langeb!

Aeglaselt hakkab pilk midagi nägema. Ei, ta on ikka siin, voodis, jahe lina vastu tulist nahka. Pinge puusades on järele andnud. Prrrr! Polegi nii soe, tuleb tekk lõuani tõmmata.

Teises toas norskab mees . . .

Priis ärkab uksele kloppimise peale. Kell on vist palju juba — päike paistab otse vastasseinale, valgustab meest ja naist seinapildil. Miks vaatab naine talle nii kavalalt otsa? Priisile tuleb kõik meelde, ta tõmbab tekiserva üle kuumama lõõnud näo.

Kas ta siis hommikukohvi ei tahagi? Ja mis ta selle uksega teinud on? Priis on ruttu riides — või veel! Paks džemper pluusi peale

tiritud, teksased seeliku asemele, et sukkpükste auk välja ei pais-
taks!

Kohv joodud, tuleb Jalmar ja embab Priisi õlgadest. Aga hoopis rahulikumalt kui eile. Ega nüüd olegi enam aega, rong läheb varsti. On küll laupäev, aga mehel on õhtul veel üks kokkusaamine ees. Ahjaa, kartulid, muidugi! Ta aitab kanda, taksopeatuseni kindlasti. Üks palve ainult — Priis pidi ju poseerima!

Priis teeb näo pähe. Mees klõpsib paar võtet, aga erilise huvita. No kas Priis siis aru ei saa? Ta vaatas ju eile albumit — nood fotod seal, lõpupoole!

Ei?

Miks ei? Keegi pole häbenenud! Mitte ükski! Alasti just ongi inime loomulik, osake suurest loodusest!

Priis tõrgub. Mees hakkab närvi minema — kiire on ju!

KUNST! See on ju KUNST! Kurat, seda oligi oodata — mida teab üks raamatupidaja kunstist!

Kuidas ei tea! Tema, Priis, käib sageli näitustel...

No ega ta poseerida ikka ei oskaks...

Nüüd on tüdruk tige! Tema — ja ei oska! Raginal lendavad riided seljast. Ainult pärlid jäävad kaela. Ta hüppab ukse kõrval seisvatesse hiigelkummikutesse. Ja siis on ta õues, kirka märtsipäikesese embuses.

Tulgu nüüd, tulgu juba! Ja Jalmar tuleb, pildistab.

Priis kükitamas kaevu kõrval. Priis istumas kaevuraketel. Priis värava najal. Priis lakaredelil turnimas. Priis murdmas pikki lumest väljaulatuvaid putki. Veel ja veel.

Priis võtab asendeid rohkem kui mees klõpsida jõuab. Ikka nii, et häbedus otse Jalmari poole ei jääks. Nüüd aitab! Külma on ju ometigi!

Priis tormab Jalmarist mööda tahatuppa. Kui nüüd mees äkki järele tuleb! Ei tule, tal vaja aparaadid pakkida. Rongini napilt pool tundi.

Mis? Ah kartulid! Loomulikult.

Vagunis nad suurt ei kõnele. Linnas viib mees kotid taksopeatuseni, aga autot ära ei oota. Ta on silmanähtavalt kärsitu, sest tahab filmi veel enne õhtut ära ilmutada.

Kevad on sel aastal hiline — päeval sulatab, öösel külmetab. Tööruumi aknad on veel porisemad kui muidu.

Jalmar enam ei helista. Priis kirjutab oma poisile õhtuti pikki kaurisõnalisi kirju. Mõnikord enne uinumist mõtleb ta tolle maalkäigu peale. Ja siltab pimedas kaua oma rindu. Need on nüüd küll pisut suuremaks läinud.

Mai keskel, kui Priis ühel hommikul tööle jõuab, on naised imelikult elevil. Sosistavad ja muigavad — jaa-jah, mida muud võiski arvata! Priisi lauale on pandud lahtivolditud ajaleht. Kohe hakkab silma suur foto: paljas säärikutes tüdruk seisab lumel, külg vaataja poole ja naeratab otse objektiivi, kummaline kiirgav pärg juustekuhilat

ääristamas — vist on päike pea taha varju jäänud —, taamal kaev ja aiavärv.

See Jalmar Jälgi foto on saanud ühe peapreemiaist rahvusvahelisel konkursil. Allkiri: «Keset kevadet seisja».

Priisile meenub korraga, et just eile õhtul oli ta viimased Jalmari ema kartulid ära sünnud.

EVA RÜTEL

5 ISAMAALIST ILULEMIST

Tiiu talutytrekene

kõrvetet juuxed
pyydlikult à la chanel
silikoosrinnad kikkis
et ikka jumalapärast olex
soome spiraal tupes
et ikka jumalapärast ei tules
lillades kyyntes
menthol marlboro
pearlmutterhuuled
jaxavad palju
puusad ja sääred lumipesus
kaske kaske
aga lund ennast
enam ei
mäleta

Tõmba Jyri!

ära häbene
sest kui sina ei tõmba
siis tõmbab keegi teine
ega tõmbamata ei jää
mis sest et aids
mis sest et kahexas
no kyll need 7
said kah oma
trikoloorsed susped
weekend weekend
noh perset roosi
ja elagu eesti

Rookatuse all

Kristjan Jaagu aadete paistel
hot dances
madonna & sabrina
kiimlevad võidu
sita pealt riisunud
digitaaldoublekassettdeck
e-pillerid ja
mexx ~ 280
kr. j. p.
kes sa meile oled
häh!

Pyhad hiied

taara tammikud
& uku ohtlemised
puskarix peedistatud
nullkahexad lastis
go michelin super team!
infantiilsed blondid
made-in-hiired
laud nitrokarva
õlad paljad
imemas rothmani
huuled kutsuvad
armatuurlaual
kuldvasikate valguses
kolm kõhna siniverelist
we are from
estonia!

Ena viis hälli heinamaale

ise läx
võrxukad jalas
kax vaxa seelikut
sultan ridikylis
black jack? phantom?
ryytsakil poldi kaelas
oo sexy silver dream
anna veel anna veel
silmade asemel
umbunud soojärved
made in france
whitehorse ja moderntalking
alleaa alleaa

TOOMAS HENDRIK ILVES

ELSEWHERE

I

Kohvikud, kohvikud, kas nad kusagil elavad?
Wernerit olen otsinud kogu elu, ei Viinis,
Pariisis, ei kodulinnas ta leidnud.

Tolmuste kingadega jalgsi ei saa
keegi Pariisi enam ausalt saabuda. . .
Ja kirjad kevadetüdrukule on saanud
koltunud sügisläkitusteks,
mis käsiposti teel saabuvad harva,
kui üldsegi.

Kurat, oli jah paremaid, varemaid aegu.
Vihkan seda hetkete sadu,
milles sunnitult viibin ma praegu.
M i n a eelistan kadunute varemeis radu.

II

*It was begotten by Despair
Upon Impossibility
Andrew Marvell*

Õine lugemine, uni ei tule
Donne ja Marvell

ja teised öised velled
(sigaret, kohv).
Võimatu, see olemine
(cigarette, cough).

Tasakesi, tipa-tapa tuled tuppa.
Taas Sa saabud nii kassiloomuliselt,
asud lakooniliselt laua taha, nurka.
Me keskustelu jätkub.

Tean, et oled kohal, ohkan,
aga vaadata ei tihka.
Sest loogika ikka ihkab
mu ulme kuulutada nulliks. . .

(Kust saabub see vaikne aimat sõnum?
Mis tee ta siia toob?
Kes seda võrratut võrku koob?
Müstikasse ei usu enam.
Usun vaid sellesse, millesse pole ma iialgi uskund.

Vahest leian vastust trükiveas
või kui sündind on mul kalambuuri
kas käsipostil või värsireas. . .
Nii näib me Luule Kesk Agentuur)

Kuni lõpuks enam vastu ei pea
Sirutan käe, pööran pea
ja vahin — tola! — tühja õhku,
kust õhtu pakub vastu põhku
And when all is sad, and Donne,
Marvell no longer offer solace
ning tühjaks joodud mu kohvikann
taipan, et kannatus on h e l l mistahes keeles.

III

Mu viimne tund on ligi tulnd
(kõik meenub juba moonutatult)
Taas sõpra ülemeretan

Ta luulerütm ja sõnajäljed
rõõmupärja õmblevad. Selle taha
peidan ma kui nuuksvad huuled tõmblevad.

Südant, silmi pühkind tühjaks,
alustan tasa, tabula rasa
taas alustan, valmistun järgmiseks korraaks.

Mida ehk ial ei tule.

IV

Mul mantraks The Westron Wind,
põhjatult kõiges üksi, nii unes kui luules,
tolknen vihmas ja tuules;
meenuvad keeled, mis kokku ei puutu,
suudlus rebitud huultest.
Ei muud ma taha kui hoida Sind.

Hetkekski.

V

Häbeneme seda, meie elukäiku,
villat, koole, kortrit, pillat rikkust,
kui teie, kes te jäite, kui. . .

Ah jäta nüüd — see kõik nii mäge,
tarbetu ja maitselage.

Spare us please this misplaced guilt
for fates too late to alter.
Distasteful, to see tears spilt.
There's pain enough. Please. Shut up.

PAUL CELAN

Saksa keelest tõlkinud Aadu Hurt

Der Sand aus den Urnen

Schimmelgrün ist das Haus des Vergessens.
Vor jedem der wehenden Tore blaut dein enthaupteter Spielmann.
Er schlägt dir die Trommel aus Moos und bitterem Schamhaar;
mit schwärender Zehe malt er im Sand deine Braue.
Länger zeichnet er sie als sie war, und das Rot deiner Lippe.
Du füllst hier die Urnen und speisest dein Herz.

Liiv urnidest

Unustuse maja on hallitusroheline.
Iga tuules lehviva värava ees sinab su telutatud moosekant.
Ta lööb sulle samblast ja mõrkjaist häbemekarvust tehtud trummi;
mädaneva varbaga maalib ta liivale su kulmu.
Joonistab seda pikemalt kui see oli, joonistab su huule puna.
Sa täidad siin urnid ja toidad oma südant.

Erinnerung an Frankreich

Du denk mit mir: der Himmel von Paris, die große Herbstzeitlose.
Wir kauften Herzen bei den Blumenmädchen;
sie waren blau und blühten auf im Wasser.
Es fing zu regnen an in unserer Stube,
und unser Nachbar kam, Monsieur Le Songe, ein hager Männlein.
Wir spielten Karten, ich verlor die Augensterne;
du liehst dein Haar mir, ich verlors, er schlug uns nieder.
Er trat zur Tür hinaus, der Regen folgt' ihm.
Wir waren tot und konnten atmen.

Mälestus Prantsusmaast

Meenutagem koos: Pariisi taevas, suur sügislill. . .¹
Ostsime lilleneiudelt mõned südamed:
need olid sinised ja õidusid vees.
Meie toas hakkas sadama vihma,
ning tuli me naaber, monsieur Le Songe,² luider mehike.
Mängisime kaarte, ma kaotasin silmaterad;
sa laenasid mulle oma juuksed, kaotasin need, ta paiskas meid maha.
Ta väljus toast, vihm järgnes talle.
Olime surnud ja saime hingata.

Šansoon daamilt varjus

Kui vaikijanna tuleb ja dekapiteerib tulbid:
Kes võidab?
 Kes kaotab?
 Kes astub akna juurde?
Kes nimetab esimesena ta nime?

See on keegi, kes kannab mu juukseid.
Ta kannab neid, nagu kantakse kätel surnut.
Ta kannab neid, nagu taevas kandis neid aastal, mil armastasin.
Ta kannab neid nõnda edevusest.

Tema võidab.
 Tema ei kaota.
 Tema ei astu akna juurde.
Tema ei nimeta ta nime.

See on keegi, kel on mu silmad.
Need on tal väravate sulgumisest saadik.
Ta kannab neid sõrmes nagu sõrmuseid.
Ta kannab neid nagu himu- ja safiirikilde:
ta oli mu vend juba sügisel;
juba loendab ta päevi ja öid.

¹ Harilikul sügislillel (Colchicum autumnale) on saksa keeles rahvapärased sünonüümid 'alasti libu' (Nackte Hure) ja 'alasti neitsi' (Nackte Jungfer).

² Le Songe — ulm (prants. k.)

Tema võidab.

Tema ei kaota.

Tema ei astu akna juurde.

Tema nimetab ta nime viimasena.

See on keegi, kel on, mis ütlesin.

Ta kannab seda kaenlas nagu kompsu.

Ta kannab seda nagu kell oma halvimat tundi.

Ta kannab seda lävelt lävele, ei viska seda ära.

Tema ei võida.

Tema kaotab.

Tema astub akna juurde.

Tema nimetab esimesena ta nime.

Tema dekapiteeritakse koos tulpidega.

Todesfuge

Schwarze Milch der Frühe wir trinken sie abends
wir trinken sie mittags und morgens wir trinken sie nachts
wir trinken und trinken
wir schaufeln ein Grab in den Lüften da liegt man nicht eng
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete
er schreibt es und tritt vor das Haus und es blitzen die Sterne
er pfeift seine Rüden herbei
er pfeift seine Juden hervor läßt schaufeln ein Grab in der Erde
er befiehlt uns spielt auf nun zum Tanz
Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich morgens und mittags wir trinken dich
abends
wir trinken und trinken
Ein Mann wohnt im Haus der spielt mit den Schlangen der schreibt
der schreibt wenn es dunkelt nach Deutschland dein goldenes Haar Margarete
Dein aschenes Haar Sulamith wir schaufeln ein Grab in den

Lüften da liegt man nicht eng
Er ruft stecht tiefer ins Erdreich ihr einen ihr andern singet und spielt
er greift nach dem Eisen im Gurt er schwingts seine Augen sind blau
stecht tiefer die Spaten ihr einen ihr andern spielt weiter zum Tanz auf

Schwarze Milch der frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich mittags und morgens wir trinken dich abends
wir trinken und trinken
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
dein aschenes Haar Sulamith er spielt mit den Schlangen

Er ruft spielt süßer den Tod der ist ein Meister aus
Deutschland
er ruft streicht dunkler die Geigen dann steigt ihr als Rauch
in die Luft
dann habt ihr ein Grab in den Wolken da liegt man nicht eng

Schwarze Milch der Frühe wir trinken dich nachts
wir trinken dich mittags der Tod ist ein Meister aus
Deutschland
wir trinken dich abends und morgens wir trinken und trinken
der Tod ist ein Meister aus Deutschland sein Auge ist blau
er trifft dich mit bleierner Kugel er trifft dich genau
ein Mann wohnt im Haus dein goldenes Haar Margarete
er hetzt seine Rüden auf uns er schenkt uns ein Grab in der Luft
er spielt mit den Schlangen und träumet der Tod ist ein Meister
aus Deutschland

dein goldenes Haar Margarete
dein aschenes Haar Sulamith

Surmafuuga

Koidiku must piim me joome teda õhtul
joome teda keskpäeval ja hommikul joome teda öösel
joome ja joome
me kaevame hauda õhku säääl pole meil kitsas
Majas elab mees kes mängib madudega kes kirjutab
kes kirjutab kui pimeneb Saksamaale su kuldne juus Margarete
ta kirjutab nõnda ja väljub majast ning tähed säravad ta
vilistab kohale koerad
ta vilistab kohale juudid hüüab kaevake maasse haud
ta käsib meil mängida tantsuks

Koidiku must piim me joome sind öösel
joome sind hommikul ja keskpäeval joome sind õhtul
joome ja joome
Majas elab mees kes mängib madudega kes kirjutab
kes kirjutab kui pimeneb Saksamaale su kuldne juus Margarete
Su tuhkjas juus suulamlanna³ me kaevame hauda õhku säääl pole meil
kitsas

Ühtedel käsib ta kaevata teistel laulda ja mängida
ta haarab relva ja virutab seda tal on sinised silmad
ühtedel käsib ta kaevata teistel mängida tantsuks

Koidiku must piim me joome sind öösel
joome sind keskpäeval ja hommikul joome sind õhtul
joome ja joome
majas elab mees su kuldne juus Margarete
su tuhkjas juus suulamlanna ta mängib madudega

Ta hüüab sulnimalt mängige surma surm on maestro Saksamaalt
ta hüüab viiuldage sumedamalt siis kerkite suitsuna õhku
siis pilvedes on te haud säääl pole teil kitsas

Koidiku must piim me joome sind öösel
joome sind keskpäeval surm on maestro Saksamaalt
joome sind õhtul ja hommikul joome ja joome
surm on maestro Saksamaalt tal on sinised silmad
sind tabab ta tinakuul see tabab sind täpselt
majas elab mees su kuldne juus Margarete
ta ässitab meile koerad kallale ta kingib meile haua õhus
ta mängib madudega ja unistab surm on maestro Saksamaalt

³ Suulamlanna — vt Piibel, Ülemlaul 7. I

su kuldne juus Margarete su tuhkjäs juus suulamlanna

PAUL CELAN (õige nimi Ancel) on üsna isemoodi kuju II maailmasõja järgses poliitiliselt angažeeritud saksakeelses kirjanuduses. Tema vaimusugulasteks kaasajast on peetud Saksa DV kristlikku kirjanikku Johannes Bobrowskit ja prantslasi Paul Éluard'i ja René Chari, varasematest aegadest Hölderlini, Rilket, Traklit. Eriti suuresti mõjutas luuletajat tutvus Martin Heideggeriga.

Celan sündis 1920. a tollal veel Rumeenia kuulunud Bukoviinas Czernowitzi (praeguse Tšernovtsõ) juudi kogukonnas. Sõja ajal tuli tal läbi elada Nõukogude, Saksa ja taas Nõukogude okupatsioon, Rumeenia töölaagri viletsus ja vanemate

kaotus fašistlikus koonduslaagris. 1945. a pääses ta Bukaresti, sealt aga läks edasi Viini ning 1948. a Pariisi, kus veetis oma elu kuni enesetapuni 1970. a.

Siin tõlgitud luuletused on Celani esimesest kogust «Moon ja mälestus» (1952), kust pärineb ka Celani kõige tuntum luuletus, juutide hävitamist kajastav «Surmafuuga». Hiljem pidas Celan seda liiga otseütlevaks ja keelas tema antologiseerimise. Selleks ajaks oli tema luule muutunud üha tihedamaks, krüptilisemaks, vormilt napimaks. Sagedasemaks muutusid uustuletised, sõnade mitmetähenduslikkusse, ajalooesse süüvimine, mis seab ükskõik missuguse tõlke võimalikkuse kahtluse alla.

VAPPU VABAR

EVE KASK — TEE TÄIUSENI JA EDASI

Aastatel 1987—1989 on Eve Kask teinud 16 linoollõiget, kõigil peale kahe keskse kujundina inimese mask või figuur maskiga. Selles kehastub tema isiklik väljund 1980. aastate kunsti üldisele liikumisele — ideaalide kõrgustest kokkupuutesse eluga, puhta ilu mõistelt tähendusriikka ilu juurde, universaalselt konkreetsele. Andelaadist tulenevad selleski lihtsas skeemis kaldumised ühele või teisele poole. Nii on E. Kase kujundi kompaktsus ja siluetlikkus ikkagi 1970. aastate graafika konstruktiivse alge omamoodi tagajärg; teiselt poolt saab temasse pandud laengut kõrvutada Tõnis Vindi loodud erootilise figuuriga. T. Vindi panus 1980. aastate noorude kunsti on muidu kahekihiline: ühelt poolt märgi ja süsteemi allteksti meetodiline vahendamine, teisalt sellesse kätketud avaram filosoofiline maailmanägemus. Esimest on ta aasta-aastalt avanud oma õpilaskonnale, ent samas näib mulle, et elu on mänginud *maitre'*ile imeliku vingerpussi: tema ümber koondunud grupi loomingulises eneseavaldumises jääb 90% peamiselt süsteemisiseseks

mänguks, suutmata edasi viia 1980. aastatel nõutud ilmakäsitust.

Samal ajal on nii mõnedki tugevad isikused väljastpoolt hooanud T. Vindi loomingu rohkem intuitiivselt selle kvintesentsi ja tema kaudu oma isiklikku maailmapilti täiustanud. Nii on Eve Kask, selekteerides iseenda jaoks välja väärtuslikema eelmise kümnendi pärandist, valitud suunas edasi läinud ja vormiküsimuses praeguseks enam-vähem võiduka lõpuni jõudnud. Musta ja valge kontrasti asemele tõi ta hoopis põletavamad vastandused nagu must-punane, must-sinine, puna-sinine, puna-kollane jne. Värvviintensiivsuse nimel ei põlga ta ka tömahukat paljukordset ületrükkimist. Pildi tasapind muutub tal mitmekihiliseks, justkui üks-teise taha asetatud mitmest poolläbipaistvast ekraanist koosnevaks, millele on maalitud kujundite siluetid, kord üksteisesse lõikuvad, kord eemalduvad või lähenevad. Lõpuks — kui seni oli graafiline kompositsioon ehitatud keskele visuaalsele populikule või mini-

malistikule võttele, siis E. Kask kasutab ekspressiivse muretusega paljusid seesuguseid üheaegselt ning näib, et liiga kirevaks muutumast hoiavad teda ainult talle teada olevad ettevaatusabinõud. Ent meid köidabki praegu kõige rohkem balansseerimine ülepakkumise piiril, nagu mõnedes «1001 öö» muinasjuttudes: «Selle koti sees on kaks hõbenõela ja mitut sorti surmaad silmade värvimiseks ja käterätt, ja siis panin ma sinna veel kaks kullatut potti ja kaks küünlajalga, ja siis on seal veel kaks telki, kaks liuda, kaks lusikat, kaks lampi, padi, kaks vaipa, kaks kannu, kandik, kaks kaussi, pada, kaks joogikruusi, kulp, nõelapadi, kaks hobuse peakotti, kass, kaks koera, kauss. . .» jne. (Kaheksaja üheksakümne viies ööaeg. Koti lugu.)

Paratamatult saavad ka E. Kase loomingus kokku eesti kunsti väike ilmakogemus ja euroopalike kultuurikihistuste kauge kaja. Sedapuhku on viimaseski lõpuni mindud, manades esile nii ajas kui ruumis jäägitult üldistatud nägemusi: Sfinks, Fantoom, Eeva, Koit ja Eha, Poeet. Vaatajareaktsioon sellisele kujundile on absoluutne, sõnastatav mõistetega nagu minevik, tulevik, igavik, kirk, patt, armastus, looming. Kõige enam huvitab meid siiski nende mõistete kokkupuutepind reaalsusega, mis on kodeeritud ka kunstiteosesse.

E. Kase varasemad, 1987. ja 1988. aasta alguse tööd kasutavad rohkem figuuri, õigemini selle varjutaolist jäljendit pildipinnal. Vahendusest hoolimata on kujund pigem aktiivne ja liikuv kui passiivne. Vist on selle aktiivse alge olemasolu meie noore (postidealistliku?) kunsti arenguvõime pant, mis viitab realiseerimata või hoopis realiseerimatule potentsiaalile, mida provintsikultuur eneses kannab. Või selle raames end teostavad isikud. Meenutagem igaviku ja muutumatuse võrdkaju. Sfinksi lihaseid pinguldamas kiskjalikuks hüppeks ja möiret, mis paneb virvendama kõrbe punase õhu («Sfinks», 1987).

E. Kase mõnikord peaaegu koletislikele tegelaskujudele annab fluidumi mingi lapsesuine ütlemissviis, mis, tõsi küll, järk-järgult taandub pealetuleva selguse ees. Nii idealiseerivad «Eeva» ja «Koit» (1987) pattu ja kirge

kogu paganlikkus ilus, omamata justkui vähimatki aimu nende metamorfoosidest kultuuri telgitagustes. Ka «Poeet» (1988) kuulub samasse süüdimatult unistavasse ringi, müstifitseerides Looja loominguvõimet, vastuvõtukanaled jm. Kompositsioon keskendub ilusa žestiga skematiseeritud näole, millel domineerib silm — kandvamaid kujundeid kogu E. Kase loomingus. Teiseks selliseks kujuneb trepimotiiv, mis leiab veelgi korduvat kasutamist kunstniku üldiselt väga napis ning nõudlikus rekvisiitide kogus. Selle mõtestab lahti «Trep» (1988) kaheksa valikuvõimalusena, mille üles- ja allakäigutrepil kohal tunnistas tähelepanelik Silm.

Alates 1988. aasta noortenäitusel olnud seeriast, parafrasist popkunstile kolmes värvis («Eresinine naine», «Ereroheline naine», «Erekollane naine» 1988), võtab E. Kase loominguline väljendus veidi uue ilme. See jätkab küll põhiliselt mütoloogilist teemaikat, ent kristalliseerub ja näib üldse lähenevat kunstniku poolt seatud eesmärgile. Kunstnikuhoiak avardub, pinged pildipinnal jaotatakse ühtlaselt, värvigamma peeneb. Tuttavad elemendid — trepiastmestikud, raidprofiilid — on paigutatud eksimatu käega. Muumiate ja tootemite ruum ühineb metafüüsilise kõikelemisega. Samal ajal tundub, et peale võluvate tühikute kadumist kompositsioonist liigub kõik peaaegu liiga ruttu täiuse poole. Tõsi, kolm aastat tagasi debüteerinud kunstniku puhul ei ole illusioonil täiusest palju ühist loomingulise üliküpsusega. Ent võime kiiresti toime tulla korrastamist ootava kunstilise kujundiilmaga otsib jätkuva intensiivsusega väljundit. Täpselt niisamuti, nagu inimõtte on otsinud juba tuhandeid aastaid, vaatamata teadmisele oma võimetusest, mida valuliselt teadvustas E. M. Remarque: «Suits topaasist altaritel; valjemaks vulkaanide märatsus, tumedamaks varjude, inna ja vere eesriie, väiksemaks äratundmise paat, mässavamaks keeris, helkjamaks laava, mille mustad kombitsad nõlvadest alla roomasid, mattes ning õgides elu; ja selle kohal meduusi igavene naeratus nende paari kustuva hieroglüüfi üle, mis ajalilvale oli jätnud vaim. . .»

FANNY DE SIVERS

TEADLASED JA TEADMINE JUMALAST

Kui Jumala olemasolu oleks tõestatav, oleks seda juba ammu tehtud ja kõik vaidlused sel teemal oleksid ülearused. Aga Jumala olemasolu ei ole tõestatav, kuigi eksegeetid ja apologistid on välja töötanud vaimukaid teooriaid ja enam-vähem veenvaid seletusi, mille üle praegugi diskuteeritakse ja millele võib juurde lisada uusi argumente.

Ka Jumala olematus ei ole tõestatav. Ateistlikud filosoofid on näinud suurt vaeva, et Jumala mõistest lahti saada ja oma veendumusi või soovunelmaid teistele peale suruda. Aga nende hambad ei hakka alati sellele ülikõvale pähkile peale.

«Kui Jumal on olemas, on ta lõpmatu ja käsitamatu,» arvab Pascal, «kuna tal pole osi ega piire ja seetõttu mitte mingisugust suhet meiega. Oleme niisiis võimetud ära tundma, mis ta on ja kas ta üldse on» (Mõtted, nr 451).

Teaduse pinnal ei saa Jumalaga otseselt midagi ette võtta. Teadus uurib seadusi ja seaduspärasusi, nähtusi, mis korduvad või mida saab korrata. Füüsilise maailma meetodid ja mõõdud ei anna tulemusi metafüüsikas. Kuid ka füüsilises maailmas ei ole kõik teadusele kättesaadav. Ka siin esineb mõõtmatus ning seletamatut. Prantsuse keemiku Marcellin Berthelot' kuulus lause, et «nüüdsest peale ei ole Universumis enam mingit saladust», väljendab uhkelt 19. sajandi naiivsust. Tänapäeval teame — kvantmehaanika on seda tõestanud —, et kordumatu juhused esineb universumis palju sagedamini kui seaduspärasus. Ka see kuulub reaalsuse juurde.

«Reaalsus tähendab nimelt seda, et ebatõenäoline toimub,» kirjutab prantsuse uurija Hubert Reeves Thierry Montmerle'i ja Nicolas Prantzose teose *Soleils Eclatés* («Lõhkenud päikesed») arvustuses (vt *Les Nouvelles des Presses du CNRS*. 1988, nr 9). Kõne all on Supernova SN1987A ilmumine lõunapoolkera taevasse 23. veebruaril 1987 ja selle haruldase nähtuse tähtsus astrofüüsika arengule.

Sissejuhatuses jutustab Reeves ühe astronoomide nalja, mis oli populaarne tema ülikooliaastail. Teadlasi on kahte sorti. Nad reageerivad ebaharilikule sündmusele erinevalt. Ühel ilusal ööl lõhkeb ilmaruumis supernova. Üks astronoom «tänav taevast, jätab silmapilkselt oma tööpogrammi sinna paika ja hakkab palavikuliselt seda imet jälgima». Teine seevastu vihastab, paneb akna kinni ja

kirub «neid talumatuid astronoomilisi perturbatsioone». Sellega tahab autor öelda, et teadlastel on sageli vähe fantaasiat. Fantaasia või intuitsioon on aga olulise tähtsusega objektivsete teadmiste piirimaadel, seal, kus peab julgema kobada kas või pimedas. Ja pimedus eksisteerib päris konkreetselt.

«Tänapäeval teame, et Universum on lõpule jõudnud,» seletab Pariisi Astrofüüsika Instituudi direktor Jean Audouze. «Kui Universum oleks lõpmatu, siis oleks taevase ühesuguselt särav ja tuline. Ta paistaks nagu ilmatu suur valgusetikand. Aga öö on pime. Tähtede taga on müür...» Mis müüri taga peitub, seda ei tea praegu keegi. Esialgu võib sinna pääseda ainult metafüüsika kaudu.

Pimedust, piire ja ületamatuid müüre kohtab kunagi iga inimene. Kui mitte enne, siis hiljemalt surmatunnil. See, kes kunagi pole soovinud heita pilku piiride taha, kannatab kas vaimse laiskuse või uudishimu puuduse all. Nii on ka teaduses. Mida rohkem tead, seda rohkem kohtad oma teadmiste piire ja seinu. Seal, kus objektivne teadmine kinni jääb, peab intuitsioon edasi aitama.

Audouze'i järgi võib maailma mõista kahel viisil: teadlasena või poeedina, «sest teadus ei ole kehastumatu. Ta võtab osa samast inimvaimu käigust kui filosoofia, kunst, müstitsism... Kuid teadus kahtleb, kuna religioon kinnitab. Ja selles on suur vahe.»

Audouze'i raamat, mis ilmus aastal 1988 (kirjastus Belford/Sciences), kannab tiitlit *Conversations sur l'invisible* («Vestlusi nähtamatusest»), sest nähtamatu maailm ei ole sündinud kujutluses, vaid ta moodustab tõeluse lahutamatu osa. «Igas Universumi kuupsentimeetris on miijard korda rohkem valguseosakesi kui harilikku mateeria osakesi. Nähtamatu on olemas. Tema juhib meid. Temale on suunatud astrofüüsikute nagu ka poeetide ja kunstnike kirglik huvi.»

Jean Audouze on veendunud, et Jumal eksisteerib, kuid tema silmis on Jumal nii määratu suur, et meie teadmised, teooriad ja isegi teoloogiad paistavad selle mõõtmatuses kõrval üsna tühised.

Võib-olla ongi see Jumala ja tema loomingu mõõtmatus tunnetamine põhjustanud läinud sajandil Kiriku umbuskute teaduse ja teadlaste vastu. Ma ei mõtle siin igavest Kirikut, mis koosneb kõigest Jumala lastest inimkonna algusest kuni ajaloo lõpuni, vaid

Eve Kask.
«Astuja». Värviline linoollõige. 50×50.
1987.

Eve Kask.
«Sfinks». Värviline linoolõige. 50×50.
1987.

Kirikut maapealse, ajalise administratsiooni-na, mille esindajad ei pääse patust tingitud ekslikkusest, sissesündinud võimutahtest ja — nagu enamasti kõik inimesed — hirmust rutiintõdede ja -tavade võimaliku kokkuvarisemise ees. Pikki aastasadu olid Piibli lood kehtinud jumalasõnana. Kui kõik polnud just päris selge, siis vähemalt vastuvaidlematu. On teada, et inimeste sõnu ei saa võtta puhta kullana, need on sageli keerulised ja kõverad. Aga kui nüüd selgub, et ka jumalasõna tagant tuleb otsida midagi muud, mis ei ole selgelt välja kirjutatud, mis siis küll saab? Usun, et hirm on obskuranismi aluseid, nagu ta on aluseks ka meie aja rassismidele ja fašismidele. Hirmunud inimene on kõige hädaohtlikum olend, kirjutab Jean Giono romaanis *Le hussard sur le toit* («Husaar katusel»), sest ta on kõigeks võimeline.

Kujutan ette, et Giordano Bruno saadeti tuleriidale just 16. sajandi hirmude pärast. Tema kuulmatult julge tees, mille järgi Universum on lõpmatu ja koosneb lugematutest maailmadest, ehmatas kaasaegeid kristlasi, kelle maailmapilt oli veel kaunistest piiratud. Arvatavasti aimas Bruno oma kohtunike tõelisi motivatsioone, kui ta neile ütles: «Teie, kes te mind nõnda hukka mõistate, teil on võib-olla rohkem hirm kui minul, kes ma selle all kannatan.»

Küllap oli nende kirikhärrade teoloogiline haridus küllaltki lünklik, kuna nad ei teadnud, et Jumal on allutanud maailma arengule ja et sellega koos peab arenema ka inimese religioosne teadmine maailmast. Ka puudus neil täielik usaldus Jumala vastu: on ju loogiliselt selge, et kui Jumal on mõõtmatu, lõpmatu ja kõikvõimas, siis valitseb ta ka meie — kes me oleme tema lapsed — argielu piasjasu, samuti teadlaste töid ja tegemisi, nende avastusi ja vigu. Miski ei jää tal tähele panemata, ükski eksiõpetus ei libise ta silmist mööda. «Jumala käes on ikka jäme ots,» nagu ütles kunagi mu leeriõpetaja Nuudi Pärnus.

Võib ka arvata, et seal, kus Jumal otseselt vahele ei astu, tuleb eksitus tõele kasuks. Võib-olla toimus Galilei skandaal peamiselt Kirikule õpetuseks, et ta tulevikus enam ei segaks end sinna, kuhu ei ulata tema kompetents. Tänapäeval on selge, et Koperniku heliotsentrism kuulub astronoomide valdkonda ja Kirikut on sel puhul õigus ainult öelda, et päike on Jumala loodud. Galilei väited ehmatasid ühiskonda. Kopernik oli heitnud Maa, mis seni oli moodustanud Universumi keskuse, meie galaktika ääretsooni. See oli andav. Ja rahatukstegev. Kui tal tõesti oli õigus, siis pidi pühakirja kosmogoonia uuesti käsile võtma...

19. sajandisse asetub Kiriku ja teaduse vahelise tüli haripunkt. Darwini tööd ajasid

juuksed püsti neil, kes olid harjunud sõrmedel üles lugema Genesisse maailmaloomise päevi. Kuid kui kristlased olid varem liialdanud, siis liialdasid nüüd positivistid teises suunas. Tekkis teistsugune arrogantne rumalus — siin võiks kasutada ka filosoof Jean Guittoni väljendit tänapäeva pimedusejüngrite kohta: *ignorance savante* «õpetatud teadmatust», mida resümeerib eelpool tsiteeritud Berthelot' lause. Sõna «realism» oli kõigil suus, aga ainult vähesed märkasid, et reaalsus ei piirdu nähtavaga. Berthelot' sõber Ernest Renan väitis, et religiooni ei ole üldse enam tarvis ja et seda peab asendama tõeluse poeesia, mis on üllam ja kaunim (vt *L'avenir de la science* — «Teaduse tulevik», kirjutatud aastal 1848, kuid trükkis ilmunud alles 1890). Renan võitles «ratsionaalse ja kriitilise kristluse» eest ja kirjutas Jeeseuse eluloo, mille eest Collège de France ta heebrea keele õppetoolilt minema ajas.

Vahepeal on teadmised ja ühtlasi teadlaste vaimulaad tublisti muutunud. On selge, et ükski senituntud meetod ei saa tõestada Jumala eksistentsi või olematust ja et ükski teleskoop ei küüni «teise maailma». Maailma müsteerium on jäänud püsima. Biokeemik Jacques Monod (Nobeli auhind 1965 arsti-teaduses), kes püüab oma kuulsas raamatus *Le Hasard et le Nécessité* («Juhus ja vajalikkus», 1970) selgitada, kuidas juhuste kokkusattumisest vajalikkuse surve all on tekkinud süsteemid, ei rahulda juurdlevat vaimu. Kuidas saab maailm, mis «nõretab intelligentist», nagu ütles kunagi Einstein, olla palja juhuste kokkusattumise vili? Kas ei tundu selline hüpotees absurdne? Ja kas on võimalik leppida absurdiga? «Absurdne absurdus juhib mind müsteeriumi juurde,» vastab Jean Guitton.

Igatahes on möödas aeg, mil teadlane vaevalt julges tunnistada, et ta on kristlane, kuigi ka positivistide põlvkonnas esines kristlasi, nagu Louis Pasteur, Max Planck, Alexis Carrel ja mitmed teised kuulsad õpetlased. Aga üldiselt peeti teadlasele veel paar aastat tagasi ebasobivaks kõnelda metafüüsikast. Selle sõna puhul reageerib teadlane nagu tigu, kui tema sarvekesi puudutada, kirjutab Maurice Arvonny artiklis *Les physiciens et le réel* — «Füüsikud ja tõelus» («Le Monde», 4. dets 1979, lk 1) ja imestab: «Mispärast selline tagasihoidlikkus, võiks öelda, isegi hirm? Mispärast jonnakalt vaikida? Sama inimene usaldab sulle kõhklemata oma arvamus Beethovenist või Picassost — kas nad talle meeldivad või ei meeldi — ja toob sinu ees ilma igasuguse piinlikkustundeta esile oma maitse põhjused. Kui kõne alla tuleb mõni vaidlusteema, nagu näiteks poliitika, läheb ta ettevaatlikuks ja ta laused algavad sõnadega: «Ma arvan et...», aga ta ei lõpeta

dialoogi. Mispärast keeldub ta «mõtlemast» metafüüsika üle? Veame kihla, et see on viisakusest, ja olgem tema asemel jämedad: ta mõtleb, et metafüüsikud on järjekindlalt kakskümmend viis sajandit eksinud.»

Siiski arvavad nüüd juba paljud, et teadus ja usk võivad koos eksisteerida leplikus vaimus, kuna mõlemad on realistlikumad ja tagasihoidlikumad kui möödunud sajandel: mõlemad on nõus «oma liitude juurde jääma».

Jean Delumeau, ajaloolane, Collège de France'i professor, küsis 20 teadlaselt, kes on veendunud kristlased, kuidas nad kogeavad teaduse ja usu vahekorda. Sellest originaalsetest ettevõttest sündis raamat *Le Savant et la Foi. Des scientifiques s'expriment* («Õpetlane ja usk. Teadlased väljendavad end»). Kirjastus Flammarion, sari Présence). Küsitlased olid enamasti prantslased ja katoliiklased, kuus neist Teaduste Akadeemia liikmed. Oli ka üks ortodoks, Princetoni keemik John Turkevich, ja üks anglikaan Dame Cicely Saunders, füüsik Cambridge'is.

Vastused küsimusele on üsna erinevad, kuna erinevad on ka küsitletute erialad ja elukogemused. Kuid mitmes punktis ühtivad siiski pea kõik arvamused. Kõigepealt selles, et teadus ei tea kõike ja ei suuda kõike seletada. Inimese põhilistele küsimustele ei oska ta vastata: kust tuleb inimene ja kuhu ta läheb? kust tekkis Universum ja mis temast saab? Uurija näeb, et maailm on koherentne, järelikult peab tal olema mõte. Ta märkab ka, et maailma areng läheb millegi suunas — selle liikumise aluseks peab olema mingi plaan. Põhjalikumal järelemõtlemisel selgub, et Monod'i teooria juhusest ja vajalikkusest ei pea paika. Kahjuks suudab teadus tunda ainult maailma mehhanisme, aga mitte nende põhjust. Mispärast on kõik nii, nagu ta on?

Selle inimlikult lahendamatu küsimuse ees pöörduvad paljud teadlased Ilmutuse poole. Miks ei või aktsepteerida ideed, et teispool maailma «masinavärki» seisab Jumal-Looja, kes on loonud armastusest ja andnud oma loomingu inimese hoolde? Sel puhul on inimene-teadlane maailma eest vastutav. Tema moraalne hoiak ei ole olulise tähtsusega mitte ainult hooajalise eetika pinnal, vaid ka kõigil muudel aladel.

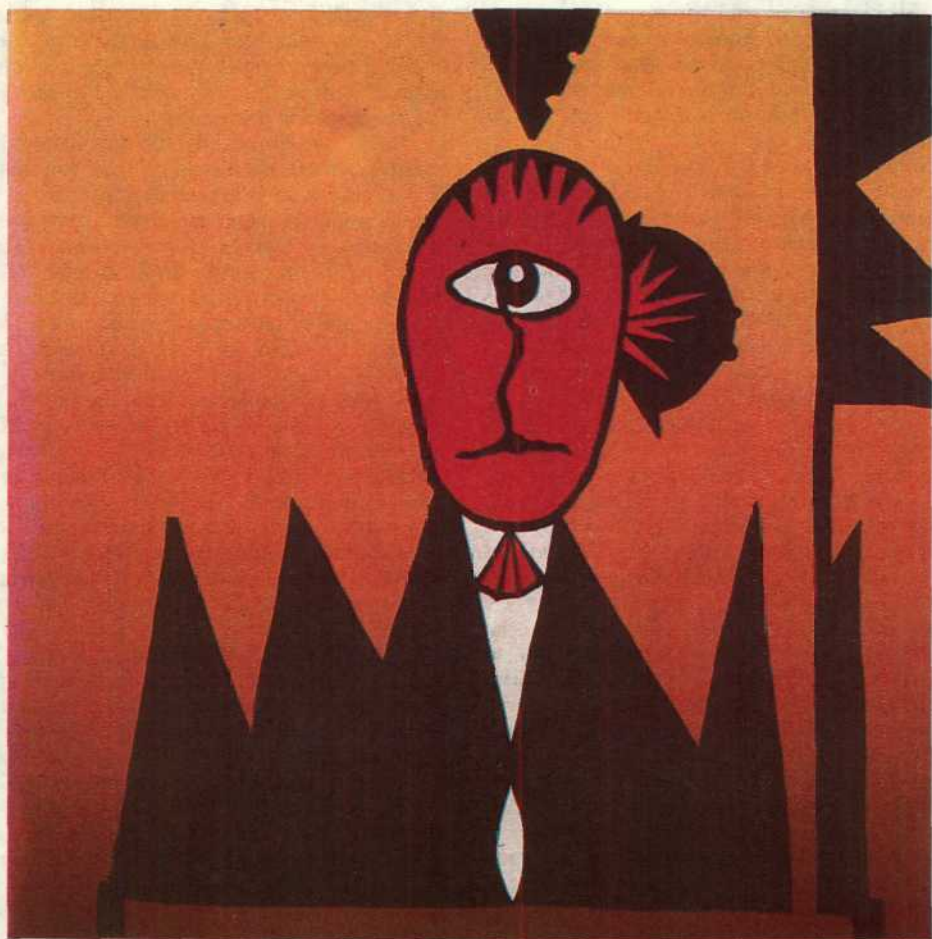
Mõned on haaratud Ilmutuse revolutsioonilisest väärtuste ümberhindamisest. Laused nagu «õnnelikud on vaesed», «õnnelikud on tagakiusatud», «esimesed jäävad viimasteks», kogu Neitsi Maarja *Magnificat* jne moodsustavad subversivse läkituse, mis on öeldud kogu inimsoole ja mille najal peaksid kõik ühiskonnad oma väärtused uuesti läbi kaaluma.

Inimese mõistus saab töötada ainult materiaalsest lähtudes ja müsteeriumile ligi-

neda võib ta ainult lahendamatu antinoomiate kaudu. Juba kreeka filosoofid olid nendega hädas ja tänapäevani ei ole keegi suutnud neile lõplikku rahuldavat vastust anda: üks ja paljune kosmoses, samuti pidev ja katkendlik, mõistus ja armastus inimese elus... Ja mida teha hea ja kurja probleemiga? Füüsik Jacques Vigué märgib, et neile moraali kesksetele mõistetele ei ole veel leitud teaduslikku põhjendust.

On ka teadlasi, kellel on kaasasündinud kaldumus filosoofiasse ja võime tunnetada ning nautida looduse poeesiat. Siin tsiteeriksin vahepalana loodusteadlase, agronoomi ja ökoloogi Rémy Chauvini viimast teost *La direction de la vie et la genèse de la pensée* (kirjastus Oeil), milles ta selgitab evolutsiooni eripära ja järelust, mis sellest tuleneb. Chauvin ei nimeta jumalat, sest Jumal — nagu ma eelpool mainisin — ei mahu teaduste lahtrisse. Kuid ta näitab, et arengul on mõte ja kindel suund ja et kõik konvergensed jooned osutavad igati ühele fantastilisele projektile. Ka ornitoloog Jean Dorst konstateerib, et bioloogias valitseb suurepärase kord: «...vältimatult peab toetuma tõelisele lõppeesmärgile (*finalité*), see on sõna, mida teadusemehed järelestatavad». Okeanograaf ja geofüüsik Xavier Le Pichon, kes on Collège de France'i geodünaamika professor ja Teaduste Akadeemia liige, ei häbene öelda, et ta on uurimisretkedel võimeline palvetama. Kui ta esimest korda allveelaeval keset Atlandi ookeani 3000 meetri sügavusse sukeldus ja seal maailmaloomise maastiku avastas — «puutumatu kooruke, mis oli sündinud tule ja vee ühinemisest» —, siis tundis ta, et tal oli «kohtumine Maaga, et «pakkuda» Jumalale mustast laevast vormitud hiigelkaljud, mis sätendasid allveelaeva projektorite all /- - -/. See oli pigem Jumal ja mitte Maa, kes oli mulle selle kohtamise määranud, et ma kingiksin talle tema pikast geoloogilisest ajaloost tõusnud loominguga.»

Maailma imede avastamine asetab kristlase kogu teadusliku tegevuse Looja kiituse tasemele. Üks Lõuna-Pariisi uurijate kollektiiv kirjutab, et teadlastel pole mitte ainult avastamisülesanne, vaid nad peavad ka looma ja koos looma või kaaslooma (*cocréer*). «Sest me usume, et Jumalal on ka meid vaja, et seda maailma edasi ehitada, et ta suureneks; me usume, et Jumal vajab inimest, et seda loomingut veelgi täiendada, kuigi ta meie silmis on juba täielik, kuid mille lõplik täius teostub inimese arusaamise läbi. See universumi koos-loomise töö vastab ju missiooni mõttele, mille inimene sai Jumalalt (1. Moos. 1, 26). Sellepärast loodame, et meie usk võib anda mõtte teadusele, tähenduse maailmale.» (NB! *sens* võib tõlkida «mõte» ja «täendus».)

Eve Kask.
«Poet». Värviline linoollõige. 50×50.
1988.

Eve Kask.
«Trepp». Värviline linoollõige. 50×50.
1988.

«Küsimus tähenduse olemasolust on määratud inimesele, mitte teadusele,» kirjutab füüsik Jacques Arsac. (Tema sulest on ilmunud *Machines à penser* — «Mõtlemise-masina»). «Informaatika ei oska siin vastust anda: see kuulub uskumuse piirkonda. Võib ju uskuda, et väljaspool teadust ei eksisteeri midagi. Kui keegi nõnda usub, siis ta mõistab hukka kõik uskumused. Aga seda saab teha ainult lähtudes sellest põhilisest uskumusest, et väljaspool teadust ei ole midagi. Kuidagi ei saa sellest nõiaringist välja: igatüki peab midagi uskuma...»

Kindel on, et teadus võib meie elus palju muuta, «aga ta ei sunni meile peale mingit filosoofiat, ei pessimismi ega optimismi,» arvab tuumafüüsik Louis Leprince-Ringuet, Prantsuse Akadeemia ja Teaduste Akadeemia liige, sest «kui me ka võime oma ängistuse kuu peale viia, jääb see ikkagi samaks ängistuseks.»

Universumi tundmine ja usk, mis on teadmine Jumalast, on arenenud paralleelselt, kuigi «teadusest pole mingit kasu, kui küsimuse alla tuleb Jumal,» nagu seda väljendab astrofüüsik Trinh Xuan Thuan. (Isiklikult ei ole ma selle väitega täiesti nõus, sest maailm on Jumala raamat, ja minu arust on üsna kasulik seda lugeda. Aga selle juures tuleb muidugi palju vaeva näha.)

Üleminek teaduselt usule ei toimu mitte «libedalt», kirjutab astronoom ja endine Pariisi Observatooriumi direktor Jean Delhaye. «Teie ei saa ilma isikliku pingutuseta, ilma otsinguta iseenda hingepõhjas üle minna teaduse valdkonnast usule Jumalasse. Ei saa otse üle minna teaduse valdkonnast usu valdkonda. Antud silmapilgul tuleb pimesi minema hakata.»

Ettekujutus, et tõeline teadusemees peab

olema ateist või agnostik, kuulub nüüd kultuurilukku. Ka teadlane on inimene, mitte uurimismasin, tal on sidemed teiste inimestega, kaastöölistega, kõige ümbristevaga. Ja seal kohtab ta pidevalt kurja-probleemi. Aga ka armastust. Paul Germain, matemaatik, Teaduste Akadeemia alaline sekretär, peab armastust üheks suuremaks müsteeriumiks. Universumi harmooniat ja jõulisust vaadeldes võib iga inimene nagu Voltaire'gi tulla mõttele, et kogu see ilu on Jumal-Looja töö. Aga armastus, mida inimene oma elu jooksul mingil määral kogeb, on Paul Germaini arvates niisama suur müsteerium ja võib-olla veelgi mõistatuslikum. «Usuelu praktikas avaldab end Jumal ja kingib end täiesti muidu, ja see and täidab ülimal määral meie mõtte ja südamesoovid, ja veel palju rohkem...» Selline tunnistus teeb optimistlikuks. Sest kui usk Jumalasse piirdub ainult metafüüsilise tunnetuse või teadmisega Jumalast, siis on sellest inimkonnal suhteliselt vähe kasu. Mõtlen siinjuures Saatanale, kes teab Jumalast rohkem kui meie füüsikud ja teoloogid kokku...

Aga igal juhul on hea, et neist probleemidest avalikult räägitakse, et need, kes rohkem teavad kui tavaline surelik, võtavad vaevaks oma religioosseid seisukohti selgitada. Et meie generatsioon on selles suhtes küpsem kui 19. sajand.

Kirjanik André Malraux, kes ise oli agnostik, ütles kunagi, et 21. sajand tuleb religioosne või ei tule teda üldse. Seda lauset peetakse prohvetlikuks ja tsiteeritakse sageli.

21. sajand on kolmanda kristliku aastatuhande algus. Selle saabumist peab meie põlvkond ette valmistama. Tahes-tahtmata on prantsuse teadlased juba avanud ühe tee tulevikku.

VÁCLAV HAVEL

Václav Havel on sündinud 5. oktoobril 1936. a. Praha eraettevõtja perekonnas. 50ndatel aastatel omandas ta keemialaborandi kutse, lõpetas õhtugümnaasiumi, üritas mitu korda jätkata õpinguid humanitaarkallakuga ülikoolis, aga tulemusteta. Õppis esialgu CVUTi (tehnikaulikool) majandusteaduskonnas. 60ndatel aastatel, töötades juba teatris *Na zábradlí*, võeti ta kaugõppe korras dramaturgia osakonda AMU teatriteaduskonnas. Kirjanduslikku tegevust alustas esialgu kriitikuna. 1963. a detsembris jõudis teatris *Na zábradlí* lavale tema esimene näidend *Zahradní slavnost* (Aiapidu), 1965 a. juulis näidend *Vrozumění* (Teade) ja aprillis 1968 *Zitřená možnost soustředění* (Raskendatud keskendumisvõimalus). Sellest ajast alates lavastatakse Haveli näidendeid ainult välismaal (New Yorgis, Viinis, Baden-

Badenis ja mujal). 1977. aastal oli ta kodanike initsiatiivi Harta 77 üks rajajaid ja esimesi kõnemehi. Esimene vahistamine aastal 1977, seejärel 1979—1983, viimati 1989. 70ndatel aastatel kirjutas näidendid *Spiklenci* (1971; Vandeseltslased), *Žebrácká opera* (1972; Kerjuseooper), *Audience* (1975; Audients), *Vernisáž* (1975), *Protest* (1978), *Horský hotel* (1976; Mägihotell); 80ndatel aastatel *Chyba* (1983; Viga), *Largo desolato* (1984), *Pokoušení* (1985; Kiusamine). Esseid, artikleid, fõljetone ja teisi sõnavõtte on kogutud raamatusse *O lidskou identitu* (Inimese identiteedist; sarjas Rozmluvy, London, 1984) ja kirjad vanglast kogusse *Dopisy Olze* (Kirjad Olgale; 68 Publishers, Toronto, 1985). Pealkirja all *Výzva k transcenci* (Üleskutse transtsendentaalsusele; sarjas Rozmluvy, London, 1984) on

ilmunud 16 vanglakirjast koosnev tsükkel kommentaariga ning artikkel «Poliitika ja südametunnistus». Üks viimaseid raamatuid on kõnelused

Karel Hvížďalaga, pealkirjaga *Dálkový výslech* (Vestlus kauguste tagant; sarjas Rozmluvy, London, 1986).

POLIITIKA JA SÜDAMETUNNISTUS*

Väikese poisina elasin mõnda aega maal ja mul on selgesti meeles üks tolleaegne elamus: käisin koolis lähedalasuvas külas ja kooliteel paistis silmapiiril mingi kiiruga ehitatud vabriku kõrge korsten. Ilmselt kuulus see vabrik sõjatööstusele. Korstnast tõusis paksu pruuni suitsu, mis hajus sinisesse taevasse. Seda vaadates oli mul alati tunne, et tegu on millegi väga kohatuga: inimesed määrivad taevast. Ma ei tea, kas tol ajal oli ökoloogia juba teadusena olemas, kui oligi, ei olnud mul sellest kindlasti mingit aimu. Siiski tekitas see «taeva määrimine» minus spontaanse nõrdimuse ja solvumise tunde; mulle näis, et inimene on siin milleski süüdi, et ta hävitab midagi olulist, rikub omavõluliselt asjade loomulikku korda ja selline ettevõtmine maksab end kätte. Minu tõrjuv suhtumine asjasse oli aga peamiselt esteetiline; kahjulikest emissioonidest, mis kord hakkavad metsi hävitama, loomi tapma ja inimese tervist ohustama, mul tol ajal mõistagi aimu ei olnud.

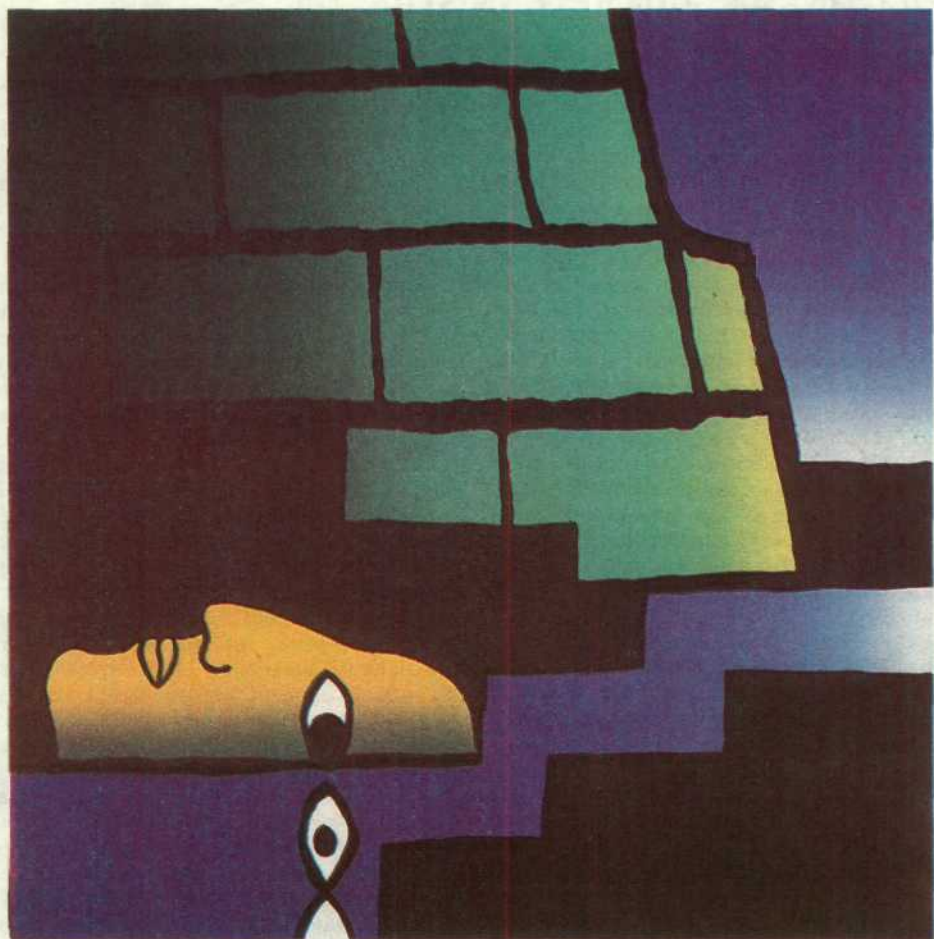
Kui midagi taolist oleks silmapiiril märganud näiteks jahile minnes keskaja inimene, arvanuks ta selle kõige tõenäolisemalt Kuradi kätetööks, langenuks põlvili ja palvetanuks enda ning oma ligimeste päästmise eest.

Mis on keskaja inimese maailmal ühist väikese poisi omaga? Ma arvan, et üks tõi on oluline: mõlemad on sügavamalt kui enamik kaasaja inimesi juurdunud sellesse, mida filosoofid nimetavad «loomulikuks maailmaks» või «elu maailmaks». Nad pole veel võõrandunud oma tegelike ning isiklike kogemuste maailmast; maailmast, milles on hommik ja õhtu, on «all» (maa) ning «üleval» (taevas), kus päike tõuseb iga päev idast, rändab mööda taevast ja loojub läände ja kus midagi väga elavat ja konkreetset lähendavad oma ja võõra, hea ja kurja, ilusa ja inetu, läheduse ja kauguse, kohustuse ja õiguse mõisted; maailmast, mis teab piiri selle vahel, mis on meile intiiimselt tuttav ning mille eest me peame hoolt kandma, ja selle vahel, mis on silmapiiri taga ja mida me peame alandlikult austama, sest ta on olemuselt saladuslik. See loomulik maailm on meie «mina» poolt vahetult registreeritud ja selle «minaga» otseselt tagatud; see on too aktiivne läbielamiste maailm, millega me oleme päris isiklikult seotud

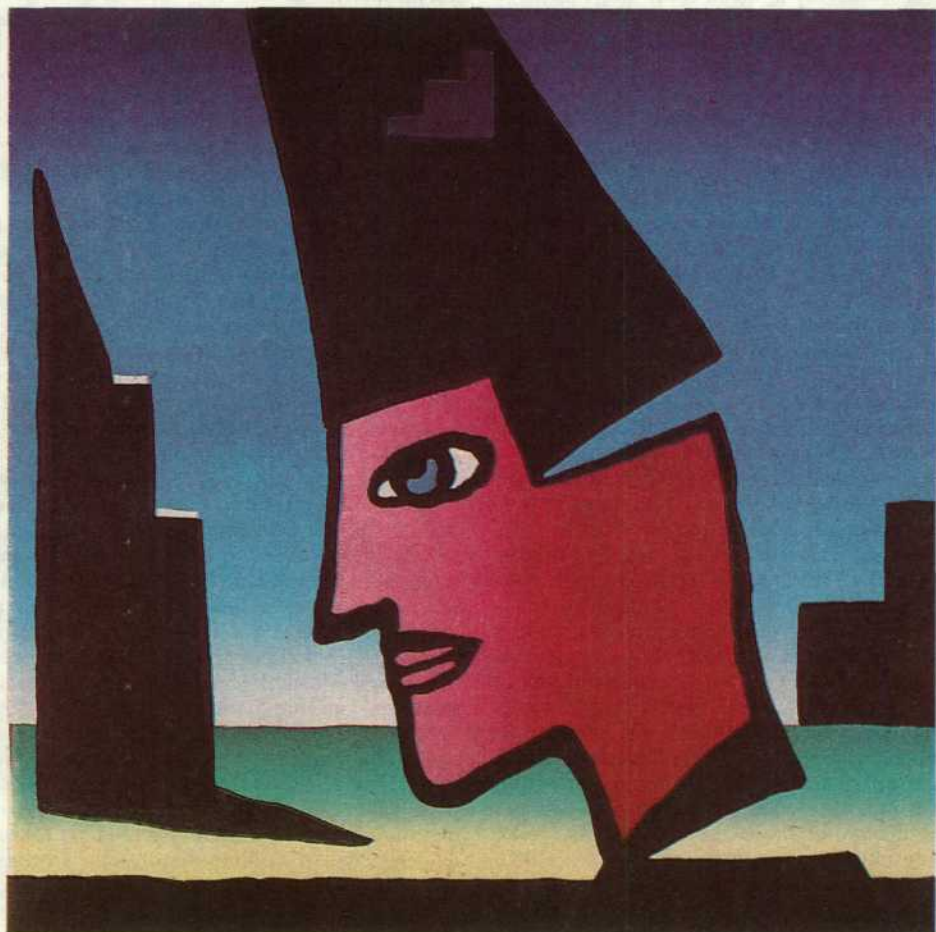
oma armastuse, viha, aukartuse, põlguse, traditsioonide, huvide, aga mitte peegeldatud, kultuuri loova tunnetuse kaudu. See on meie kordumatu, ülekandmatu ja võõrandumatu rõõmu ning valu maastik, maailm, milles, millega ja mille eest me kuidagi vastutame; meie isikliku vastutuse maailm. Kategooriatel nagu õiglus, au, reetmine, truudusetus, vaprus või kaastunne on selles maailmas täiesti konkreetne, konkreetsete inimestega seotud ja konkreetsele elule tagasimõjuv sisu. Ühesõnaga, need sõnad tähendavad veel midagi. Selle maailma aluseks on väärtused, mis on siin ajast aega olemas olnud, veel enne, kui meie ise hakkasime neist rääkima, neid uurima ja oma küsimuste objektiks muutma. Sisulist koherentsust annab loomulikule maailmale «eelspekulaatiivsel» omistatud eeldus, et ta funktsioneerib ning on üldse võimalik ainult seetõttu, et on olemas miski teispoole silmapiiri, midagi selle taga või selle üle, midagi, mis küll asub väljaspool meie mõistmise ja manipulatsiooni piire, aga just sellepärast annab loomulikule maailmale kindla tausta, korra ja mõõdu ning on kõikide temas kehtivate reeglite, tavade, käskude, keeldude ja normide varjatud allikas. Seega hõlmab loomulik maailm juba oma olemuselt endas absoluudi oletust, mis teda loob ja samas piirab, hingestab ning juhib, ilma milleta ta oleks mõeldamatu, absurdne ja mõttetu, ning meil ei jää muud üle, kui teda vaikselt respektierida. Maailma dimensioonides peetakse uhkuse avalduseks iga katsed teda mitte arvestada, alistada või koguni millegi muuga asendada, mis maksab end inimestele alati karmilt kätte — nagu see maksis end kätte Don Juanile ja Faustile.

Isiklikult minu jaoks ei ole taevast määriv korsten ainult tehnika kahetsusväärne hooleetus, mis unustas arvestada «ökoloogilist faktorit» ja võib oma eksimust kergesti parandada vastava filtriga. See korsten tähendab mulle rohkem: ta on ajastu sümbol, mis püüab loomuliku maailma piire ja norme ületada, teha temast üksnes inimlikku eraasja, üksikisiku subjektiivse arvamuse, isiklike tunnete, illusioonide, eelarvamuste ja tujude asja. Ajastu sümbol, mis eirab isikliku kogemuse, kaasa arvatud saladuse ja absoluudi kogemuse kohustavat tähtsust ja asetab isiklikult kogatud absoluudi kui maailma mõõdupuu asemele uue, inimeste poolt loo-

*Avaldatud: Václav Havel § Sidonius. Výzva k transcenci (Üleskute transtsendentaalsusele), sarjas Rozmluvy, London, 1984, lk 77—91.

Eve Kask.
«Toonela». Värviline linoollõige. 50×50.
1988.

Eve Kask.
«Prohvet». Värviline linoollõige. 50×50.
1988.

dud ja igasuguse salapära absoluudi, mis on subjektiivsuse «kapiisidest» vabastatud ning seega isikupäratu ja ebainimlik, niinimetatud objektiivne absoluut, objektiivse ratsionaalse tunnetuse, teadusliku maailmakorra absoluut.

Uusaja teadus, konstrueerides oma üldist ja üldiselt kehtivat maailmapilti, tungib välja loomuliku maailma piiridest, mida ta peab ainult eelarvamuste vanglaks, kust on vaja läbi murda objektiivselt verifitseeritud tõe valgusesse. Olemasolev maailm on tema jaoks üksnes meie piiratud eesiade õnnetu pärand ja nende lapselik ebaküps fantaasia. Nõnda tühistab ta aga — ainult fiktsioonina — loomulikule maailmale kõige omasema vundamenti: ta tapab Jumala ja istub ise vabamenud troonile. Nüüd on teadus see, kelle käes on olemise kord ja kes on ainus legitiimne valitseja. Nüüd on tema see, kellel on edaspidi ainuõigus kõige olulisematele tõdedele, sest üksnes tema tõuseb kõikide üksikinimeste subjektiivselt tõest kõrgemale ning asendab nad parema tõega: kõrgemaga subjektiivselt ning isiklikult, tõepoolest objektiivselt ning universaalse tõega.

Uusaja ratsionalism ja uusaja teadus, kuigi nad on inimeste saavutused ja arenesid — nagu kõik inimlik — loomuliku maailma ruumis, jätvad selle loomuliku maailma programmiselt maha, eiravad, degradeerivad ja teotavad teda — ja samas muidugi koloniseerivad. Kaasaja inimest, kelle loomulik maailm on piisavalt tugevas teaduse ja tehnika haardes, häirib korstna suits ainult juhul, kui selle hais tungib tema korterisse, aga kindlasti ei ole ta seetõttu metafüüsiliselt nõrdinud: ta ju teab, et vabrik, mille juurde korsten kuulub, toodab vajalikke asju. Tehnikaajastu inimesena mõtleb ta võimalikele parandustele ainult tehnika dimensioonides, ta mõtleb filtrile, millega korsten tuleks varustada.

Saage minust õigesti aru: ma ei tee inimkonnale ettepanekut kaotada korstnad, keelata teadus ja pöörduda tagasi keskaega. See pole juhuslik, et mõned kaasaegse teaduse kõige sügavamad avastused seavad üllataval kombel kahtluse alla just Objektiivsuse müüdi ja tulevad kummalisi kaudseid teid pidi tagasi inimesubjekti ja tema maailma juurde. Ma mõtlen ainult — kõige üldisemates ja kindlasti väga skemaatilistes kontuurides — selle üle, mis on moodsa tsivilisatsiooni vaimse struktuuri aluseks ja kust tuleks otsida tema kriisi olemuslikke põhjusi. Ja kuigi ma oma kaalutlustes käsitlen pigem selle kriisi poliitilisi kui ökoloogilisi aspekte, võiksin ma ehk seda, millest lähtun oma mõtisklustes, selgitada veel ühe ökoloogilise näitega. Aastasadu oli Euroopa põllumajanduse põhiraaks mõis. Meil nimetati

seada *gruntiks*, mis on tähelepanuväärne etümologia seisukohalt: see saksakeelne laensõna tähendab tegelikult «alust» ja tšehhi keeles on tal eriline semantiline varjund: sõna «alus» (ka «mõis») kõnekeelse sünonüümina rõhutab fundamentaalsust, selle kaheldamatut, traditsioonilist ja eelspekulatiivselt olemuslikku ausust ja usutavust. Tõsi, ka mõisad olid erinevate ja arvukate sotsiaalsete vastuolude allikaks, mis ajapikku ilmselt üha süvenesid, aga hoolimata kõigest ei saa neilt ära võtta ühte: nende juurde kuulus alati oludele vastav, harmooniline ja sajanditepikkuse traditsiooniga isiklikult (talupoegade põlvkondade poolt) läbiproovitud ja isiklikult (nende majandamise tulemustega) tagatud paikne fikseeritus ja optimaalne proportsionaalsus, mis arvestas nii mõisa suurust kui ka majandamisviisi koos kõige selle juurde kuuluvaga: põllud, aasad, põllupeened, metsad, kari ja koduloomad, vesi, teed jne. See kõik moodustas — ilma et sajandeid oleks ükski talumees sellega teaduslikult tegelnud — üpris rahuldavalt toimiva majandusliku ja ökoloogilise süsteemi, kus tuhandete niitidega põimused omavahelised seosed ja mõttekad sidemed, mis kindlustasid stabiilsuse nii süsteemile kui ka talumehe majapidamisele. (Muuseas, traditsiooniline *grunt* oli — erinevalt tänapäeva «põllumajanduslikult suurtootmisest» — energeetiliselt iseseisev.) Kui vanasti kannatas põllumajandus mingite üldiste katastroofide all, siis ei olnud selles tema süüd: ebasoodsad ilmad, kariloomade haigused, sõjad ja teised katastroofid olid väljaspool talumehe mõjusfääri. Moodsa põllumajandusliku ja ühiskondliku teaduse rakendamisel võiks põllumajanduses kindlasti veel tuhat asja paremini funktsioneerida: tööviljakust annab tõsta, rasket tööd vähendada, kõige teravamad sotsiaalsed vastuolud kõrvaldada. Seda kõike muidugi tingimuse, et moderniseerimisega kaasneb ka teatav aukartus ja alandlikkus salapärase looduskorra ees ning sellest johtuv adekvaatsus, mis on omane isikliku inimkogemuse ja vastutuse loomulikule maailmale. Moderniseerimine ei saa ainult ühe gigantomaanlik ja läbinisti brutaalne isikupäratu Teaduse sissetungimine äsja kooli lõpetanud agroofi või «teadusliku maailmavaadet» esindava bürokraadi näol.

Paraku just viimast on meie maa kogenud: seda nimetati «kollektiviseerimiseks». Keeristorm, mis 20 aastat tagasi tabas Tšehhoslovakkia põllumajandust, ei jätnud kivi kivi peale. Selle tulemuseks olid ühel pool tuhandet vanglates rikutud elud, ohvrid teadusliku utopia helge tuleviku altarile; teiselt poolt aga tõsiasi, et sotsiaalsed vastuolud ja raske füüsilise töö on maal vähemaks

jäänud ning põllumajanduslik tootmine kvantitatiivselt kasvanud. Aga ma ei taha rääkida sellest. Ma räägin teisel põhjusel: 30 aastat pärast keeristormi, mis pühkis maapinnalt traditsioonilise *grundi* institutsiooni, teeb teadus hämmastunult kindlaks selle, mida teadis juba muistne poolkirjaoskamatu talupoeg. Iga katse kaotada radikaalselt, alaliseks ja jäägitult too alandlikult respekteritud loomuliku maailma piir koos tema juurde kuuluva ettevaatliku tunnetustraditsiooniga, võtta kogu loodus nii-öelda inimese pihku ja naerda välja tema saladused, kaotada ära Jumal ja mängida ise tema rolli — iga niisugune katse maksab end inimestele kibedasti kätte.

See on juba juhtunudki: tänu piirradade laialikündmisele ja võsastunud metsatukkade kaotamisele on hävinud põllulinnud ja koos nendega ka loomulik ning tasuta töötav viljasaagi kaitsja kahjurite eest; hüglaslikud kokkuliidetud põllud on põhjustanud igal aastal sajandite vältel kujunenud põllumaa pidurdamatu ärauhumise miljonite ruutkilomeetri ulatuses, kunstlik väetamine ja kahjurite keemiline hävitamine mürgitab katastroofiliselt kõiki taimesaaki, maad ja veekogusid; rasked põllumajandusmasinad tallavad süstemaatiliselt pinnast, mille tagajärjel see muutub õhukindlaks ja seega viljatuks; gigantsetes lautades kannatavad lehmad neurooside all ja kaotavad piima; põllumajandus ammutab järjest rohkem energiat tööstusest (masinad, kunstväetiste tootmine, tõusvad transpordikulud kohaliku spetsialiseerumise laiendamisel) jne, jne. Ühesõnaga: prognoosid on hirmuäratavad ja keegi ei tea, millega meid üllatavad järgmised aastad ja aastakümned.

See on paradoksaalne: teaduse ja tehnika ajastu inimene arvab, et teeb elu paremaks, sest ta on võimeline mõistma ja ära kasutama looduse kompleksust ja funktsioneerimise üldisi seadusi — ja just seesama kompleksus ja need seadused veavad teda lõpuks traagiliselt alt. Inimene mõtles, et seletab looduse ära ja hakkab teda valitsema — tulemuseks on aga see, et ta on looduse hävitanud ja end tema pärandist ilma jätnud. Ent mis ootab inimest väljaspool loodust? See on lõppude lõpuks kõige moodsam teadus, mis jõuab järeldusele, et inimkeha on vaid miljardite orgaaniliste mikroelementide ja nende kujuteldamatult keeruliste omavaheliste kontaktide ja mõjude ristmik, mis kokku moodustavad megaorganismi, mida me nimetame «bio-sfääriks» ja millesse on mähitud meie planeet.

Süüdi pole teadus kui selline, vaid teadusajastu inimese ülbus. Inimene lihtsalt ei ole Jumal ja Jumala mängimisel on kibedad tagajärjed. Inimene kaotas absoluutse hori-

sondi, millega end suhestada, ta loobus isiklikust «eel-objektiivsusest» maailmakogemusest. Isikliku teadvuse ja südametunnistuse tõrjus ta oma korteri vannituppa kui pelga intuiimsuse, mis teistesse ei puutu; ta sai oma vastutusest lahti nagu mingist «subjektiivsusest pettebildist» ja seadis selle kõige asemele kõikide seniste hulgast kõige ohtlikuma pettebildi: konkreetsest inimlikkusest vabastatud objektiivsuse fiktsiooni, kõiksuse ratsionaalse mõistmise konstruktsiooni, abstraktse skeemi näilisest «ajaloolisest paratamatusest» ning kõige tipuks visiooni puhtteaduslikult väljaarvutatavast ja puhttehniliselt kättesaadavast «üldisest healolust», mida on võimalik uurimisasutustes välja mõelda ning tööstuse ja bürokraatia vabrikutes teoks teha. Et selle pettebildi ohvriks langevad miljonid inimesed teaduslikult juhitud koonduslaagrites, see «kaasaja inimest» (kui ta juhuslikult ise sinna ei satu ja see keskkond teda drastiliselt tema loomuliku maailma tagasi ei tõuka) ei vaeva: ligimesele kaasatundmise fenomen kuulub ju tollesse ärakaotatud elarvamuste maailma, mis pidi taganema Teaduse, Objektiivsuse, Ajaloolise paratamatuse, Tehnika, Süsteemi ja Aparaaadi ees. Neid ei vaeva miski, kuna nad lihtsalt ei ole isikulised. Nad on abstraktsed ja anonüümsed, alati otstarbekad ja sellepärast *a priori* süütud.

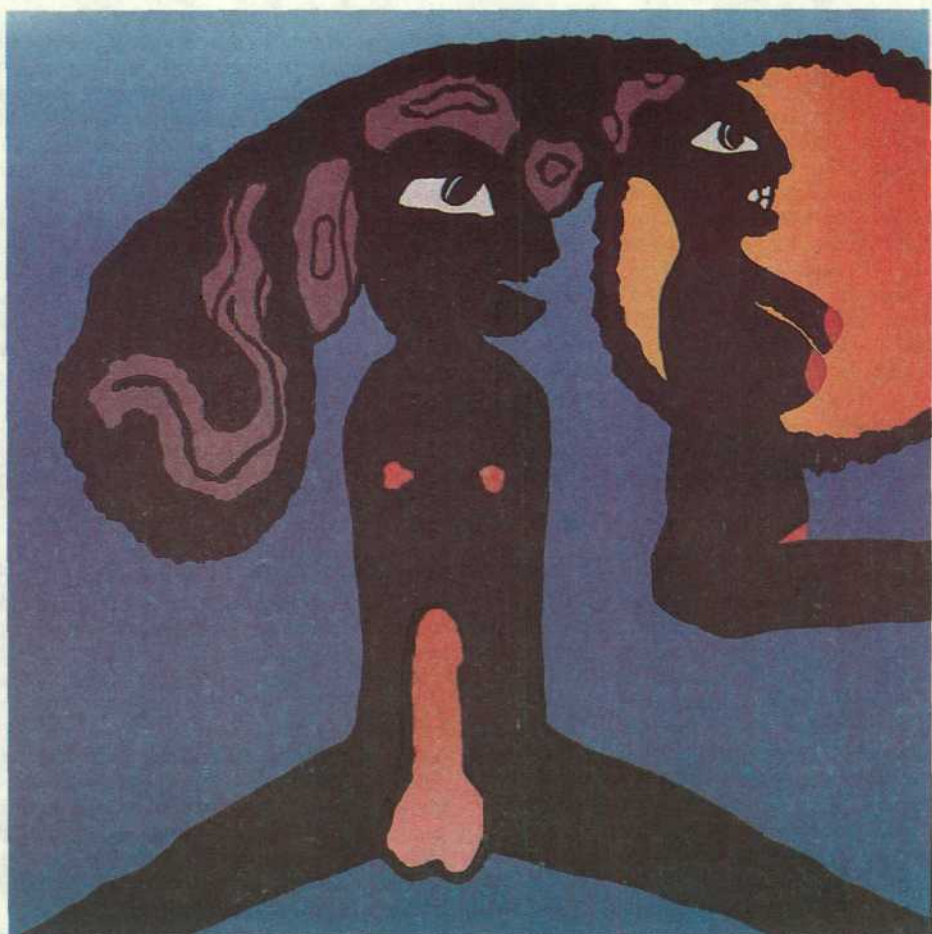
Aga mis saab tulevikust? Kes tunneks selle vastu huvi või keda see veel vaevaks, kui tollesse intuiimsesse vannituppa, tegelikult lausa muinasjuturiiki on pagendatud ka asjadele lähenemise *sub specie aeternitatis!* Kui tänapäeva teadus mõtleb sellele, mis saab kaheksa aasta pärast, siis ainult asjast isiklikult mitte huvitatud vaatlejana, kellele on õigupoolest ükskõik, kas ta uurib lutika metabolismi, pulsarite raadiosignaale või planeetaarse gaasi tagavarasid. Aga tänapäeva poliitik? Tal puudub ju üldse igasugune isiklik põhjus niisuguse asjaga tegelemiseks, eriti siis, kui see peaks ohustama (juhul, kui ta tegutseb riigis, kus on olemas valimised) tema väljavaateid.

2.

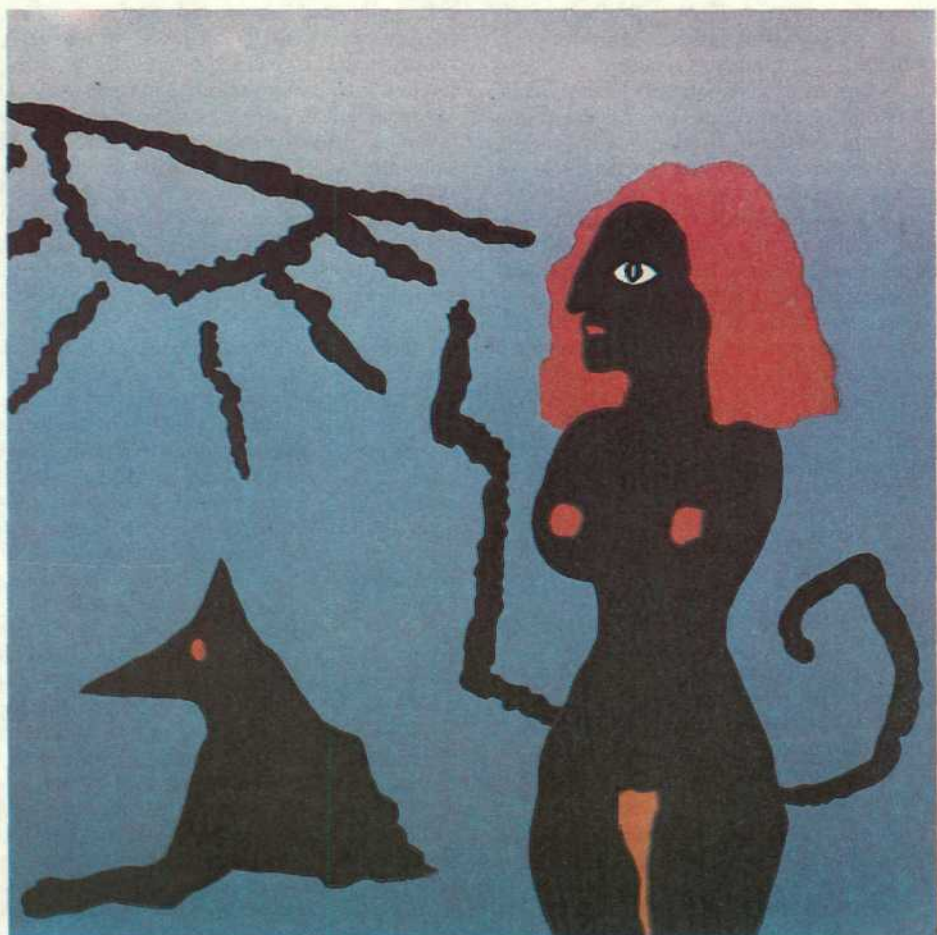
Tšehhi filosoof Václav Bělohradský¹ on arendanud sugestiivset mõtet, et uusaja teaduse

¹ Václav Bělohradský (s. 1944) on õppinud Karli ülikooli filosoofiateaduskonnas, 1969 aastast aspirantuuris. 1970. aastal emigreeris Itaaliasse, kus jätkas õpinguid. Aastast 1974 sotsioloogia-professor Genua ülikoolis.

Tšehhi keeles (välismaal) avaldatud teosed: *Krise eschatologie neosobnosti* (Ebaisiksuse eschatoloogia kriis; avaldatud sarjas Studie nr 66—68), *Útěk k uniformitě a pád pořádku* (Põgenemine unifitseerimise ja korra lagunemine; sarjas Proměny 1981, nr 2.

Eve Kask.
«Tootemid». Värviline linoollõige. 50×50.
1989.

Eve Kask.
«Õö hingus». Värviline linoollõige. 50×50.
1989.

ratsionalistlikul vaimul, mille aluseks on abstraktne mõistus ja mis eeldab isikupäratu objektiivsust, on loodusteaduse kõrval (Galilei) oma algataja ka poliitikas: Machiavelli. Tema formuleeris esimesena (kuigi pahahtliku ironia varjundiga) poliitilise teooria võimust kui ratsionaalsest tehnoloogias. Võib öelda, et kõikidest keerulistest ajaloolistest peripeetiast hoolimata saab kaasaegse riigi ja kaasaegse poliitilise võimu juuri otsida just siit, hetkest, mil inimlik mõistus hakkab «vabanema» inimesest, tema kogemusest, südametunnistusest ja vastutusest, järelikult ka sellest, millele toetub loomuliku maailma dimensioonides iga vastutus — absoluutsest horisondist. Ja nii nagu uusaja loodusteadlane pani konkreetse inimese kui maailmakogemuse subjekti sulgudesse, nii paneb teda üha selgemini sulgudesse ka tänapäeva moodne riik ja tänapäeva poliitika.

Sel anonümiseerimisel, võimu isikupäratuks muutmisel, taandamisel ainult juhtimise ning manipuleerimise tehnikale on tuhandeid vorme, variante ja avaldumisviise. Kord on ta varjatud ja märkamatu, siis jälle päris ilmne, kord on ta hiiliv ja tema rajad rafineeritult käänulised, teisel brutaalselt otsekohene. Tegelikult on aga tegemist ühe ja sama universaalse liikumisega. See liikumine annab kogu kaasaegse tsivilisatsioonile olemusliku dimensiooni, ta kasvab välja otse selle vaimustruktuurist, on sinna istutatud tuhandete läbipõimunud juurtega ja tegelikult tsivilisatsiooni tehnilisest iseloomust, karjamentaleedist, tarbimisorientatsioonist juba lahutamatu.

Valitsejad ja juhid — hoolimata sellest, kas neid seadis ametisse dünastiatraditsioon, rahva tahe, võidukas lahing või intriig — olid isiksustena konkreetse palgega, nad vastutasid veel mingil määral isiklikult oma hea ja kuritegude eest. Kaasajal asendavad neid määndžer, bürokraat ja aparaaditöötaja — juhtimise, manipuleerimise ning sõnadetegevise professionaalid isikupäratuks muutunud võimu- ja funktsioneerimisvahetõrked liikumispunkti ning interneeritud riigimehanismi koosseisus. Nad etendavad ettemääratud rolli «süütu» anonüümse võimu instrumendina, mida legitimeerivad teadus, küberneetika, ideoloogia, abstraktsioonid ja objektiivsus, seega kõik muu peale isikliku vastutuse kaasinimeste eest. Kaasaja poliitik on transparent: tema targa maski ja kunstliku keele taga ei märka me inimest, kes oma armastuse, kire, lemmikharrastuse, isikliku arvamuse, viha, julguse või julmusega oleks juurduanud loomulikus maailmakorras. Kõik selle jätab ta eraasjana oma vannituppa. Kui me temas midagi märkamegi, siis üksnes rohkem või vähem tublit võimutehnoloogiat. Süsteem, ideo-

loogia ja aparaat on võõrandunud inimese (nii valitseva kui ka valitsetava) südame-tunnistusest, loomulikust mõistusest ja loomulikust keelest ning seeläbi konkreetsest inimlikkusest. Riigid muutuvad masinate sarnaseks; inimesed muutuvad valijate, produktentide, tarbijate, patsientide, turistide või sõdurite statistiliseks kogumiks; headus ja kurjus kui loomulikust maailmast pärit kategooriad ja seega minevikuigandid kaotavad poliitikas reaalse mõtte; poliitika ainsaks meetodiks saab otstarbekus ja ainsaks mõõdupuuks objektiivselt verifitseeritav ja nii-öelda matemaatiliselt väljaarvutatav edu. Võim on *a priori* süütu, sest ta ei toimi maailmas, kus sõnadel «süü» ja «süütu» oleks veel mingi sisu.

Kõige täiuslikuma avaldumisvormi saavutab isikupäratu võim totalitaarsetes süsteemides. Ja kuigi võimu isikupäratuks muutumine ning sellest johtuv inimteadvuse ja keele koloniseerimine jätkab sageli edukalt — nagu paneb tähele Bêlohradský — impeeriumi «kosmoloogilise» käsitluse mitte-euroopalikku traditsiooni (mis samastab impeeriumi, ainsa õige maailma keskpunkti, kogu maailmaga ja kohtleb inimest oma tingimusteta omandina), ei tähenda see veel, et kaasaegne isikupäratu võim, nii nagu meile tuntud süsteemid seda eraldalt demonstreerivad, oleks mingi Euroopa-väline asi. Hoopis vastupidi: just Euroopa ja euroopalik Lääs on andnud ja vahel lausa sundinud maailmale peale hoiakud, mis on selle võimu tänased alused. Alates uusaja teadusest on need ratsionalism, teaduslikkus, tööstusrevolutsioon ja revolutsioon üldse kui fanatismi abstraktsioon kuni tarbimiskultuse, aatompommi ja marksismini välja. See on Euroopa, demokraatlik Lääne-Euroopa, mis praeguseks seisab abitud silmitsi oma kahemõttelise ekspordi tulemustega. Sellest annab tunnistust tema praegune dilemma, kas hakata vastu oma enda ekspansiooni kontraekspansioonile või sellest hoiduda. Kas tõrjuda rakette, mis tänu tema enda vaimse ning tehnoloogilise potentsiaali väljavedamisele teda sihivad, samasuguste ja veelgi paremate raketidega ning demonstreerida sellega valmidust kaitsta oma ülejäänud väärtusi (aga samas ka nõustuda pealesunnitud ja läbinisti moraallitu mänguga), või taganeda lootuses, et nõnda ülesnäidatud vastutus planeedi saatuse eest nakatab ka ülejäänud maailma. Mis puutub Lääne-Euroopa vahetõrkedesse totalitaarsete süsteemidega, siis ma arvan, et kõikide vigade hulgast, mida ta teha võib, on suurim see, mille ta kõige tõenäolisemalt teebki: ta ei näe totalitaarsetes süsteemides kogu moodsa tsivilisatsiooni kõverpeeglit

ning tungivat, võib-olla viimast üleskutset analüüsida eneserefleksiooni. Siinjuures ei ole enam eriti oluline, kus Euroopa selle vea teeks. Ta võib aktsepteerida ratsionalistliku traditsiooni vaimus totalitaarsed süsteemid kui mingid lokaalselt omapärased katsed saavutada «üldist heaolu», millele ainult pahatahtlikud inimesed omistavad ekspansionistliku iseloomu. Või vastupidi, Euroopa kardab sellesama ratsionalistliku traditsiooni vaimus (seekord lähtudes machiavellilikust arusaamast, mis näeb poliitikas tehnoloogilist mängu võimu pärast) ainult välisõhtu ekspansionistlikele naabrite kujul, keda saab hoida kohastes piirides oma jõu vajaliku demonstreerimisega, ilma et oleks vaja nendega tõsisemalt tegelda. Neist alternatiividest esimene on inimese alternatiiv, kes lepib korstnasuitsuga, sest ta teab, et kuigi see suits on kole ja haiseb, teenib ta lõppude lõpuks soodsat eesmärki. Teine alternatiiv valitakse seevastu siis, kui ollakse kindel, et tegemist on lihtsalt tehnilise häirega, mida järelikult saab ka tehniliselt kõrvaldada: mõne filtri või puhastusseadme abil.

Tegelikkus on minu meelest kahjuks tõsisem: nii nagu «taevast määriv» korsten ei ole ainult tehniliselt kõrvaldatav puudujääk või lõiv, mida tuleb maksta parema tarbimistuleviku nimel, vaid tsivilisatsiooni sümbol, mis on loobunud absoluudist, ignoreerib loomuliku maailma ja põlgab imperatiive, nii on ka totalitaarsed süsteemid palju hoiatavamad kui Lääne ratsionalism on valmis tunnistama. Ennekõike on nad tõepoolest Lääne tsivilisatsiooni seaduspäraste tagajärgede kõverpeeglid, tema süvasuundumuste groteskselt suurendatud pilt, ekspansiooni hoiatav tulemus ja lõpuks väga õpetlik teave tema kriisi kohta. Seega ei ole nad ainult ohtlikud naabrid ja veel vähem maailma progressi avangard. Kahjuks hoopis vastupidi: nad on tsivilisatsiooni (alguses euroopaliku, siis euroameerikaliku ning seejärel planetaarse) globaalse kriisi avangard, üks läänemaailma võimalikke futuroloogilisi uuringuid. Mitte selles mõttes, et nad ükskord ründavad ja alistavad tolle tsivilisatsiooni, vaid sügavamas tähenduses: nad demonstreerivad näitlikult, kuhu võib jõuda see, mida Bêlohradský nimetab «ebaisiksuse eshatoloogiks».

See on anonüümse, bürokraatliku, isikupäratu võimu totaalne valitsemine, veel mitte kohusetundetu, ent juba väljaspool üksikteadvust tegutsev. See on valdavale ideoloogilisele fiktsioonile toetuv võim, mis õigustab kõike, tõde kunagi arvestamata. Võim kui kontrolli, repressiooni ja hirmu universum. Võim, mis riigistab ja järelikult muudab ebaisiklikuks mõtlemise, moraali ning eraelu. Võim, mis enam ei ole omavolit-

sevate valitsejate grupi käes, vaid mis hõivab ja neelab kõik inimesed, et nad igaüks temas kuidagi osalesid, olgu või ainult oma vaiki-misega. Võim, mis tegelikult ei ole kellegi käes, sest tema käes on kõik. See on monstrum, mida inimesed ei juhi, vaid mis tirib inimesed kaasa oma «objektiivse» (st kõikidest inimhõõdupuudest, k. a. inim-mõistusest emantsipeerunud ning järelikult päris irratsionaalse) iseliikumisega hirmuäratava tundmatuse suunas.

Ma kordan: kaasaja tsivilisatsioonile on see keeruline hetk. Võib-olla kusagil arva-vad mõned kindralid, et kõige parem oleks sellised süsteemid maailmast kõrvaldada ja siis oleks rahu majas. Ent see oleks sama, kui inetu tütarlaps tahaks oma inetusest lahti saada, purustades peegli, mis talle tema inetust meenutab. Selline «lõplik lahendus», isikupäratu mõistuse (mõistuse, mis on suuteline pea hirmuäratava kergusega oma unistusi tegelikkuseks muutma, tegelikkust aga pimedaks unenäoks keerama) üks tüüpilisi unelmaid ei lahendaks siiski tänase maailma kriisi — juhul, kui maailm selle üle elaks. Pigem vastupidi, kriis süveneks kaugeleulataval: tsivilisatsiooni juba niigi koormatud kontole lisanduksid järg-mised miljonid surnud. Olemuslik kon-vergents totalitaarsuse suunas ei takerduks, vaid pigem kiireneks: see oleks Pyrrhose võit, sest reeglina tuleksid võitjad lahingust tagasi, sarnanedes langenud vastastele roh-kem, kui praegu keegi on valmis mõönma ja võimeline ette kujutama. (Vaid üks väike näide: kui hiiglasuur arhipelaaž GULAG peaks Läänes rajatama kodumaa, demokraa-tia, progressi ning sõjalise distsipliini huvi-des, kes siis keelduksid — kas naiivsusest, põhimõtte pärast või laiskusest — selles üri-tuses osalemast!)

Sümptomite kõrvaldamisega ei ole siiani õnnestunud kurja kõrvaldada. Kõrval-dada tuleb põhjused.

3.

Aeg-ajalt on mul olnud võimalus rääkida erinevate Lääne intellektuaalidega, kes tule-vad meie maad vaatama ja otsustavad ühtlasi mõnd dissidenti külastada — kord siirast huvist, püüdes aru saada ja kavatsusega väl-jendada oma solidaarsust, kord lihtsalt uudis-himust: gooti- ja barokmälestiste kõrval oleme me nähtavasti selles läbinisti hallis keskkonnas välituristidele ainsaks atraktsioo-niks. Need jutujamised on tavaliselt õpet-likud ja inimene saab seejuures nii mõnestki asjast teadlikuks. Kõige sageda-mini esitatakse mulle sedalaadi küsimusi:

kas te arvate, et muudate midagi, kui teid on nii vähe ja teil ei ole mingit mõju? Kas te mõistate hukka või kiidate heaks Pershing-2 tüüpi raketite ja kaugjuhtimisega tiibraketite paigutamise Lääne-Euroopasse? Mida me saame teie heaks teha? Mis sunnib teid tegema seda, mida te teete, kui ainuke tasu, mis te saate, on tagakiusamine ja vahistamine ja te ei jõua mingite märgatavate tulemusteni? Kas te tahaksite, et teie maal taastuks kapitalism?

Need küsimused on heasoovlikud, nad kasvavad välja tahtest aru saada ning reedavad, et neile, kes neid küsimusi esitavad, ei ole ükskõik, kuidas see maailm välja näeb ja mis temast saab. Aga just selliseid küsimusi kuuldes avastan ikka ja jälle, et paljud Lääne intellektuaalid ei mõista põhimõtteliselt (ja teatud mõttes ei saagi mõista) seda, mis siin toimub, mis on meile (pean siin silmas nn. dissidente) tähtis ja mis on selle kõige üldine mõte. Võtkem näiteks küsimus «Mida me saame teie heaks teha?». Kindlasti saavad nad palju teha: mida suurem on vabameelsete inimeste ülemaailmne toetus, huvi ja solidaarsus, seda väiksem on oht, et meid kinni pannakse, ning seda suurem lootus, et me ei hüüa tühjuse. Aga siiski aimub kusagilt selle küsimuse tuumast mõistmatus: lõppude lõpuks ei seisne asi ju selles, et aidata meid, peotäit dissidente, et võimud meid vähem kinni paneksid! Asi ei ole isegi tšehhi ja slovaki rahva aitamises, et nad paremini ja vabamalt elaksid: aitama peavad nad ennast ikka ise. Teistelt on nad ehk liigagi tihti abi oodanud, liialt selle abi peale lootnud ning sageli tühjalt tagasi tulnud: neile on kas viimasel hetkel lubatud abist ära öeldud või on see oodatud täielikuks vastandiks muutunud. Sisuliselt on ju asi meie kõikide, nüüsiis nii minu kui ka tole küsija päästmises. Kas minu kehvad väljavaated või pigem lootused ei ole ka tema kehvad väljavaated ja lootused? Kas minu vangistamine ei ohusta siis teda ning talle valetamine omakorda mind? Kas inimese hävitamine Prahast ei ole siis kõikide hävitamine? Kas ükskõiksus kohalike asjade suhtes ja illusoorne teadmine toimuvast ei valmista ette samasugust viletsust ka mujal? Kas nende viletsus ei ole meie viletsuse eeldus? See ei ole ju üldse oluline, et mingi tšehhi dissident on isiklikult hädas ja vajab abi — oma hädas võiksin ma kõige paremini ennast ise aidata, kui ma lihtsalt lakkaksin olemast «dissident». Palju olulisem on see, mida minu ebatäiuslikud taotlused ja saatused ütlevad ning tähendavad maailma olukorra, saatuse, väljavaadete ja viletsuse kohta. Minu saatused on olla järelemõtlemise ajendiks ka teistele nende erinevas olukorras, kuid siiski meie ühises saatuses. Oluline on, kuidas see

meie külalisi hoiatab, üles kutsub, ohustab või õpetab.

Või sotsialismi ja kapitalismi küsimus! Ma tunnistan, et siinjuures on mul vahel tunne, nagu kostaks minuni mõeldunud sajandi hääl. Mulle näib, et juba ammu ei ole asi neis läbinisti ideoloogilistes ja semantiliselt mitmekordselt ähmastatud kategooriates, vaid hoopis teises, sügavam ja kõikidesse ühtmoodi puutuv küsimuses: kas meil õnnestub kuidagi taastada loomulik maailm kui poliitika tegelik territoorium, rehabiliteerida inimese isiklik kogemus kui lähtemõddupuu, asetada kõlblus poliitikast ning vastutus eesmärgist kõrgemale, anda taas mõte inimosadusele ja sisu inimkeelele, tuua ühiskondliku toimimise keskpunkti vastutusvõimeline, integreeritud ning väärkas inimlik «mina», kes vastutab iseenda eest ja on suhestatud millegi endast kõrgemaga ning suudab midagi ohverdada (äärmisel juhul kogu argipäevaselt õitsvat eraelu — «päeva võimu», nagu tavatses öelda Jan Patočka¹) selleks, et elul oleks mõte. Kas me selle väga tagasihoidliku ja samas lakkamatu ajaloolise võitluse käigus isikupäratu võimu iseliikumisega peame oma elukoha sunnil kokku puutama Lääne mäenedžeri või Ida bürokraadiga, pole tõesti nii oluline! Kui meil õnnestub kaitsta inimest, siis jääb võib-olla mingi lootus (kuigi kindlasti mitte automaatne), et ta leiab ka mõttekamaid viise, kuidas tasakaalustada omavahel loomulik õigus osaleda majandusel oma tööga, sotsiaalselt väärkas staatus ja iga töö sisuline motiveerimine inimliku ettevõtlikkusega ning selle tulemustega, mis astuvad mittefiktiivsetesse turusuhetesse. Niikaua kui meil ei õnnestu kaitsta inimest, ei päästa teda ükski tehniline ega organisatsiooniline trikk parema majandusliku funktsioneerimise nimel, just nii nagu ükski filter vabriku korstna otsas ei saa takistada üldist dehumaniseerumist. Tähtsam on ju siiski, miks süsteem töötab, mitte kuidas ta töötab. Küllap ta

¹ Jan Patočka (1907—1977) õppis Karli ülikoolis filosoofiat, romaani ja slaavi keeli, seejärel kaks aastat stipendiaadina Saksamaal, kus tutvus professor M. Heideggeri ja E. Husserliga. Viimase vahendusel uuris fenomenoloogiat, mis sai määravaks tema maailmavaatele. 1937. aastal kaitses doktorikraadi Karli ülikooli filosoofiateaduskonnas tööga «Loomulik maailm kui filosoofiline probleem». Pärast sõda Masaryki raamatukogu töötaja, hiljem Pedagoogilises uurimisinstituudis ja CSAVi filosoofiainstituudi kaastöölise. Alles 1968. aastal nimetati ta Karli ülikooli professoriks. Osales aktiivselt Harta 77 liikumise rajamisel ja oli üks tema esimesi kõnemehi. Muserdatud ja tagakiusatud julgeoleku poolt, suri ta Prahast 1977. aastal.

võib päris edukalt töötada ka totaalse hävin-
gu suunas.

Miks ma aga kõigest sellest räägin?
Vaadates maailma sellest asupaigast, mis
mulle saatuse poolt on määratud, ei saa ma
lahti tundest, et mitmed Lääne inimesed ei
taipa ikka veel, mis sel hetkel tegelikult män-
gus on. Kui ma näiteks uuesti kaalun mõle-
maid poliitilisi põhialternatiive, mille vahel
tänapäeva Lääne haritlane kõhkleb, siis tun-
dub mulle, et nad polegi midagi muud kui liht-
salt kaks erinevat viisi osaleda mängus, mille
pakub välja isikupäratu võim. Järelikult
on tegemist lihtsalt kahe erineva liikumis-
viisiga üleüldise totaliseerumise teel. Män-
gus osalemise üks variant on isikupäratu
Mõistuse mäng materia saladusega — Ju-
mala mängimine —, mis tähendab kõike-
hävitatavate relvade leiutamise ning paigalda-
mise jätkamist, relvade, mis on määratud
kaitsma demokraatiat, aga mis tegelikult
ainult aitavad kaasa demokraatia edaspidi-
sele degradeerumisele elamiskõlbmatuks
fiktsiooniks. Meiepoolse Euroopa osas
esineb see juba ammust aega sotsialismi kujul.
Samas mängus osalemise teine variant kujut-
ab endast seevastu ahvatlevat lehitrit, mis
tõmbab endasse palju siiraid ja häid inimesi,
ja mida nimetatakse «võitluseks rahu eest».
Kindlasti ei kehti see üldiselt, ent tihti jääb
küll mulje, nagu oleks selle lehtri ehi-
tanud ja teadvuse koloniseerimise poeeti-
lise viisina inimesele üles seadnud toosama
varitsev ja kõikeläbiv isikupäratu võim.
(NB! Isikupäratu võimu all pean ma silmas
põhimõtet, niiis üldist süsteemi, mitte ainult
Moskvat, kel tõesti puuduvad vahendid orga-
niseerida nii ulatuslikku asja nagu kaasaegne
rahuliikumine.) Kuidas teha ratsionalistliku
traditsiooni ja ideoloogiliste kontseptsioonide
maailmas veel paremini kahjutuks ausat
ja vabamõtlevat inimest (seda peamist ohtu
igale isikupäratule võimule), kui mitte pak-
kuda talle võimalikult lihtsat Teesi, millel
on olemas kõik Jumalale meelepärase ees-
märgi tunnused? Kas saab ette kujutada
midagi, mis võiks õiglast meelt tõhusamalt
innustada ja kaasa haarata ning sellega lõ-
puks intellektuaalselt kahjutuks teha, kui
võimalus võidelda sõja vastu? Kas saab meeli
patsifitseerida osavamalt, kui petta inimest
illusiooniga, et ta hoiab ära sõja, püüdes
takistada relvade paigaldamist, mis nangunii
paigaldatakse. Vaevalt on võimalik ette kujut-
ada hõlpsamat moodust inimõõtlemissel
totaliseerimiseks: mida selgemaks saab,
et relvad siiski paigaldatakse, seda kiiremini
radikaliseerub, fanatiseerub ja lõpuks võd-
randub iseenesest tolle meel, kes on
end jäägitult identifitseerinud eesmärgiga
paigaldamist ära hoida. Inimene, kes astus
oma teele kõige õilsama kavatsuse ajal, jõuab

lõpuks täpselt sinna, kus isikupäratu võim
teda näha soovib: totalitaarse mõõtlemissel
rööbastele, kus ta ei kuulu enam iseendale
ning loobub oma mõistusest ja südame-
tunnistusest järjekordse elamiskõlbmatu fik-
tsiooni kasuks. Juhul, kui see eesmärk saavu-
tatakse, on juba sekundaarse tähtsusega,
kuidas seda fiktsiooni nimetada, kas «inim-
konna heaolu», «sotsialism» või «rahu».
Ei ole kahtlust, et läänemaailma kaitse ja
huvide seisukohalt pole eriti hea, kui keegi
ütleb: «parem punane kui surnud». Siiski,
globaalse (nii-õelda blokkeületava, resp. pla-
netaarse) isikupäratu võimu seisukohalt
(mis oma kõikjalolemises on kujunemas lausa
põrgulikuks kiusatuseks) ei saa soovida
midagi paremat: selline loosung on ju eksi-
matu signaal, et see, kes seda hüüab, on loo-
bunud oma inimlikust võimest tagada midagi
isiklikult, midagi, mis on temast kõrgemal ja
millele äärmisel juhul tuleb ohverdada oma
elugi. Patoõka on kunagi kirjutanud, et elu,
mis ei ole valmis iseenast ohverdama oma
mõtte eest, ei ole elamist väärt. Sest just
sellise elu ja sellise rahu (st «päeva
võimu») maailmas tekivad kõige hõlpsamini
sõjad: siin puudub too ainus ning tegelik
moraalne vall — tagatis leida julgust ka üli-
maks ohvriks. Uksed irratsionaalsele «huvide
kindlustamisele» on pärani avatud. Kange-
laste puudumine, kes teaksid, mille eest nad
surevad, on esimeseks sammuks laibahunni-
kute suunas, keda tapetakse kui kariloomi.
Teiste sõnadega: loosung «parem punane kui
surnud» ei irriteeri mind kui kapitulatsiooni
väljendus Nõukogude Liidu ees. Ta ängistab
mind kui Lääne inimese resignatsiooni väl-
jendus elumõtte suhtes, kus avaldub poole-
hoid isikupäratule võimule kui niisugusele.
Tegelikult ütleb see loosung: mitte miski ei
ole väärt, et ohverdada elu. Aga ilma ülima
ohverduse horisonidita kaotab mis tahes ohver
mõtte. Järelikult mitte miski ei ole mitte mi-
dagi väärt. Mitte millelgi ei ole mõtet. See
on sulaselge inimese eitamise filosoofia.
Nõukogude totalitaarsust iseloomustab selline
filosoofia üksnes poliitiliselt. Lääne totali-
taarsust tähistab ta aga vahetult.

Ühesõnaga, tundub mulle, et Lääne kul-
tuuri ei ohusta niivõrd SS-20 tüüpi raketid,
kuivõrd Lääne kultuur ise. Aga kui üks
prantsuse vasakpoolne tudeng mulle siira
vaimustusega ütles, et GULAG oli lõiv sot-
sialismi ideaalide eest ning et Solženitsõn on
ainult isiklikult kibestunud mees, vajusin ma
sügavasse melanhooliasse. Kas Euroopa
ei ole tõesti võimeline omaenda aja-
loost õpetust võtma? Kas tõesti see armas
poiss ei mõista, et «üldise heaolu» su-
gestiivseimgi projekt paljastab oma eba-
inimlikkuse hetkel, kui ta nõuab kas või ühe-
ainsa mittefabrikahtliku surma (seega mitte

surma, mis oleks teadlik elu ohverdamine elumõtte eest), kas ta tõesti ei mõista seda enne, kui ta pannakse kusagil Toulouse'i lähedal trellide taha? Kas tänapäeva maailma «newspeak»¹ on juba nii täiuslikult lämmatanud loomuliku inimkeele, et isegi seda kõige lihtsamat kogemust ei saa kaks inimest teineteisele edasi anda?

4.

Kindlasti oodatakse kogu selle ränga kriitika järel, et ma ütleksin, milline on siis minu meelest mõttekas alternatiiv Lääne-Euroopa inimese jaoks, kes seisab silmitsi tänapäeva maailma poliitiliste dilemmaadega.

Nagu eelöeldust selgub, tundub mulle, et meie kõikide ees, ükskõik, kas me elame Läänes või Idas, seisab üks põhiülesanne, millest kõik muu peaks johtuma. See ülesanne on valtsalt, läbimõeldult, alati ja igal pool kõigest jõust seista vastu Ideoloogiate, Süsteemide, Aparaatide, Bürookraatiade, Kunstlike keelte ning Poliitiliste loosungite anonüümse, isikupäratu ja ebainimliku võimu irratsionaalsele iseliikumisele, kaitsta end tema kompleksse ja võõrandava surve eest — avaldagu see end siis tarbimises, reklaamis, repressioonides, tehnikas või tühisõnalisuses (tolles fanatismi lihases ões ning totalitaarse mõtlemise allikas); mõnituste kiuste tuleks siiski lähtuda oma loomuliku maailma mõõdupuust ja taastada tema kaotatud autoriteet; targa alandlikkusega austada loomulikkuse piire ja saladusi; mõõnda, et olemise korras on midagi, mis ületab meie kompetensuse; suhestada meie olemine uuesti absoluutse horisondiga, mida me võime, kui vaid natuke tahame, taasavastada ja kogeda; lähtuda oma käitumises isiklikust pagasist, eelarvamustevabast arusaamast ja ideoloogilistest (mitte tsenseeritud) kogemustest, mõõdupuudest ja imperatiividest; usaldada oma südametunnistuse häält rohkem kui kõiki neid abstraktseid spekulatsioone ja mitte konstrueerida mõnd muud vastutust, asendamaks sündamehääle kutset; pole tarvis häbeneda, et me oleme suutelised armastuseks, sõpruseks, solidaarsuseks, kaastundeks ja sallivuseks, vaid, vastupidi, need inimlikkuse põhidimensioonid tuleb vabaks lasta erasektoritest, kuhu nad on pagendatud, ning tunnustada neid kui ainsat õiget lähtepunkti mõttekale kooselule inimkeskkonnas; juhinduda oma mõistuse ja teenida igas olukorras tõtt kui olemuslikku kogemust. Ma tean, et see kõik kõlab väga üldiselt, väga ebamääraselt ja väga ebareaalselt, aga ma kinnitan, et need näiliselt naiivsed sõnad kasvavad

välja väga konkreetsest ning sugugi mitte kersest elukogemusest ja — lubage mul seda öelda — ma tean, mida ma räägin.

Kaasaegsed totalitaarsed süsteemid, isikupäratu võimu avangard, tirivad maailma oma irratsionaalsele rajale, mida palistavad laastatud loodused ja raketibaasid. Neist ei saa mõõda minna, neid vabandada, nende ees taganeda ega nende mängureegleid omaks võtta ja nõnda nendesarnaseks muutuda. Ma olen veendunud, et kõige paremini saab nende vastu võidelda neid eelarvamustevabalt tundma õppides ja neile vastu astudes oma radikaalse teisitölemisega, mis on pideva võitluse tulemus kurjaga, mida totalitaarsed süsteemid küll kõige ilmekalt kehatavad, mis aga on olemas kõikjal ning järelikult ka igaihes meist. Too kuri ei karda kõige rohkem raketite, mis on suunatud ühele või teisele riigile, vaid fundamentaalset eitust kaasaegses inimteadvuse struktuuris: inimese tagasitulekut iseenda juurde ning tema vastutust maailma eest; uut arusaamist inimõigustest ja nende pidevat kuulutamist; vastupanu osutamist kõigele isikupäratule ja väljaspool hea või kurja piire seisvatele võimuavaldustele, toimuigu nad kus tahes ja hoolimata sellest, kuidas nad oma manipulatsioonide ka ei põhjendaks, kas või vajadusega kaitsta totalitaarseid süsteeme. Parim vastupanu totalitaarsusele on tõrjuda ta lihtsalt välja omaenda hingest, oma keskkonnast, oma maalt, kogu kaasaja inimesest. Parim abi neile, kes kannatavad totalitaarses riigis, on astuda kogu maailmas vastu sellele kurjale, mida totalitaarne süsteem sätestab, millest oma jõudu ammutab, kus idaneb tema avangard. Kui enam ei ole seda, mille avangard või äärmuslik võrse ta on, kaotab ta pinna jälgade alt. Taastatud inimlik vastutus on kõige loomulik kaitsevall igale vastutustundetule. Kui näiteks hakata tõelise vastutustundega (s. o mitte üksnes egoistliku huvitatuse survele) levitama arenenud maailma vaimu ja tehnoloogilist potentsiaali, siis oleks takistatud nende vastutustundetu muutmine hävitavateks relvadeks. Kahlutama on tunduvalt mõttekam opereerida põhjaste sfääris kui reageerida ainult tagajärgedele. Viimast ei saagi tavaliselt teisiti teha, kui vaid selle süsteemi vahendeid, järelikult moraaltuid vahendeid kasutades. Sellise tee valimine tähendab levitada maailmas lakkamatult vastutustundetu kurja ning produtseerida seega just seda mürki, millest totalitaarsus ennast toidab.

Ma olen «mittepoliitilise poliitika» pooldaja. Poliitika ei pruugi olla võimu ja temaga manipuleerimise tehnoloogia või inimeste küberneetilise juhtimise või otstarbekuse, mahihinatsioonide ja intriigide kunst. Poliitika on

üks viisidest otsida ja püüelda elumõtte poole, viis kaitsta elu ja teda teenida. Poliitika kui tõe teenija praktikas, moraalsus, on olemuslikult inimlik ning hoolitsuses ligimese eest inimlikest mõõdupuudest juhinduv. Tänapäeva maailmas on see vist äärmiselt eba-praktiline ning argielus väga raskesti rakedatav viis. Mingit paremat alternatiivi ma siiski ei tea.

5.

Kui minu üle kohut mõisteti ja ma seejärel karistust kandsin, õppisin ma omal nahal tundma rahvusvahelise solidaarsuse tähtsust ja heategevat mõju. Olen kõige selle eest igavesti tänulik. Ma ei arva siiski, et meie, kes me siinsetes tingimustes püüame valjult tõtt rääkida, peaksime sattuma mingisse basümmeetrilisse olukorda ning pidevalt nõudma ja ootama abi, ilma et me oleksime ise võimelised tegutsema suunas, kust see abi tuleb.

Ma olen veendunud, et see, mida Nõukogude blokis nimetatakse dissidentluseks, läbib ka teatud spetsiifilist kaasaeget kogemust laiemalt, ma pean silmas elamist kaasaja dehumaniseeritud võimu eesliinil. Nõnda võetuna on tol dissidendil võimalus ja lausa kohustus seda kogemust reflekteerida, seda edastada neile, kel õnneks seda kogemust ei ole. Seega saame ka meie teatud mõttes aidata neid, kes aitavad meid, aidata neid meie põhimõtteliselt ühises huvis, inimeste huvis. Oma põhilist kogemust olen ma nimeetanud «mittepoliitiliseks poliitikaks» ja ma usun, et see on võimalik ning et tal võiks olla mõju, kuigi ta oma olemuselt ei saa teha panust mingile kindlale efektile. Too efekt on loomulikult hoopis teiselaadne kui see, mida Läänes mõistetakse poliitilise edu all. Ta on varjatud, pikatoimeline ja raskesti mõõdetav. Vahel toimib ta vaid ühiskondliku teadvuse, südametunnistuse ja alateadvuse nähtamatus sfääris, kusjuures on peaaegu võimatu kindlaks teha, kuidas ta mõjub ja mil määral ta osaleb momendi ühiskondlikus liikumises. Selgub aga — ja see on minu meelest põhimõtteline ja üldise tähendusega kogemus —, et ühelainsal näiliselt abitul inimesel, kes julgeb valjusti kuulutada tõe ja kes kogu oma isiku ning

eluga seisab selle eest, olles valmis selle eest ränka hinda maksma, on (kummaline küll!) hoolimata sellest, et ta on formaalselt kõikidest õigustest ilma jäetud, suurem võim kui teistel tingimustel tuhandetel anonüümsetel valijatel. Selgub, et ka tänapäeva maailmas (ja isegi siin eesliinil, kus vihisevad kuulid), on võimalik astuda isikliku kogemuse ja loomuliku maailma varal «süütu» võimu vastu ning tema süü paljastada — nii nagu seda tegi «GULAGI arhipelaagi» autor. Selgub, et tõe ja kõlblus võivad saada poliitika uue lähtepunkti aluseks ja et neil võib tänapäevalgi olla oma vaieldamatu poliitiline osakaal: üksainus vapper teadlane, kes on asumisel kusagil provintsis ja keda terroriseerib ülesässitatud kohalik elanikkond, on oma hoiatava häälega jõudnud üle kontinentide piiride ja mõjutab selle maailma vägevate südametunnistust rohkem kui terved palgapropagandistide brigaadid on suutelised iseendid mõjutama. Selgub, et nüisugustel läbinisti isiklikel kategooriatel nagu headus ja kurjus on kogu aeg üks ühemõtteline sisu, mis teatud oludes võivad kõikuma panna näiliselt kõigutamatu võimu koos tema sõdurite, politseinike ja bürokraatide väega. Selgub, et poliitika ei pruugi igavesti jääda võimutehnika professionaalide asjaks ning et üks tavaline elektrik, kellel on süda õigel kohal, kes austab midagi temast kõrgemat ja ei ole arg, võib mõjutada oma rahva ajalugu.

Jah, «mittepoliitiline poliitika» on võimalik. Poliitika «alt». Mitte paraadi, vaid inimese poliitika. Mitte teesist, vaid südamest võrsuv poliitika. Ei ole juhuslik, et seda lootsurikast kogemust peab tajuma just siin, sel süngel eelpostil. «Päeva võimu» valitsemise ajal tuleb laskuda kaevu põhja, et näha tähti.

Kui Jan Patočka kirjutas Hartast, kasutas ta mõistet «vapustuste solidaarsus». Ta mõtles neile, kes julgusid isikupäratule võimule vastu hakata ja seadsid sellele vastu ainsa, mis neil oli: omaenda inimlikkuse. Kas ei ole selle maailma parema tuleviku perspektiiv mingis «vapustuste» rahvusvahelises ühenduses, mis riigipiiridest, poliitilistest süsteemidest ja võimublokkidest hoolimata, väljaspool traditsioonilise poliitika kõrget mängu, funktsioone ja sekretariaate ihaldamata üritab muuta reaalseks poliitiliseks jõuks võimutehnoloogide poolt tänapäeval nii pilatud fenomeneni nagu inimese südametunnistus?

Tõlkinud Jonatan Tomes

ÜLO VALK

MAAGILISEST MÖTTEVIISIST

1. Maagia tunnused ja liigid

Leidub mitmeid maagia määratlusi. Kuid alati märgitakse ühte põhitunnust — usku üleloomulikesse jõudesse ja inimese võimesse nende jõudude abil kontrollida ümbritsevat maailma. Maagilised toimingud koosnevad reeglina järgmistest põhielementidest: materiaalne ese (aine), mis on instrumendiks; sõnaline loits, mis on kas palve või nõudmine ja millega pööratakse üleloomulike jõudude poole; teatud sõnatud toimingud ja liigutused, mida võib nimetada manipulatsiooniks.

Maagia tekkeajaks on peetud ürgühiskonna perioodi, täpsemalt kiviaega. On andmeid, et maagilised taidad ja uskumused eksisteerisid juba neandertallasel, kes elas 80—50 tuhat aastat tagasi. Jutt on karuluude hoidlastest Drachenlochi (Šveits) ja Petershalle (Saksamaa) koobastes, mida võib vaadelda kui tunnustust jahimaagiast. (Koopakarud olid sel ajal üheks põhiliseks jahiloomaks.) Nagu mitmed uurijad oletavad, loitsid ürginimesed, et karukolpade ja -luude säilitamine annab tapetud loomadele võimaluse ellu tagasi pöörduda ja seega nende loomade arvukust suurendada. Paljude hõimude juures, kes säilitasid primitiivse elukorralduse veel 19. sajandi lõpu ja kel oli analoogne tava tapetud loomade luid ja kolpi säilitada, anti kombele just selline selgitus.¹

Tänapäevani on maagia säilitanud tähtsa koha peamiselt seetõttu, et ta on mis tahes religiooni üks koostisosi selle varasematest etappidest kõige hilisemateni. Ka ristiusk on olnud kõigis oma tegelikes vormides maagiast rohkem või vähem mõjutatud.² Siiski on mitmed uurijad rõhutanud ka usundi ja maagia erinevust. Religiooni puhul alistub inimene üleloomulike olendite ja jõudude tahtele, maagia puhul usub ta suutvat neid valitseda ja sundida oma tahtmist täitma. Uskliku inimese asend on alistuv ja austav, ta tunnustab üleloomuliku jõu kõrgemalseisvust ja seda, et tema õnn sõltub selle jõu soosingust. Usulise käitu-

mise nähtavad tunnused on ohvrid ja palved. Maagia harrastaja jälle leiab, et kui tema käsutuses on vastav käitumismudel ja ta kasutab seda õigesti, saavutab ta soovitud lõppsihi: üleloomulik allub tema tahtele.³

Hinnatavaid arutlusi maagia ja religiooni suhete kohta võib leida inglise etnoloogi James George Frazeri uurimustes. Frazer näeb erinevust nende kujutluste sisus. Maagia põhineb sellel, et rakendatakse valesti üht fundamentaalset mõtlemiseseadust — ideede assotsiatsiooni sarnasuse ja kõrvuti-asetsevuse põhjal ajas ja ruumis. Seost sarnaste või kõrvuti-asetsevate kujutluste vahel võttis primitiivne inimene nende objektide reaalse sidemena. Siiski on Frazeri järgi maagia aluseks sama printsiip, mille põhineb ka teadus: veendumus loodusjõudude tegevuse korras ja ühetaolisuses, põhjuse ja tagajärje printsiibi vankumatuses. Maag ei kahtle selles, et ühed ja samad põhjused sünnitavad alati samu tagajärgi, et vajaliku taia sooritamine vastavate loitsude saatel viib kindlasti soovitud tulemusele. Seevastu religioon erineb maagiast ja teadusest selle poolest, et usutakse isikulistesse üleloomulikesse jõudesse, kes kontrollivad loodust ja inimest. Religiooni olemus seisneb inimese püüdluses armulikuks teha neid jõude, keda ta peab endast kõrgemalseisvaks. Maagia ja teadus aga põhinevad veendumusel, et looduslike protsesside kulgu ei määra isikuliste üleloomulike olendite kired ja tujud, vaid muutumatute mehhaaniliste seaduste toime. Maagia lähtub eeldusest, et kõik isikulised olendid, nii inimesed kui jumalad, alluvad lõpptulemusena isikuta jõududele, mis kontrollivad kõike, kuid millest võib siiski saada kasu see, kes teab, kuidas nendega manipuleerida taigade ja nõidumise abil.⁴

Kaasaegsematest uurijatest aitab maagia ja usundi suhetesse selgust tuua W. J. Goode, kes on kasutanud «polaarse ideaaltüübi» mõistet. Goode valis välja terve rea polaarseid kriteeriume, mille najal on üritatud usundi ja maagia mõisteid lahuse hoida. Neist moodustas ta vastavad ideaaltüübid,

¹ А. Григоренко. Разноликая магия. Москва, 1989, lk 7—8.

² T. Witton Davies. Magic, divination and demonology among the Hebrews and their neighbours. London, 1898, lk 24.

³ L. Honko, J. Pentikäinen. Kulttuuri-antropologia. Porvoo, Helsinki, 1970, lk 53.

⁴ Дж. Дж. Фрэзер. Золотая ветвь. Москва, 1978, lk 53—58.

millest kumbki vaevalt tegelikkuses esineb. Tegelikud esinemisjuhtumid paigutuvad enamasti ideaaltüüpide vahele.

Maagia ja usundi ühisjoonteks luges Goode eelkõige järgnevaid: 1) küsimus on meie seisukohalt ebaempüürilistes asjades; 2) objektid on sümbolised; 3) on olemas rituaalne süsteem; 4) tegu on inimväliste jõududega; 5) esineb spetsialiseerumine ja 6) teatud rühm, kes suudab üleloomulike jõududega ümber käia.

Goode on leidnud ka mitmeid vastandusi, millest mainitagu järgnevaid: 1) maagia peaesmärgid on spetsialiseeritud (nt haiguse ravimine), usundil üldise iseloomuga (ühiskondlik heaolu, tervis); 2) maagia praktiseerib manipulatsioone, erilisi tehnikaid eesmärgi saavutamiseks, usund on loomult passiivne; 3) maagiale on tüüpiline vahetõrje «professionaal — klient, patsient», usundile suhe «karjane — kari» või «prohvet — järgija»; 4) maagia peasihid puudutavad üksikisikut, usundi omad rühma ja ühiskonda.⁵

Ajaloo jooksul on maagiat vägagi erinevalt liigitatud. Sajandialguse protestantlik entsüklopeedia jaotab maagia kolmeks vastavalt maagilises tegevuses rakendatud vahenditeks. Eristatakse demoonistlikku (vaimude abil toimivat), religioosset (preesterlik-kultuslikult korraldatud) ja naturaalselt maagiat. Viimane taotleb vaimude või Jumala abi asemel ainult varjatud loodusjõudude imepärasest toimimisest.⁶

Vanadest jaotustest on ilmselt tuntuim liigitus: must maagia (*Maleficium*) ja valge maagia (*Magia naturalis*). Tsiteeritud protestantliku entsüklopeedia järgi on must maagia «selliste salateaduste rakendamine ja nendega tegelemine, mille juures õeldavasti kurje vaimu appi kutsuti või mille aluseks oli isegi leping Saatanaga» (lk 67). Valge maagia praktiseerija saavutas seevastu oma sihid, pöördudes inglite ja pühakute poole või siis loomulikult teel, vaimu appi kutsumata. Teoses «De occulta philosophia», mis on kirjutatud 1510. aasta paiku, eristab kuulus maag Cornelius Agrippa Nettesheimist kolme liiki (valget) maagiat: 1) *magia naturalis*, mis põhineb kõike-läbistava Maailmavaimu (*quinta essentia*) tundmisel; 2) *magia coelestis*, mis tähistab astroloogiat ja horoskoobikoostamise kunsti; 3) *magia ceremonialis (religiosa)*, mille puhul võimed saavutatakse vagade mõtiskluste ja südamepuhustamise läbi (Realencyklopädie... , lk 68—69).

E. E. Evens-Pritchard on märkinud, et valge maagia on avalik, rühmakeadne,

⁵ L. Honko, J. Pentikäinen. Lk 55.

⁶ Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Bd. 12. Leipzig, 1903, lk 56.

sotsiaalselt heakskiidetud ja seaduslik; must maagia seevastu on eraviisiline, salajane, sotsiaalselt hukkamõistetud, ebaseaduslik.⁷ Kuigi liigitus mustaks ja valgeks maagiaks on väga vana, on selle vastu välja astunud isegi autorid, kes seisavad religioosel vaatepunktil. Nii kirjutab ameerika katoliku preester M. Summers: «Ma kahtlen väga, kas piiri tõmbamine, see jutt valgest maagiast ja mustast maagiast, pole midagi muud kui sõnakõlksutamise ja selle tagajärjeks on puhtkunstlik (ja üsna ohtlik) Hea ja Kurja eristamine. Kogu maagia, kogu nõidus sõltub Saatanast ja on fundamentaalset paheline. /- - / Ei saa olla sellist asja nagu «valge nõidus». Sõnad ise on vastuolulised ja pole midagi imestada, et targem ajastu mõistis selle kunsti hukka kui paganliku ja kuratliku, ükskõik mis ettekäändel seda ka ei praktiseeritud. Vanad loitsud ja taidad, taimedetundmine ja planeetide mõjud ei ole nõidus ega maagia, vaid ravikunst. Manamist, deemonite ja kurjade vaimude väljakutsumist ei toimu.»⁸

Teaduslikest maagialiigitustest võib rääkida alates 19. sajandist. Frazeri järgi on maagilise mõtlemise aluseks kaks printsipi. Esimene neist kõlab: sarnane tekitab sarnast või — tagajärg sarnaneb oma põhjusega. Teise printsipi järgi mõjutavad asjad, mis kunagi üksteisega kokku puutusid, jätkuvalt ka vahemaa tagant teineteist, kuigi otsene kontakt on lakanud. Esimest printsipi võib nimetada sarnasusseaduseks, teist kokkupuuteseaduseks. Frazeri kuulus liigitus jagabki kõik maagilised taidad ja uskumused kahte kategooriasse: homöopaatiline (imitatiivne) ja kontagioosne (kontaktne) maagia. Sellest sõltumatult jaotab Frazer maagia positiivseks (nõidus) ja negatiivseks (tabu).⁹

Kui varasemad uurijad klassifitseerisid maagiat enamasti psühholoogilistelt alustelt, on S. Tokarevi lähtepunkt teistsugune. Iga maagiline taig on seotud kujutlusega teatud maagilisest, s.o üleloomulikust jõust. Tokarevi liigituse aluseks ongi maagilise jõu allikas, selle edasiandmise või tõrje erinevad viisid. Kontaktse maagia (1) aluseks on idee maagilise jõu vahetust ülekandumisest otsese kontakti teel. Psühholoogiliselt vaatepunktilt on keerulisem initsiaalne maagia (2). Siingi on maagiline toiming suunatud vahetult objektile, kuid reaalselt sooritatakse vaid soovitud tegevuse algus, lõpp ja soovitud tulemus jäetakse maagilise jõu hooleks. Siia kuulub näiteks

⁷ L. Honko, J. Pentikäinen. Lk 54.

⁸ M. Summers. Witchcraft and black magic. London, 1964, lk 17.

⁹ Дж. Дж. Фрэйзер. Lk 19—20, 26—27.

«esimese päeva maagia», usk sellesse, et miski, mis toimub teatud perioodi esimesel päeval, jääb kestma kogu perioodi vältel. Kui esimese kahe tüübi puhul toimib üleloomulik jõud vahetult objektile, siis järgmised kaks tüüpi erinevad selle poolest, et maagilise jõu toime pole suunatud mitte vahetult objektile, vaid selle asendajale ja alles viimase kaudu objektile enesele. Selliseks asendajaks võib olla materiaalne osa maagia objektist või ese, mis on sellega kokku puutes olnud. Seda maagiatüüpi võib nimetada partsiaalseks (3). Teistsuguseks asendusvõimaluseks on tegevuse sarnasus või objekti kujutis, millel põhineb imitatiivne maagia (4).

Loetletud neljal tüübil on ühist sedavõrd, et nende eesmärgiks on maagilise jõu ülekandmine ühel või teisel teel objektile. Seega on neil kõigil kas positiivne või agressiivne suunitlus. Teistel tüüpidel on vastupidine eesmärk: tõrjuda ja eemaldada kahjulikke mõjusid, kaitsta end nende toime eest. A potroopiline maagia (5) põhineb püüdlusel vaenulikke jõude tõrjuda, k.a taotlus hoiduda kokkupuutest nendega. Teine tüüp on katartiline maagia (6), mille alla kuuluvad puhastamistaiad kurjadest mõjudest, mis on tunginud inimkehasse, tema eluasemesse jne.

Omaette probleemi moodustab küsimus sõnamaagiast. Tokarev on seisukohal, et see ei moodusta iseseisvat maagia tüüpi, see on vaid sooritatava taia sõnaline saatja. Paljudel juhtudel on hiljem toiming väljajätnud ja nõidussõnad säilinud. Ainult sel juhul võib sõnamaagiast rääkida kui iseseisvast tüübist. Rõhutada tuleb veel seda, et paljudel juhtudel on maagiliste taigade aluseks kaks või isegi enam printsiipi. Neid taigu võib nimetada segatüüpideks.¹⁰

Asudes ajaloolise materialismi positsioonil, arvab Tokarev, et maagia aluseks on materiaalne tootmine ja sellele vastavad ühiskondliku elu vormid. Ta rõhutab, et «maagilised toimingud, mis puutuvad inimelu erinevatesse sfääridesse, on märksa enam seotud nende sfääridega kui omavahel» (lk 73). Kõige sobivamaks klassifikatsiooniks aluseks, mis aitab paremini mõista ka maagia geneesi, peab Tokarev selle sotsiaalset suunitlust ja rolli, mida maagilised taiad täidavad inimeste elus. Sel alusel liigitades eristab ta seitset liiki maagiat, milleks on kahjustav, sõjaline, seksuaalne (armastus-), ravi- ja kaitse-, töönduslik ja meteoroloogiline maagia ning muud, teisejärgulised liigid (lk 27).

¹⁰ С. Токарев. Сущность и происхождение магии. Rmt-s: Исследования и материалы по вопросам первобытных религиозных верований. Москва, 1959; lk 21—25.

2. Traditsionaalsete kultuuride inimeste mõtteviisist

20. sajandi esimese poole prantsuse etnoloog Lucien Lévy-Bruhl on kirjutanud mitmeid töid, mis on pühendatud loodusravaste usunditele ja eriti selles avalduvale mõtlemisviisile, mida autor peab meie loogilisest mõtlemisest oluliselt erinevaks. Teoses «Primitiivne mõtlemine» (1930) kirjutab ta: «Kui vaadelda primitiivset mõtlemist kujutluste sisu seisukohalt, tuleb seda nimetada müstiliseks, kui vaadelda seda assotsiatsioonide seisukohalt, tuleb seda nimetada eelloogiliseks.»¹¹ Lévy-Bruhli teoorias on tähtsal kohal kollektiivsete kujutelmade (*représentations collectives*) mõiste, mille töötas välja prantsuse filosoofist ja sotsioloogist Émile Durkheimist lähtunud koolkond. Selle all mõistetakse ideid ja kujutelmi, mida inimene ei omanda mitte oma elukogemuste läbi, vaid mis jõuavad teadvusse ühiskondliku keskkonna kaudu: kasvatus, ühiskondliku arvamuse, kommete vahendusel. Lévy-Bruhl kirjutab: «Kui määratleda kollektiivseid kujutelmi vaid üldjoontes, nende olemusse süvenemata, võib neid ära tunda järgmistest joontest, mis on omased antud sotsiaalse grupi kõikidele liikmetele: neid pärandatakse põlvest põlve, nad viiakse kõigi üksikisikute teadvusse ja nad äratavad neis suhetes oma objektidega vastavalt asjaoludele austust, hirmu jt tundeid. Oma olemises ei sõltu nad üksikisikust.»¹²

Seepärast on Lévy-Bruhl otsustavalt vastu kõigile katsetele individuaalse psühholoogia seadusi kollektiivsetele kujutelmadele üle kanda. Kollektiivsetel kujutelmadel on omad seadused ja neid tuleb eraldi uurida. Varasemad etnoloogid, kes uurisid mahajäänud rahvaste vaimset elu, painutasid seda kunstlikult meie mõtlemisnormide alla, lähtudes mõtlemise samasuse seadusest kõigil inimestel kõigil arenemisastmetel. Lévy-Bruhl korrigeeris seda seisukohta oluliselt. Ta tuli järeldusele, et mahajäänud rahvaste kollektiivseid kujutelmi valitsevad seadused on meie loogilise mõtlemise seadustest hoopis erinevad. Esiteks pole need kujutelmad emotsioonidest ja tahteaktidest sugugi lahus, vaid hõlmavad neidki. Teiseks on need psüühilise tegevuse liigid müstilised ses mõttes, et usutakse salapärasesse jõudesse ja nendega suhtlemisse. Primitiivse mõtlemise jaoks on kogu väline reaalsus

¹¹ Л. Леви-Брюль. Первобытное мышление. Rmt-s: Хрестоматия по истории психологии. Москва, 1980, lk 242.

¹² Tsit.: С. Токарев. История зарубежной этнографии. Москва, 1978, lk 223.

müstiline või maagiline, sest ei eristata loomulikku ja üleloomulikku. Valdaval enamikul juhtudel primitiivse inimese tajumitte ainult ei heida kõrvale kõike, mis vähendab selle objektiivsust, vaid vastupidi, rõhutab asjade ja nähtuste müstilisi omadusi, salapäraseid jõude ja varjatud võimeid, orienteerudes nii elementidele, millel on meie meelest puhtalt subjektiivne iseloom, kuigi primitiivsete inimeste silmis pole nad vähem reaalsed kui kõik muu. Võib isegi öelda, et «maailm, kus elab primitiivne mõtlemine, langeb meie omaga vaid osaliselt kokku.»¹³

Primitiivne inimene ei otsi üldse selgitusi ümbritseva tegelikkuse nähtuste kohta (nagu arvasid klassikalise koolkonna etnoloogid), sest neid nähtusi ei võta ta puhtal kujul, vaid koos terve kompleksiga, mis sisaldab emotsioone, kujutelmi salapäraastest jõududest, asjade maagilistest omadustest. Lévy-Bruhli järgi käsitleb primitiivne mõtlemine maailma sünteetilisel ja kompleksel, mis avaldub näiteks mitmesugustes maagilistes toimingutes. Nii hõlmab kujutelm inimesest kõiki tema osi: ka riideid, juukseid, küüsi, tema nime jne. See on terve kompleks lahutamatu seotud kujutelmadest. Kui avaldada maagilist toimet selle kompleksi ühele osale, kandub see ka tervikule üle.¹⁴

Kollektiivsete kujutelmade valitsetes on terve maailma tajumine meie omast hoopis teisiti orienteeritud: meie taotleme objektiivset tunnetust, kuid loodusrahvastel valitseb subjektivism. Psühhofüsioloogiline tajuprotsess toimub neil loomulikult samuti kui meil. «Kuid selle taju produkt mähitakse primitiivse inimese puhul kohe teatud keerulisse teadvusseisundisse, milles valitsevad kollektiivsed kujutelmad. Primitiivsed inimesed vaatavad samade silmadega kui meiega, kuid nad ei taju sama teadvusega kui meie. Võiks öelda, et nende taju koosneb tuumast, mida ümbritseb enam-vähem paks kiht sotsiaalse päritoluga kujutelmi. Kuid ka see võrdlus oleks ebatäpne ja üsna jäme. Asi on selles, et primitiivne inimene isegi ei kahtlusta võimalikkust eristada sel meel tuuma ja teda ümbritsevat kujutluste kihti.»¹⁵ Traditsionaalsete kultuuride inimesed ei tee vahet reaalsete esemete ja meie ettekujutuste vahel, nad ei erista unenägusid ja tegelikkust, inimest ja tema kujutist, inimest ja varju, inimest ja nime. Siit ongi tekkinud kartus, et ka nime vahendusel võib inimest nõidus tabada.

Primitiivne mõtlemine pole vastuvõtlik

kogemuse suhtes. Kogemused ei saa primitiivset inimest ümber veenda, et ta loobuks usust nõidusesse ja fetišitesse, sest kogemus jätab kõrvale just selle, mis on tema jaoks tähtis, milleks ongi salapäraseid jõud ja vaimud. Seega valitsevad loodusrahvaste mõtlemises omad seadused. Vastuolud loogikaseadustega on lubatud sel määral, et ese võib olla üheaegselt see, mis ta on, ja midagi muud. Ta võib asuda samal ajal siin ja kusagil mujal. Seda nimetas Lévy-Bruhl osaduse (partitsipatsiooni) seaduseks.

Näiteks usuvad trumai suguharu indiaanlased Põhja-Brasiilias, et nad on vee-loomad, naaberhõimu bororo indiaanlased aga seda, et nad on punased papagoid. Siin on mõlemil juhul kindlasti tegemist tootemloomadega, sest paljudel loodusrahvastel kogu maailmas on olnud tavaks kanda tootemlooma nimetus üle kogu hõimule. Usutakse põlvnemist vastavast loomast ja sageli sedagi, et pärast surma elatakse edasi tema kujul, ning nii väljendab ka sugukonna nimetus müstilist ühendust tootemiga. Nn eelloogilise mõtlemise jaoks on loomulik, et erinevate objektide nimetamine ühe nimega tähendabki nende olemuslikku samastamist. Kui meie ütleksime, et objektil *A* on palju ühist objektiga *B* või et nad on väga sarnased, siis kirjeldatud mõtlemisviisi järgi võib *A* ja *B* vahele võrdusmärgi panna.

Siiski tuleb rõhutada, et praktilise tegevuse sfääris on primitiivse inimese mõtlemine meie omaga analoogiline: s.o loogiline mõtlemine, mis on suunatud tegelikkuse objektiivsetele külgedele. Kuigi eelloogiline mõtlemine on ükskõikne vastuolude suhtes, on ta suuteline neid kergesti vältima, kui tegevus seda nõuab. Lévy-Bruhl väitis nimelt, et sotsiaalset päritolu mõtlemise kõrvale on veel teine, individuaalne mõtlemine, mis kollektiivsetele kujutelmadele ei allu.¹⁶ Loogiline ja eelloogiline mõtlemine ei ole staadiumid, vaid mõtlemistüübid, mis eksisteerivad koos ühes ja samas ühiskonnas. Ühiskonna arenguga loogilise mõtlemise sektor suureneb, tõrjudes kõrvale neid kujutlusi, mis on kujunenud osadusseaduse järgi, sisaldavad endas vastuolusid või väljendavad assotsiatsioonid, mis on kogemusega kokkusobimatud. Kuid nagu märgib Lévy-Bruhl, pole ka meie ühiskonnas kadunud kaugelki kõik kujutlused ja kujutluste assotsiatsioonid, mis alluvad osadusseadusele. Nad säilivad külg külje kõrvale nende kujutlustega, mis alluvad loogilistele seadustele. «Tegelikult on meie vaimne tegevus siiski üheaegselt ratsionaalne ja irratsionaalne. Eelloogilised

¹³ Л. Леви—Брюль. Lk 254.

¹⁴ П. Преображенский. Курс этнологии.

Москва, Ленинград, 1929, lk 199.

¹⁵ Л. Леви—Брюль. Lk 240.

¹⁶ P. Tullviste. Mõtlemise muutumisest ajaloos. Tallinn, 1984, lk 24.

ja müstilised elemendid eksisteerivad seal koos loogilisega.»¹⁷

3. Keskaegsest maagilisest maailmapildist

Renessansi ajal algas Euroopas maagiliste õpetuste võimas areng, mis kestis kogu 16. ja 17. sajandi. Keskaegast pärinevad, veel kindlalt väljakujunenud nõidumised ja enustamised töötati 16. sajandil ümber ratsionaalseks distsipliiniks, mõtestatuse ja loogika elementidega doktriiniks, mida hinnati kõrgemaltki kui teisi kujunevaid teadusi. Paavstid andsid välja spetsiaalseid bullasid nõidade vastu ja kuulsa «Malleus Maleficarum» («Nõiahaamer», 1. trükk 1487) lehekülgedel leidub väide: «Haeresis est maxima, opera Maleficarum non credere.»¹⁸ («On suurim ketserlus mitte uskuda nõidade tegevust.») Ei ole mõtet pikemalt arutleda, keda loeti nõidadeks ja millised inimesed langesid selle süüdistuse ohvriks, kuid olgu siiski ära toodud definitsioon vaadeldava perioodi teostes. J. Bodin kirjutab teoses «Demonomania» (1580): «Nõid on see, kellel on kauplemise ja tiheda liidu läbi Saatana sühilik ja väga kindlameelne kavatsus saavutada oma eesmärke.»¹⁹ Järgnevalt ongi vaadeldud maagilise maailmapildi ja nõidusuga seotud kujutelmade tunnustajooni, mis iseloomustavad eelkõige Euroopa hiliskeskaega, mil maagia oli saanud ka teoloogilise ja filosoofilise põhjenduse. Käsitluse aluseks on eelkõige R. Cavendishi uurimus.

Liikumapanev jõud, millele must maagia toetub, on võimujanu. Selle kaugem eesmärk on sõnastatud Vanas Testamendis Esimeses Mooses raamatus selles katkendis, kus Aadam ja Eeva kardavad, et nad surevad, kui söövad keelatud puu vilja. Kuid madu vastab: «Te ei sure kummatigi mitte, vaid Jumal teab, et mil päeval te sellest sööte, lähevad teie silmad lahti ja te saate Jumala sarnaseks, tundes head ja kurjal» (1. Moos. 3., 4—5). Okultismis ongi madu tarkuse sümboliks ning sajandeid on maagid otsinud keelatud vilja, mis viiks täide mao lubaduse. Musta maagi kaugem eesmärk on saavutada ülim võim kogu universumi üle, teha endast Jumal. Must maagia on titaanlik katse ületada inimese piire, asetada ta kohale, mille religioosne mõte on andnud Jumalale.

Maagia tugineb omalaadsele mõtlemis-tüübile. Maagiline mõtlemine ei ole juhuslik, tal on oma seadused ja loogika, kuid

viimane on pigem poeetiline kui ratsionaalne. See lubab jõuda järeldustele, mil enamasti pole teaduslikku tagatist, kuid mis tihti on õiged poeetiliselt. See mõtlemistüüp on valitsenud läbi kogu Euroopa ajaloo ja seisab religiooni, kirjanduse ja isegi filosoofia tohutute valdkondade taga.

Piiblit põhineb väide, et inimene on tehtud Jumala näo järgi. Sellele on vastu väidetud, et Jumal on tehtud inimese näo järgi. Maagia loeb mõlemad väited õigeks. Inimene võib teha endast Jumala, sest temas peitub jumalik säde. Ta on miniatuurne jumalakuju. Üks 20. sajandi kuulsamaid maage Aleister Crowley defineeris Jumalat kui «inimese sisemise loomuse Ideaalset Ident-sust».²⁰

Teine kuulus nõid, juba mainitud renessansi maag Cornelius Agrippa kirjutas 1510. aasta paiku, küsides, kuidas on inimesel võimalik valitseda maagilisi jõude: «Kellelgi pole selliseid võimeid, kuid see, kes on elanud kui mees ja naine elementidega, alistanud looduse, tõusnud kõrgemale kui taevas, ülendanud end inglitest kõrgemale arhetüübi endani, kellega ta siis saab koostoimijaks ja võib teha kõike.»²¹

See «Ideaalne Identsus» või «arhetüüp» tähistab fundamentaalset ühtsust, mida maagid näevad universumi näilikut erisuguste ja korratute fenomenide taga. Universum on otsekui kolossaalsete mõõtmetega inimorganism. Nagu inimkarakteri kõik tahud ja käitumine on ühe isiksuse eri aspektid, on ka universumi kõik fenomenid ühe asja, Jumala aspektid, kes neid ühendab. Kuna inimene on miniatuurne universum, mikrokosmos, võib ta vaimse avardamise protsessis oma olemist müstiliselt laiendada, et hõlmata kogu maailma. India filosoof ja religioonteoreetik Sarvepalli Radhakrišnan kirjeldab seda müstilist elamust vägagi tabavalt ja näib, et india upanišaadid iseloomustavad hästi ka euroopa traditsiooni: «Peale kinnituse mitmekesiselt tõlgendatavast vaimsest reaalsusest ja selle ning inimese sügavaima «mina» samasusest on meil ka veendumus universumi ühtsusest. Me näeme eneste kohal ühtset vaimu. Maa ja taevas, maailm ja loomad — kõik nad muutuvad äkki kummaliseks ja imeväärseks. Sest meie silmad on avatud ja kõik nad kuulutavad Ülima kohalolu. Universum näib vaimsest elavana, ta on hõõglvel tuest ja särab valguses. Kõik, mida ta sisaldab, tuleb välja elust ja lainetab selles. Upanišaad ütleb: «Kui kõik see on muutunud «minaks», kes peab siis keda ära tundma?»

¹⁷ Л. Леви—Брюль. Lk 256.

¹⁸ J. Sprenger, H. Institoris. Malleus Maleficarum. I. Frankfurt, 1588, lk 606.

¹⁹ M. Summers. Lk 28.

²⁰ R. Cavendish. The black arts. London, 1967, lk 12.

²¹ R. Cavendish. Lk 12.

Ulim vaim on kõikjal. Ta on «ülal, all, taga, ees, paremal ja vasakul». «Uuesti-sündinud hing on nagu silm, mis on vaadanud päikesesse ja näeb sellest peale kõiges päikest,» ütleb Eckhart.²²

Selles maagilises universumis tegutsevad salapärased jõud, mis liiguvad allpool asjade välist struktuuri nagu nähtamatud merehoovused. Universum on inimene suures mõõdus ja impulsid, mis panevad liikuma inimest — armastus, vihkamine, iha, enese-säilitamis- ja valitsemistung — esinevad universumis palju suuremas ulatuses. Universumi jõudusid klassifitseeritakse erineval teel. Kabalas on neid 10, üsna hilise ajani tunnistasid astroloogid 7 põhijõudu, mida nad seostasid Päikese, Kuu ja 5 planeediga. Nüüd on neid 9 või 10 — lisaks Uraan ja Neptuun ning mõnikord Pluuto. Numeroloogid loendavad 9 jõudu, mida nad seostavad numbritega 1—9. Maag valiseb nimetatud jõude neid kogedes, oma olemusse sulatades ja neid oma tahtele allutades. See on võimalik, kuna need jõud on tema sees samahästi kui väljaspoolgi. Need on ta enese impulsid suurendatud kujul.

Kanaliks siseimpulsside ja välisjõudude vahel on kujutus ning võimas kujutus on maagi tähtsaim relv. Ka kontsentratsioonijõud on eluliselt tähtis. Maag peab suutma keskendada kogu oma olemise jõu ühele eesmärgile, ühele ideele. Kui ta tahab pöörata Marsija seotud destruktiivset energiat oma vaenlase vastu, paneb ta oma kujutluse tööle, et luua äärmiselt elav vaimne pilt vastavast jõust. Kasutusel on kõik, mis on kättesaadav, et seda pilti paremaks muuta: žestid ja tants, joogid, uimastid, seks. Maag laulab loitse, mis väljendavad Marsi jõu loomust ja atribuute. Ta täidab oma teadvuse vere ja piinamise, raevu, hävitamise ja valu kujutlustega. Kui ta on põhjalik, ulatub jäljendus tõelise verevalamiseni ja looma või teise inimese piinamiseni. Nii vallandab maag kogu oma sisemise vihkamise ja vägivalda, kuni jõud hõlmab kogu tema olemise, nii et ta ise saab jõuks, kontrollib seda oma tahtega ja suunab selle täie hooga oma ohvri vastu.

Suuri jõudusid ei saa kirjeldada heade või halbadena. Neil on olemas mõlemad küljed ehk — okultistide kõnepruugis — positiivne ja negatiivne aspekt. «Halb» külg on deemonite valdkond, «hea» külg on vastavalt inglite või heade vaimude ala, kuid mustad maagid huvituvad enam deemonitest. On kaks maagilist traditsiooni Saatan ja tema inglite tõlgendamisel. Ühes traditsioonis on Saatan

maagi Jumal ja tema soosing saavutatakse tema austamisega ja tema tahte täitmisega. Teise järgi on deemonid kurjad mõistatlikud olendid, kellel on suur võim, kuid maag võib neist üle olla, kui ta on küllalt tugev ja julge. Deemonid allutatakse maagi tahtele veristes ohvirituualides, parfüümide, sümbolite ja needuste abil. Neid toiminguid peetakse äärmiselt ohtlikuks ja hästi kirjeldab maagi olukorda Valeri Brjussov: «Maagid on kõige õnnetumad inimesed. Maag elab pidevalt ohustatuna piinarikkast surmast, taltsutades vaid lakkamatu tegevusega ja äärmise tahtepingega raevunud vaime, kes on iga minut valmis teda oma kiskjalõugadega tükkideks rebima. Terve hulk vaenulikke koletisi valvab maagi iga sammu ja jälgib, kas ta ei unusta mõnda väikest ettevaatusabinõud, et talle kiskjana kallale söösta.»²³ Maagiline universum on nagu ookean. Seda liigutavad võimsad tõusud ja mõõnad, nähtamatult uhuvad selle vood kõiki, vaid mõnikord on inimene küllalt tugev ja tark, et ise neid liikumisi valitseda.

Teine tähtis maagiline doktriin käsitleb vastandeid. Maag otsib seda «midagi», mis peitub kõige all, ja tee Ühtsuse (Ühe) juurde läheb läbi vastandite kooskõlastamise. Maag püüab viia kõik oma olemise jõud tasakaalu. Näiteks ei tohi ta anda mõistusele endas liiga suurt ülekaalu instinktiivsete tungide, kirgede, emotsioonide arvel.

Selle vastandite ja tasakaalu teooria üks okultseid tarvitusi on ka seksi valdkond. Põhilisi okultistlikke näiteid progressist vastandite lepitamise teel on mehe ja naise ühendus, mille tulemuseks on uue elu loomine — laps. 19. sajandi prantsuse maag Eliphas Levi on kirjutanud: «Eluandmine on tegelikult inimandrogüüni töö; eraldi-olekus jäävad mees ja naine steriilseteks.»²⁴ Lahushoituna pole mees ja naine mitte ainult füüsiliselt steriilsed, maagilises teoorias on nad seda ka vaimset.

Iidsetest aegadest on inimene püüdnud mõista maailma ülesehitust, suhestades universumi silmapaistvamaid erijooni jumalatega, kes neid kontrollivad. Maagid on teinud sama, asendades jumalad universumi põhijõududega. See klassifikatsioon on väga detailne ja süsteemne, kuid selle vanimaks ja tähtsaimaks osaks peetakse seoseid planeetide, metallide ja värvide vahel.²⁵

Päike	kuld	kuldne, kollane
Kuu	hõbe	valge
Merkuur	elavhõbe	hall, neutraalne

²³ В. Брюсов. Огненный ангел. Москва, 1974, lk 90.

²⁴ R. Cavendish. Lk 19.

²⁵ R. Cavendish. Lk 35.

²² S. Radhakrishnan. Religious experience and its affirmations. Rmt-s: A source book in Indian philosophy. Princeton, 1973, lk 630—631.

Veenus	vask	roheline
Marss	raud	punane
Jupiter	tina	sinine
Saturn	plii	must

J. G. Frazeri eeskujul on mõnikord kaldutud pidama maagiast primitiivse teaduse vormiks. Aga mitmes mõttes näib ta seisvat lähemal poeesiale kui kõige algelise-malegi teadusele. Ühed uurijad on maagia juures rõhutanud psühholoogilist külge ja püüdnud avada tema aluseks olevat mõtteviisi. Teised on otsinud eeskätt seoseid inimpraktika ja ühiskondliku olemisega. Ilmselt on vaja arvestada kõiki neid aspekte.

Claude Lévi-Strauss on kirjutanud, et maagia tõhusus (ja seega tema säilimine kultuuris) nõuab usku temasse kolmes aspektis: kõigepealt eksisteerib nõia usk vahendi tõhususse, millega ta manipuleerib; haigel või ohvril on usk nõia vägevusse;

kuid kolmandaks on vajalik ka ühiskondlik usaldus ja mõtteviis, mis loob midagi pidevalt toimiva gravitatsioonivälja taolist, milles kujunevad nõia suhted nendega, kellele tema maagiline tegevus on suunatud.⁴⁰ See ilmselt ongi kõige olulisem. Maagia elujõu põhjused tänapäeva maailmas peituvadki suures osas just psühholoogilises küljes ja siin on väärtuslik Lévy-Bruhli idee mõtlemise heterogeensusest, mitme erineva mõtlemistüübi olemasolust igas kultuuris ja igal inimesel. Tõenäoliselt on just inimeste heteroogene tegevus see, mis ei lase vanadel mõtlemistüüpidel kaduda, olgugi et tekivad uued.⁴¹ Seega säilib ka maagia.

⁴⁰ К. Леви—Строс. Колдун и его магия. «Природа» 1974, nr 7, lk 87.

⁴¹ P. Tuulviste. Lk 44.

MATI HINT*

Kümme aastat ametlikult seadustatud keelelist venestamist

13. oktoobril 1978. a võttis NSV Liidu Ministrite Nõukogu vastu määruse (nr 835), mis oli pealkirjastatud liiduvabariikides vene keele õppimise ja õpetamise parandamise abinõude plaanina.

Need abinõud nägid ette rahvuskeeltes töötavate koolide jaoks uute tähtsamate vene keele programmide loomise, vene keele tundides klasside rühmadeks jagamise, mõne õppeaine õpetamise vene keeles, vene keele õpetamise koolieelsetes lasteasutustes (vastu tulles elanikkonna soovidele), vene keele ja kirjanduse kateedrite tugevdamise rahvusvabariikide kõrgkoolides jpm. See Aleksei Kossõgini allkirja kandev suundaandev dokument lõpeb hüüdlausega «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»

Sealt algas üldine kakskeelsuskampania, mille põhjendamiseks teadlased ja kõrgkoolipedagoogid omapoolse õnnistuse andsid (eriti selgelt kurikuulsal Taškendi kakskeelsuskonverentsil 1979. a, vt selle kohta ka Martin Ehala «Loomingus» nr 11/1988).

Kohe peale üleliidulist otsust võttis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Büroo 19. detsembril 1978. aastal vastu

* Alates augustinumbrist ei tsenseeri nõukogude võim enam ajakirja «Vikerkaar». Sestap saab võimalikuks mõnede sahtliartiklite avaldamine. Käesolev artikkel on pärit eelmise aasta lõpust. (toim. märkus)

salajase otsuse (protokoll nr B-105/1, koos salajase lisaga), mille pealdises viidatakse NLKP KK vene keele õpetamise parandamist käsitlevale otsusele. EKP KK Büroo otsus oli eriti salajane, sellega käis kaasas instruktsioon, mille kohaselt otsuse eksemplari pidi hoitama seifis, oli keelatud teksti kopeerimine ja tsiteerimine, keelatud oli ka sellele otsusele viitamine ajakirjanduses ning teksti kasutamine komsomoli-, ametiühingu- ja parteikoosolekutel. See otsus kannab Karl Vaino allkirja.

Otsuses kästakse kõiki asutusi (ka kolhoose ja sovhoose), partei-, komsomoli- ja ametiühinguorganisatsioone põhjalikult analüüsida vene keele õpetamise olukorda ja KAKSKEELSUSE KÜSIMUSI, kästakse parandada vene keele õpetamist koolides jne. EKP aparati kohustati erilist tähelepanu pöörama NLKP leninlikule rahvuspoliitikale ning vene keele tähtsuse selgitamisele, et kogu töörahvas mõistaks vene keele osa nõukogude ühiskonna sotsiaalpoliitilise ühtekuuluvuse saavutamisel. Senisest veelgi enam tuli töörahvast kasvatada internatsionalismi ja patriotismi vaimus. Eripunkt oli pühendatud armastusele: tuli kasvatada armastust vene keele kui nõukogude rahvaste sõpruse ja vendluse keele vastu, kogu elanikkonda, eriti aga noorsugu pidi kõigi vahenditega

aidatama vene keele omandamisel kõnes ja kirjas. Seda käsitati kommunistliku ülesehitustöö eriti tähtsa vahendina.

Salajane lisa loetleb 29 üksikpunkti, mis

tuli eesmärgi saavutamiseks ellu rakendada. Iga punkti järel on antud rakendamise tähtaeg ning plaani elluviimise eest vastutavad asutused.

ÜRITUSTE PLAAN

NLKP KK määruse «Vene keele edasise omandamise ja õpetamise täiustamisest kõikides vabariikides» täitmise asjus

Jrk. nr.	Üritus	Tähtpäev	Vastutav
1.	Välja töötada ja läbi viia abinõud järkjärguliseks üleminekuks vene keele õpetamisele eelkooliealistes lasteasutustes. Avada eksperimentaalsed grupid ja arutada nende töö tulemusi kolleegiumil eesrindlike kogemuste levitamise eesmärgil.	1979. a. IV kv.	ENSV Haridusministeerium
2.	Viia ellu EKP KK määruse nr. 121 p. 6 29. märtsist 1967. a., mis nõuab vene keele õppimise osas suuremate klasside kui 25 õpilast jagamist pooleks.	1983. aastaks	ENSV Haridusministeerium
3.	Selleks tähtpäevaks ette valmistada eesti-keelsetele üldhariduslikele koolidele vene keele õppimise osas uus õppeplaani ja uued õppekompleksid. Viia läbi õpikute õigeaegne väljaandmine.	1983. aastaks	ENSV Haridusministeerium ja ENSV Riiklik Kirjastuskomitee
4.	Kindlustada igat tüüpi õppeasutuste varustamine lingvafoonilise aparatuuriga ja muude hädavajalike näitlike õppevahenditega.	1979—1984	ENSV Haridusministeerium, ENSV Haridustöötajate a/ü, ENSV Põllumajandusministeerium, ENSV Riiklik Plaanikomitee, ENSV Rahandusministeerium
5.	Suurendada õpikute ja teatmike väljalaset abiks vene keele õppijatele (õpikud iseõppijatele, sõnastikud, lugemikke klassiväliseks tööks jne). Välja anda 1981—1983 eesti-vene ja vene-eesti sõnaraamatud, eesti-vene ja vene-eesti vestlusõpikud, õpikud algajatele ja edasijõudnutele. Välja anda õpilaste jaoks seeria brošüüre vennalikest vabariikidest.	1979—1985	ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg.K. Minist., ENSV TA, ENSV Riikl. Plaanikomitee, ENSV Riiklik Kirjastuskomitee
6.	Suurendada Tartu Riiklikus Ülikoolis üliõpilaste vastuvõttu «Vene keele ja kirjanduse» erialale kuni 75-ni. Samuti suurendada kuni 75-ni vastuvõttu «Ed. Vilde nimelises Tallinna Pedagoogilises Instituudis erialal «Pedagoogika ja algharidus».	1979. a. alates	ENSV Kõrg.K. Minist., ENSV Haridusministeerium, ENSV Riikl. Plaanikomitee
7.	Saata igal aastal väljaspool konkurssi Moskvasse, Leningradi jt. NL linnadesse 35 inimest, et saada väljaõpet ja erialaseid kogemusi (praktikat) erialal «vene keel ja kirjandus».	1979. a. alates	ENSV Kõrg.K. Minist., ENSV Haridusministeerium, ENSV Riikl. Plaanikomitee.
8.	Teha NL Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeeriumile ettepanek uue õppeprogrammi ja õppeplaani koostamiseks, nii et see kindlustaks vene keele õpetajate kvalifikatsiooni tõusu vabariigi kõrgemates õppeasutustes.	1979. a. I kv.	ENSV Kõrg. K. Ministeerium
9.	Organiseerida Ed. Vilde nim. Tallinna Pedagoogilise Instituudi juures fakulteed vene keele õpetajate kvalifikatsiooni tõstmiseks igat laadi õppeasutuste jaoks.	1979. a. alates	ENSV Riikl. Plaanikomitee, ENSV Haridusmin., ENSV Kõrg.K. Ministeerium, ENSV Põllumajandusministeerium

14. Aktiviseerida ja parandada vabariigis läbiviidava vene keele funktsioneerimise kakskeelsuse arenguprotsesside ja vene keele õpetamise efektiivsuse probleemide uurimist. Erilist tähelepanu pöörata vene keele kursuste sisule. See peab olema soodne. Teadusliku tegevuse plaanides ette näha õpikute koostamine, sõnaraamatute jt. vene keele õpetamiseks vajalike õppevahendite koostamine ja väljaandmine.
15. Laiemalt praktiseerida kohtadel gruppide loomist vene keele õppimiseks ja keeleoskuse arendamiseks.
16. Välja töötada raamatukogude fondide jaoks venekeelse kirjanduse ja ajakirjanduse nimekirjad. Kasutada neid fonde igakülselt õpilaste ja kogu elanikkonna tutvustamiseks vene klassika ja kaasaegse nõukogude paljurahvuselise kirjandusega. Laiemalt praktiseerida näitusi, korraldada temaatilisi õhtuid ja kohtumisi vennesabariikide kunsti- ja kirjandustegelastega jne.
17. Välja töötada meetodeid ja teostada vene keele osatähtsuse edasist suurendamist vabariigi kultuurielus (kohalike vene keeles kirjutavate autorite igakülgne soodustamine, lavastada ja rikastada solistide repertuaari venekeelsete teostega, süstemaatiliselt viia läbi Vene NFSV teatrite ja kunstiliste kollektiivide külalisetendusi Eesti NSV-s, korraldada kohtumisi vene ja teiste nõukogude vabariikide silmapaistvate kultuuritegelastega jne.). Suurendada propagandat ja selgitustööd vabariigi loominguiliste töötajate seas, selgitades NLKP poliitikat ja tegevust leninlike printsiipide rakendamisel rahvuslik-kultuurilises ülesehitustöös vastavuses NSV Liidu ja ENSV konstitutsiooniga, Nõukogude Liidu rahvaste vastastikusel arusaamises ja kultuuri internatsionaliseerimisprotsesside sügavas mõistmises.
18. Kasutusele võtta täiendavaid abinõusid, et kunstilise isetegevuse ja klubitöö kaudu äratada huvi vene keele õppimise vastu (ringjuhtide valik ja kasvatustöö, kunstilise isetegevuse repertuaaripoliitika, kunstikollektiivide vastastikused külaskäigud jne.).
19. TV-s viia läbi telekursus vene keele iseõppijatele 30 tunni ulatuses, planeerida need tunnid nüsusugusel ajal, et võimalikult suur auditoorium saaks neid jälgida.
20. Hakata Kesktelevisiooni III õppeprogrammi üle kandma Tallinnas, Kohtla-Järvel, Narvas ja arutada küsimust, kuidas luua tehnilised tingimused, et seda programmi 1985. a. üle kanda kogu Eesti territooriumil.
21. TV ja raadio informatsiooni- ja propaganda-saadetes ning ajakirjanduses laiemalt tutvustada vene keele ja kirjanduse õpetamise eesrindlikke kogemusi, propageerida keeleõppimise võimalusi raadio ja TV kaudu. Kasutada seda tööd igakülselt elanikkonna kasvatamiseks kommunismi
1979. a. ENSV Teaduste Akadeemia, ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg.K. Ministeerium
- alates
1979. a. EKP linna- ja rajoonikomiteed
- alates
1979. a. ENSV Kultuuriministeerium, ENSV A/ü Vabariiklik Nõukogu, ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg.K. Ministeerium, ENSV Kutsehariduskomitee, ENSV Põllumajandusministeerium, ENSV Riiklik Plaanikomitee, ENSV Riiklik Kirjastuskomitee
1979. a. ENSV Kultuuriministeerium ja ENSV loominguilised liidud
- alates
1979. a. ENSV Kultuuriministeerium, ENSV A/ü Vabariiklik Nõukogu, ENSV linna- ja rajooni täitevkomiteed
- alates
1979. a. ENSV Tele-Raadiokomitee
- II kv.
1979. a. ENSV Tele-Raadiokomitee, ENSV Riiklik Plaanikomitee, ENSV Sideministeerium
- II kv. alates
1979. a. ENSV Tele-Raadiokomitee, Vabariigi ajakirjandusorganid
- I kv.

- vaimus. Viia sel eesmärgil sisse spetsiaalsed rubriigid.
22. Koostada nimekirjad filmidest, mida noortele vene keele õppijatele näidata ja kindlustada nende filmide regulaarne demonstreerimine. 1979. a. II kv. ENSV Tele-Raadiokomitee, ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg. K. Minist., ENSV Kutsehariduskomitee
 23. Teha ettepanekuid konkreetsete abinõude rakendamiseks, et varustada koole, ülikoole, polütehnikume, tehnikume ja kutsekoole TV aparaatidega ja et neid radiofitseerida. Viia sisse vastavad parandused ehitatavate või ehitamisele tulevate õppeasutuste projektides. Esile kerivate küsimuste ja ettepanekutega pöörduda ENSV Ministrite Nõukogu poole. 1979. a. III kv. ENSV Riiklik Ehitusvalitsus, ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg.K. Ministeerium, ENSV Kutsehariduskomitee
 24. Läbi arutada Eesti Raadios spetsiaalselt kooliealistele noortele mõeldud erisaadete organiseerimine ja tulla vastavate ettepanekutega EKP KK-sse ja ENSV Ministrite Nõukogusse. 1979. a. I kv. ENSV Tele-Raadiokomitee, ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg. K. Minist., ENSV Kutsehariduskomitee
 25. Laialdasemalt kasutada TV ja raadiosaadetes revolutsioonilise liikumise ja Isamaasõja veterane, samuti töökangelasi, tööeesrindlasi, tuntud teadlasi, kultuuritegelasi, ühiskondlik-poliitilisi tegelasi, teiste Nõukogude Liidu rahvaste esindajaid. pidevalt ENSV Tele-Raadiokomitee
 26. Analüüsida olemasolevate venekeelsete õppefilmide temaatikat, korraldada ümber filmilaenutuse töö, et olemasolevaid fonde õppe- ja kasvatustöös efektiivsemalt kasutada. 1979. a. II kv. ENSV Riiklik Kinokomitee, ENSV Haridusministeerium
 27. Üldistada kahes keeles (eesti ja vene) töötavate koolide kogemusi. Arutada resultaatte kolleegiumis. 1979. a. II kv. ENSV Haridusministeerium
 28. EKP KK bürool läbi arutada ja välja töötada meetodid, kuidas noorsoo keskel vene keele õppimist ja aktiivsemat kasutamist rahvastevahelises suhtlemises propageerida, et see süvendaks Nõukogude Liidu rahvaste internatsionaalset sõprust. Suurendada selles töös komsolemi osatähtsust. 1979. a. I kv. EKP KK ELKNÜ
 29. Et kindlustada NSV Liidu MN määruse 15. detsembrist 1978. a. nr. 2684-pc täitmist, välja töötada ja rakendada abinõud nende sõjaväekohuslaste vene keele oskuse tõstmiseks, kes halvasti valdavad. 1979. a. alates ENSV Haridusministeerium, ENSV Kõrg.K. Ministeerium, ENSV Kutsehariduskomitee, ENSV Sõjakomissariaat, ENSV Rahandusministeerium

28. aprillil 1983 võttis Eesti NSV Haridusministeeriumi kolleegium vastu omapoolse otsuse (kinnitatud Haridusministeeriumi ringkirjas nr 109 12. maist 1983), mis käsitles EKP KK ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu vene keele õpetamise tõhustamise otsuste elluviimist üldhariduskoolides. Sellele otsusele on alla kirjutanud Elsa Gretškina. Otsuse vaimu iseloomustamiseks piisab, kui ütelda, et vene keelt nimetatakse selles otsuses õpilaste ideelise ja internatsionalistliku kasvatuses tähtsaimaks vahendiks, et vene keele õpetamise edu seostatakse otseselt lasteaegade vene keelega, vene keele

õpetamist lasteaedades aga käsitatakse üldise kõlbelise ja internatsionalistliku kasvatuses koostisosana. Rõhutatatakse, et mitte kõigis koolides ei tehta veel küllaldaselt selgeks vene keele rolli õpilase tulevases kutsevalikus.

Haridusministeeriumi kolleegium otsustas tookord muuhulgas, et koolide ja koolieelsete lasteasutuste põhiülesanne on luua positiivne suhtumine vene keelesse kui rahvastevahelise suhtlemise keelesse, kui ideelis-poliitilise ja internatsionalistliku kasvatusetöö tõhusasse vahendisse. Tuli luua kõik eeldused selleks, et eestikeelse kooli

lõpetaja valdaks emakeele kõrval vabalt vene keelt. Nähti ette erimeetmed vene keele õpetamise parandamiseks koolides ja lasteasutustes. Aastaks 1984/85 pidi vene keele õpetus hõlmama kõiki 6-aastaseid lapsi. Eripunkt nägi ette eesti ja vene laste segalasteaedade ja segakoolide rajamise seal, kus rahvastiku koostis seda võimaldab (see programm pidi olema pidev ja vastutas aseminister K. Luts). Vene keele õpetajatele nähti ette erisoodustusi (maarajoonides). Ja palju muud head.

Nagu näeme, on neid programme ellu viidud järjekindlalt ja suure südikusega. Mõnes punktis on elu tollastest plaanidest koguni ette jõudnud. Näiteks Tallinna Pedagoogilises Instituudis ei loodud juurde mitte

üksnes vene keele metoodika kateeder, vaid ka teisi vene filoloogia kateedreid, nii et nüüdseks on selles kõrgkoolis vene filoloogia kateedreid neli, eesti filoloogia kateedreid aga ainult üks. Vene keelt ja kirjandust õppivad üliõpilased saavad kõrgemat stipendiumi kui eesti keelt ja kirjandust ning inglise ja saksa keelt õppivad üliõpilased. Maal töötavad vene keele õpetajad saavad vähema töö eest (rühmadeks jagatud klassid) kõrgemat palka kui eesti keele õpetajad rohkema töö eest. Ja kõige selle juures heidetakse nüüd eesti intelligentsile ette, et ta pole piisavalt muret tundnud venelastele eesti keele õpetajate ettevalmistamise pärast.

MART NUTT

KOLONISTIDE TRAGÖÖDIA

Maailma ajalugu on alati olnud tihedalt läbi põimunud mitmesuguste etniliste protsessidega: rahvaste tekkimise ja kadumisega, segunemise ja ümberasumisega. Kui manada silme ette maailma etniline kaart, võib märgata, et rahvaste liikumine on aset leidnud lainetena. Võrdlemisi pikkadel ajavahemikel on etnoste asustus aga olnud suhteliselt paikne ja stabiilne, millest järeldub, et etnilised protsessid ei ole sugugi relatiivsed. Pigem on rahva loova arengu eelduseks olnud paikus kui migratsioon.

Teatavas ulatuses toimub elanikkonna ümberasumine pidevalt ja väga mitmel põhjustel, kusjuures põhiliseks stiimuliks on inimese soov parema elu järele.

Mida lähemale kaasajale, seda enam liisanduvad majanduslike põhjustele poliitilised. Riikide kujunemisega sai elanikkonna ümberasustamisest üks riikliku poliitika osa, mis oli suunatud eeskätt uute territooriumide allutamisele ning nende ekspluateerimisele. Seniste ümberasujatele, kelle kohta ühtset tunnustatud nimetust ei ole seni leitud (siinkohal võime neid nimetada lihtsalt ümberasujateks ehk võõrsõnaga migrantideks), liisandusid riigi sihikindla poliitika tulemusel ümberasunud või -asustatud elanikud — kolonistid.

Kolonistide kiht tekkis kohe, kui riik alustas ekspansionistlikku poliitikat. Vanaaja maadest meenuvad viimatimainituga seoses Kreeka ja Rooma. Alguses võõrastesse maa-

desse majanduslikeks tugipunktideks rajatud asulad kasvasid peatselt ümber keskusteks, mille kaudu laiendati ekspansiooni. Nii Kreeka kui Rooma soodustasid küllalt mõjusate stiimulitega metropoli elanike ümberasumist (kolonisatsiooni) uutesse valdustesse. Mõne põlvkonna jooksul tekkis inimgrupp, kellel olid küll metropoli elanike etnilised tunnused, kuid kelle alaline kodu oli koloonias. Perspektiivikas see poliitika aga ei olnud. Kreeka kolonistid pidid mõne sajandi pärast kas lahkuma, ise assimileeruma või «barbarite» ohvriks langema. Uut Kreekat kolooniatest ei saanud. Roomlastel õnnestus küll laiu alasi romaniseerida, aga Rooma võimsus sellest oluliselt ei kasvanud. Kolooniates tekkisid uued etnosed, kes ei soovinud end sugugi roomlasteks pidada.

Uus panus kolonisatsioonile tehti eromandusliku majanduse võidukäigu ajastul. Inimese isiklik vabanemine tõi kaasa initsiatiivi ja efektiivsuse tõusu ning andis riigile ressursse ekspansionistliku kursi tugevdamiseks. Taas alustati kaubanduskontorite ning majanduslike tugipunktide rajamisega. Aegamööda jõuti ümberasujateni. Märksa selgemalt ilmnes uusaja kolonisatsiooni diferentseeritus. Juba esimesel koloniaalsajandil tuli esile kaks erinevast eesmärgist lähtuvat suunda: ühte võiks nimetada ekspluataatorlikuks, teist anneksionistlikuks, kusjuures viimasele olid sageli omased ka mitmed ekspluataatorliku vormi tunnused. Eks-

pluataatorlikku kolonisatsiooni kasutati eeskätt nendes kolooniates, kus oli võrdlemisi tihedalt varasem asustus ja juba väljakujunenud ühiskondlik struktuur, mis enamasti vastas riigi tasemele. Neid kolooniaid ei püütudki ümber rahvastada, vaid kasutati tooraine ja odava tööjõu baasina, samuti kasuliku kaubanduspartnerina. Metropoli elanikke asustati nendes kolooniatesse niivõrd, kui võrd see oli vajalik maa kontrollimiseks ja võimu alahoidmiseks. Seetõttu kolonistide kihti kas ei kujunenud või oli see väikesearvuline ja metropoliga tihedalt seotud. Valduste iseseisvumise järel ei olnud nende kolonistide lahkimine eriti valuline ja peab ütlema, et enamikus endistes kolooniates suhtutakse kolonistidesse hästi. Selliste valduste näitena võib nimetada Indiat, Kagu-Aasia maid ning enamikku Aafrikast.

Anneksionistliku kolonisatsiooni puhul omandasid poliitilised faktorid märksa suurema tähenduse. Koloniseerimise objektideks said alad, mida üritati liita metropoliga selle orgaanilise osana. Nii soodustati massilist kolonisatsiooni neisse maadesse ja tehti kõik, et kolonistidest saaksid uute territooriumide alalised asukad. Kaugematest maadest muudeti anneksionistliku kolonisatsiooni objektideks asustamata või hõredalt asustatud territooriumid nagu Austraalia, Kanada, Ameerika. Pärismaalastele lõppes see kahtlemata traagiliselt. Otsesest genotsiidist pääsenutele suruti peale metropoli elulaad, mis viis kohaliku kultuuri langemisele, tulemuseks oli pärismaalaste muutumine ühiskonna heidikuteks. Nendes maades jäi põlisrahvas kiiresti mitmekordsesse vähemusse, mistõttu kujunesid nn migrantühiskonnad. Olukorras, kus põlisrahvalt on võetud igasugune enesemääramise võimalus, tundub reservaatide loomine üsna mõistliku lahenduseks — kui muud ei saavutatud, siis mandumisprotsessi vähemalt pidurdati. Kuna metropol pidas sealset uusasunikonda omarahva osaks, omandasid need valdused märksa varem reaalse sõltumatuse kui teised kolooniad. Metropolide algne kava muuta koloniseeritud alad emamaa provintsideks ei teostunud aga kusagil: ümberasujatest kujunesid pikemaajaks omaette rahvad, kellele metropol jäi võõraks ja kes valisid iseseisva arengutee.

Kuid anneksionistliku koloniaalpoliitika ohvriteks langesid ka võimsate suurriikide väikesed naabrid. Need maad said sageli tunda süstemaatilist genotsiidi, millega kaasnes kõikvõimalike soodustuste loomine metropolist pärit uusasukaile. Eriti julmad vormid omandas genotsiid seetõttu, et põlisrahvas jäi nendel maadel kolonistidega võrreldes enamusse. See aga valmistas meeletu metropolile. Kui võrrelda erinevate riikide poliitikat allutatud maade põliselanike suhtes,

leiame arvukalt ühisjooni. Üheks võrdlemisi laialt levinud, tõenäoliselt isegi peamiseks kolonistide meelitamise vormiks on olnud immigratsiooni soodustavate majandusharude arendamine. Maale, mida kavatsetakse inkorporeerida, eksporditakse tegevusalad, millega kohalik rahvastik ei tegele, mis on levinud aga metropolis. Kuna põliselanikud on selliseks tegevuseks ette valmistamata, veelgi enam, neile on see tegevus võõras ja ebameeldiv, hakatakse sisse vedama tööjõudu. Et tarvidust sellise tegevusala arendamiseks ebasobivas keskkonnas ei ole ja see on isegi ebapraktiline, antakse nn eksporttegevuse viljelejatele metropolist ohtralt dotatsiooni. Tekib olukord, kus samasugust tööd tegev töötaja teenib koloonias märksa rohkem kui metropolis. See meelitab inimesi kolooniatesse. Majanduslikult on niisugune poliitika metropolile ebarentaabell, sest nii tehnikat kui tööjõudu, sageli toorainegi viiakse sisse, toodang aga välja. Kulud kompenseeritakse tavaliselt põlisrahva tegevuse ebaloomulikult kõrge maksustamisega, mis viimase ühtlasi laostab. Niisugune väliselt majanduslik kolonisatsioon on metropolile prestiiži mõttes kõige kahjutum, sest see annab võimaluse varjata oma tegelikke eesmärgi. Majanduslike vahenditega saab luua võrdlemisi arvuka kolonistide kogukonna ning edaspidi võib juba puhtvälise võrdsuse nõudega võtta põlisrahvalt õigus oma kodumaa saatuse üle otsustada. Majanduslikest vahenditest aga tavaliselt ei piisa ning selle toeks võetakse kasutusele ka sotsiaalsed ja kultuurilised surveetodid. On täiesti ilmne, et sellistes tingimustes põhjendab ideoloogia karjuvat vajadust just neid tegevusalasid eelisarendada, mis immigratsiooni soodustavad. Sama põhjendusega asetatakse valdavalt kolonistidest koosnev töötajaskond sotsiaalteenuste tarbimisel eelisolekorda: nad saavad soodustustega või eelisjärjekorras maad, maju, kortereid või muud kinnisvara soetada, «reaalset» olukorda arvestades luuakse nende vajadustele vastav kultuurisituatsioon, kultuurisfääris hakkab domineerima kolonistide keel. Ka ei väsi propaganda rõhutamast kolonistide erilist missiooni ja nende erakordseid teeneid maa majanduse arendamisel, seda korvamatut panust põlisrahva heaks, mida ei suudeta iialgi tasuda. Kaasneb põlisrahva tegevusalade perspektiivituks või kahjulikuks tunnistamine, nende prestiiži allakiskumine ja selle tagajärjel loomuliku majandusstruktuuri lõhkumine, mis viib põliselanike laialipaiskamisele. Eriti tugeva surve alla langeb põlisrahva kultuuriline tegevus: kuna kultuur saab areneda tõusvas joones ikkagi subsidiumide abil, on majanduslike võimaluste kasutamine kultuuri allasurumisel üpris efektiivne. Kultuuritegelaste jätmine näljapaju-

kile tingib nende siirdumise teistele elualadele ja soodustab eksporditava massikultuuri levikut. Viimasega kaasnevad kõikvõimalikud administratiivsed takistused. Sellist metropoli tegevust ei saa käsitada teisiti kui varjatud genotsiidi.

Kui see ei anna soovitud tulemusi, minnakse avalikule genotsiidile. Selle «kergemateks» vormideks on keeleline, rahvusliku või rassilise ebavõrdsuse loomine. Tavaliselt toob avalik ebavõrdsuse rakendamine kaasa ühelt poolt põliselanike aktiviseerumise, teisalt kolonistide agressiivsuse tõusu. Tulemuseks on konfliktid, mis lahendatakse juba avaliku terroriga põlisrahva kui vaenuliku elemendi, rahvavaenlaste või reeturite vastu.

Euroopa areaalil nagu ka mujal on süstemaatilist anneksionistlikku koloniaalpoliitikat rakendatud juba kauges minevikus. Ida-Euroopat tabanud «Drang nach Osten» ja Briti saartel teostatud dekoltiseerimine on sellise poliitika head näited. Selle poliitika kõrgpunktiks oli Euroopas XIX sajand, aeg, mil iirlastest püüti kõigi vahenditega teha inglasi, bretoonidest prantslasi, Sileesia poolakatest sakslasi, Austriast ja Venemaast aga kujundada üherahvuselised riigid. XX sajandil on seoses rahvusvahelise õiguse ja inimeste eetiliste tõekspidamiste arenemise ning koloniaalsüsteemi lagunemisega ümberrahvastuspoliitika nõrgenenud, jäädes peajasalikul totalitaarsete riikide ettevõtmiseks.

Kui XIX sajand oli suurte vallutuste sajand, siis XX sajandile on iseloomulik püüe lahti saada olemasolevates valdustes elavatest teiste rahvaste esindajatest. Ekspansionistlikku ümberrahvastuspoliitikat on käesoleval sajandil ajanud ainult kaks riiki — Saksamaa ja NSV Liit. Saksamaa plaanid teiste rahvaste asuala arvel eluruumi suurendada olid üsna avameelselt välja öeldud «Mein Kampfis». 30ndate aastate lõpuks oli välja töötatud ka üksikasjalik plaan selle poliitika läbiviimiseks. Maailmasõja-aastatel jõuti praktiliste sammudeni: Poola ja Tšehhi aladele asusid esimesed saksa uusasukad. Hitleri usinaks õpilaseks oli Stalin. Kohe peale Balti riikide ja Bessaraabia okupeerimist alustati põliselanike väljasaatmisega ja vene asukate sissetoomisega. See poliitika on jätkunud tänaseni.

Kui võrrelda hitlerlaste plaane ja NSV Liidu praktilisi samme Baltikumi koloniseerimiseks, jääb tahtmatult mulje, et viimane on Saksamaal koostatud projektidest juhitud ja neid edasi arendanud. Generaalplaan «Ost» järgi pidi 25 sõjajärgse aasta jooksul asustatama Baltikumi 520 000 saksa kolonisti. NSV Liit on 45 sõjajärgse aasta jooksul asustanud siia umbes 2,2 miljonit venelast ja venestunud muulast. Siit on välja jäetud Kaliningradi oblasti elanikud ja sõja-

väelased, kelle arvu ei tea vist keegi. Neist 2,2 miljonist ligi 2 miljonit elab Eestis ja Lätis. Seega pidi sakslaste plaani järgi asuma Baltikumi keskmiselt 20 800 uusasukat aastas, venelastel on õnnestunud astutada ligi 49 000 aastas, mis teeb kaks ja pool korda rohkem. Sellest lähtudes ei ole õige nimetada Baltikumi asunud sisserändajaid ei muulasteks ega migrantideks. Nad on tüüpilised kolonistid.

Dekoloniseerimise, rahvaste enesemääramisõiguse ja tegelikult kõigi inimõiguste probleem kerkis vaatamata mitmetele varasematele deklaratsioonidele päevakorda alles käesoleval sajandil. Rahvaste enesemääramisõigust tunnistas Nõukogude riik sõnades juba 1917. aastal, maailmasõdade vahel pandi paika agressiooni määratlus ja peale Teist maailmasõda tegi ÜRO oma otsused genotsiidi ning koloniaalikesks olevate rahvaste õiguste kohta. Maailmasõda andis hoobi koloniaalsüsteemile. Pragmaatilistel alustel toimivatele demokraatlikele riikidele muutusid kolooniad pigem koormaks kui tuluaallikaks. Mitmed suurriigid nagu Suurbritannia ja Prantsusmaa hakkasid üle saama imperialistlikust mõttelaadist, mille järgi võimsust mõõdetakse territooriumi ulatusega, vägevust ikestatud rahvaste arvuga. Nii Londonis kui Pariisis, Brüsselis kui Amsterdams hakati mõistma, et valutu kolooniate juhtimine iseseisvusele on nii metropolile kui kolooniatele parim lahendus. Lääs oli valmis tunnista allutatud maadele tehtud ülekohut. Tõrksust näidati ainult loobumisel nendest valdustest, mida oli pikka aega peetud metropoli provintsiks ja kuhu oli asunud arvukalt koloniste. Et tagada põlisrahvale õigus rahvuslikule enesemääramisele, õigus jääda oma kodu peremeheks, võttis ÜRO vastu resolutsiooni nr 1514, mille järgi kolonistidel ei ole õigust kaasa rääkida maa saatuse määramisel, nende arv ega positsioon ei vähenda põlisrahva õigust määrata oma saatust. Niiis on kolonistid oma seisundilt kõige lähemal võõrtööliste. Olles külalised ei või nad nõuda samasuguseid õigusi, mis on põlisel rahvusvähemusel. Põlisrahvas pole kohustatud andma kolonistidele isegi mitte kultuur-autonoomiat. Kolonistidel kui grupil on ainult niipalju õigusi, kui põlisrahvas neile anda soovib. Loomulikult ei tohi seda ära segada kodanikuõigustega.

Elu on näidanud, et nimetatud resolutsiooni vastuvõtmine oli äärmiselt ettenägelik ning põlisrahva suhtes õiglane samm. Uus-Kaledoonias on presedent olemas. Prantsuse koloniaalpoliitika, mille eesmärgiks oli muuta saared igaveseks ajaks Prantsuse meretaguseks provintsiks, on jätnud põlisasukad kanakad vähemusse. Olukorras, kus kanakasid on 42%, pole iseseisev ja demokraatlik Uus-Ka-

ledoonia teostatav, kui põliselanikud võrdustatakse kolonistidega. Peale aastatepikkust puiklemist on Prantsusmaa tunnistanud kanakade õigust enesemääramisele.

Baltikumi näol on tegemist mõnes mõttes erakordse nähtusega maailma ajaloos: nimelt on kolm Balti riiki ainsad rahvusvaheliselt tunnustatud riigid, kes on seniajani anneksiooni all ja sel teel ümberrahvastuspoliitika ohvrid. Samasuguse saatuse oli määranud Hitleri režiim tšehhidele ja poolakatele, kuid võimalus seda teostada piirdus viie aastaga. Baltikumis läheb viiekümnes aasta. See viib Baltikumi rahvad samasugusesse olukorda kui teisedki koloniaalsõltuvuses olevad rahvad ning samastab siinsed uusasukad kolonistidega kõikides kolooniates.

Jälgides kolonistide elukäiku koloniaalvõimu langemise järel ilmneb nende võrdlemisi ühesugune saatuse. Kui jätta kõrvale varem asustamata või hõredalt asustatud maad nagu USA, Kanada, Austraalia jt ei ole anneksionistlik koloniaalpoliitika viinud kusagil etnilise koosseisu muutumisele. Inglise katsed rajada Keenias ja Rodeesias uut kodumaad valgetele kukkusid läbi, veelgi kramplikumalt olid prantslased kinni Alžeerias. 50ndate aastate lõpuni eitas Pariis üldse sellise maa ja rahva olemasolu nagu Alžeeria ja alžeerlased. Olid vaid islamiusulised prantslased, kes tuli Prantsusmaa rüppe tagasi tuua. Et «paratamatut» protsessi kiirendada, soodustati prantslaste rändamist Alžeeriasse. Kuid seegi ei aidanud: pärast verist sõda oli Pariis ikkagi sunnitud tunnistama seda, mida oleks võinud ka sõjata teha. 1962. aastal loobus Prantsusmaa Alžeeria. Kaugel seegi aeg on, mil Uus-Kaledooniale tuleb iseseisvus anda. Ei läinud paremini ka Portugalil ja Hispaanial. Uskumatu küll, kuid isegi LAV on valmis Namiibiast loobuma! Koloniaalsüsteemi lagunemine on seadnud kolonistid raskesse olukorda, kuigi jõuga on neid välja aetud vaid üksikutest maadest. Valdav

enamik on vabal tahtel metropoli tagasi asunud. Kui Alžeerias elas koloniaalvõimu viimastel aastatel ligi miljon prantslast, on nüüdseks järel vaid mõnikümmend tuhat. Ka Angoola 400 000 ja Mosambiigi 150 000 portugallastest on enamik repatrieerunud. Rodeesia Vabariigis elas üle 260 000 inglase, nüüdseks on järel umbes 60 000 ja emigreerimine jätkub. Kõik märgid viitavad sellele, et ka Uus-Kaledoonia prantslased pakivad asju. Peaaegu ainus koloniaalsüsteemi püüand, kus pole tunnustatud põlisrahva prioriteeti kolonistide ees, on Põhja-Iirimaa — ja seal olakse väljapääsmatus olukorras, mis ei rahulda kedagi. Jääb muidugi veel NSV Liit. Kõigi eelduste kohaselt kehtivad loodus- ja ühiskonnaarengu seadused ka sellel maal ning lähemas tulevikus ollakse silmitsi samasuguste probleemidega. Kas valitakse rahulik tee, tehakse saalomonlik otsus nagu Lääne-Euroopas või hoitakse kümne küünega kinni impeeriumiideest, valatakse tohutult verd ning püütakse ajalooratast kinni hoida, lõpptulemust ei muuda see ikkagi. Ja mis ootab 2,2 miljonit Baltikumis elavat kolonisti? Kas tavapärase kolonistide saatuse, mida ei saa nimetada teisiti kui traagiliseks? Igatahes on iseseisev Läti, kus põlisrahvas vähemuses, non-sess. Isegi Eesti riik rohkem kui 40% kolonistiga on ebareaalne. Vaevalt on paremat retsepti kui see, mis seni ainsana edukaks osutunud: ÜRO resolutsiooni nr 1514 järjekindel täitmine. Kui siinsed kolonistid oma olukorda teadvustaksid ja põlisrahvaste õigust enesemääramisele austaksid, oleks vähemalt võti ummikust väljapääsuks olemas. Ainsaks alternatiiviks on aga Põhja-Iirimaa Balti variant. Ajalugu on tõestanud koloniaalpoliitika läbikukkumist kõikjal, selle produktid, kolonistid, pingestavad olukorda seniajani. Selgunud on aga kurb tõde: kolonistid on olnud ajaloo õnnetuima saatusega inimesed, impeeriumide ekspansionistliku poliitika mängukannid.

HANNES WALTER

EESTI VABADUSSÕDA 1918—1920. V

EESTI VÄED LÄTI IDAPIIRI KAITSEL.

Pärast Landeswehri purustamist reorganiseeris Eesti ülemjuhatus Lõunarinde. Selle raames sai 3. diviis ülesande asuda Läti idapiiri kaitsele Aluksne-Ostrovi joonel Lubana järveni. Taolise otsuse tingis Läti

nõrkus. Eesti huvides oli pigem kaitsta 100 km ulatuses Läti idapiiri kui riskida venelase taasilmumisega 200-kilomeetrisele Eesti lõunapiirile.

3. diviis rühmitus uue ülesande täitmiseks ümber järk-järgult. 7. juulil algas tagasi-marss Riia alt. 26. juulil määras ülem-

juhataja kindlaks diviisi uue kaitsejoone. 3. augustil saabus diviisi staabi operatiivgrupp eesotsas alampolkovnik N. Reegiga Balvi asulasse ja võttis üle väeosade juhtimise. Mõni päev hiljem saabus Valka kogu diviisi staap eesotsas kindral E. Põdderiga. Rinne itta kujunes järk-järgult seoses väeosade saabumisega. Kaitset soodustas uues sõjateatris äärmiselt raske soine maastik, millest viisid läbi vähesed teed. Kaitse raskuspunkt asetis Jaunlatagale—Gulbene raudtee piirkonda, kus kardeti vastase aktiivsust (N. Reek. III diviis Vabadussõjas. «Sõdur» 1929, nr 14/15, lk 316).

Esialgul punavägi pealetungiks siiski suuteline ei olnud. Alles juuli keskpaiku hakkasid venelased endist elumärki andma. Et toetada Eesti vägesid Pihkva suunal, organiseeris 3. diviis juulis ja augustis väljatunge. Erilist edu need ei saavutanud, sest aktiivse tegevuse puhul mõjusid maastikulisel raskusel Eesti vägede tegevusele halvavalt. Oluliselt ei muutunud olukord ka sügise saabudes ning 3. diviisi löik jäi teisejärguliseks.

15. novembril alustas Eesti väejuhatus 3. diviisi äratõmbamist Lätist. Põhjuseks oli Läti armee tugevnemine ning vajadus tugevdada rinnet Narva all. 15. detsembriks oli kogu 3. diviis Põhja-Lätist ära toodud ja 26. detsembrist paiknes diviisi staap Jõhvis, võttes enesele juhtimisülesanded Narva rinde teatud lõigus. Igaks juhaks hoiti siiski sõja lõpuni 3. polku varuks Valga—Strenči piirkonnas ja 2. diviisi kaitstes umbes 20 km ulatuses Läti idapiiri Alüksne—Ostrovi joone vahel (Märkmeid 3. jalaväe polgu sõjategevusest Vabadussõjas. «Sõdur» 1928, nr 43, lk 1206—1207).

IRBOSKA POSITSIOONI KAITSEL.

Kui Eesti 2. diviis oli Pihkva maha jättnud, asusid diviisi väeosad kaitsele Pihkva järve ja Läti piiri vahelisel alal, nn Irboska positsioonil. Siin oli kogu suve kibedalt tööd tehtud, mille tulemusena Eesti vägede käsutuses seisid tugevad välikindlustused. Need koosnesid täisprofiiliga kaevikutest laskepessade ja köetavate meeskonnapunkritega. Viimaseid oli iga roodu tarvis kümme. Vaatluse hõlbustamiseks olid kõik külad positsiooni ees maha põletatud. Kaevikuteliini katsid mitmekordsed traattõkked. Et vastane jäi õige passiivseks, kujunes teenistus Irboska liinil meestele puhkuseks. Eesliinil valvasid vaid tunnimehed, kes varustati toekate vahikasukatega. Ülejäänud meeskond viibis soojades punkrites. Nagu ühest suust tänavad kõik jalaväelased, kes seda perioodi meenutavad, pioneere nende eesku-

juliku töö eest (E. Bachval. Soomusrongide Diviisi Tagavarapataljon Irboska rindel detsembrikuul 1919. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 12, lk 464—467).

Vaheldust üksluisesse vahteenistusse töid väeosadele väljatungid Pihkva suunas. Nende eesmärgiks oli Narva all võitlevate vägede olukorra kergendamine vastase jõudude sidumise abil. Püsivaid tulemusi neilt pealetungidelt ei nõutud.

Seoses positsioonisõja väljakujunemisega kadusid ratsaväe tegutsemisvõimalused. Eesti ratsavägi leidis rakenduse Peipsi ja Pihkva järve rannavalves. Lisaks ratsaväele paiknes siin vaid ohtlikus Lämmijärve lõigus suurtükiväegrupp, mis oma tullega peletas vastase katseid dessante sooritada.

Ahenesid ka soomusväe ülesanded. Soomusrongid kujundasid sõja lõpus vaid mobiilse tulevaru. Mõnevõrra seadistati ümber soomusautod. Nende torni asetati senise automaatkahuri asemel miinipilduja. Masinad sooritasid aeg-ajalt väljasõoste oma positsioonide ette ja andsid kiireid tulelööke vastase kaevikute pihta.

Kui olukord Narva all raskemaks läks ja 2. diviisi rindel endiselt vaikus valitses, viidi siit vägesid osalt Narva rinde tugevdamiseks.

LOODEARMEE SÜGISPEALETUNG.

1919. a oktoobriks oli vene valgete Loodearmee järele lõõgivõimas jõud, hõlmates 18 500 tääki ja mõõka, 57 suurtükki, 6 tanki, 2 soomusautot ja 4 soomusrongi ning mõned lennukid. Punaarmee dislotseerus Eesti piiril endiselt 7. armee, mille 6. ja 2. laskurdiviis mehtasid Narva rindelõigu, edasi tuli 19. ja Pihkva suunal 10. laskurdiviis. Armees oli kokku 26 600 tääki ja mõõka, 148 suurtükki, 10 soomusautot ja 2 soomusrongi ning mõned lennukid. Narva all oli sellest 9120 võitlejat, 85 suurtükki, 3 soomusautot ja 1 -rong (N. Kornatovski, Borba za Krasnõi Petrograd (1919). Leningrad, 1929).

Nagu näeme, olid suvised lahingud täielikult laastanud 7. armee. Meeskonna meeleolu iseloomustab parimalt tõik, et ainult Petrogradi sõjaväeringkonnas oli üle 50 000 väejooksiku. Sel taustal pole ime, et 28. septembril alanud valgete pealetung Luuga ja Pihkva suundadel arenes kiirelt. Nõukogude 19. ja 10. diviis jooksid tegelikult laiali ja 4. oktoobril lõikas Loodearmee läbi Petrograd-Varssavi raudtee Strugi—Belõje jaama juures. 10. oktoobril forsseeriti Luuga jõgi ja löödi puruks punaväe 2. diviis. Nüüd jaotusid Loodearmee väed kahte

gruppi. Neist üks liikus Jamburgi ja teine Moloskovitsõ poole.

11. oktoobril pärast tugevat suurtükitle ettevalmistust murdis Loodearmee tankide toetusel vastase kaitse Jamburgi juures ja vallutas linna. Punaväe 6. diviisi veeres itta, minnes segi 2. diviisi demoraliseerunud osadega. 15. oktoobril võtsid valged Luuga, side punaväe 6. ja 2. diviisi tiibade vahel raiuti lahti.

Edust pimestatuna loobus Loodearmee ülem kindral N. Judenitš nüüd algsest plaanist. Luuga ja Oudova alt võeti ära Loodearmee 3. diviis ja paisati see Petrogradi suunale, et aga hästi kähku see maagiline linn vallutada. Armees parem tiib jäi nii ohtlikult nõrgaks ja hiljem sai see saatuslikuks.

16. oktoobril vallutasid valged Krasnoje Selo ja järgmisel päeval Gatšina. 20. oktoobriks taandus Nõukogude 7. armee viimsele kaitsepositsioonile enne Petrogradi — Pulkovo kõrgendikele. Loodearmee keskendas pingutused Tosno suunale, et läbi lõigata Nikolai raudtee.

Petrogradis valitses matusemeeleolu. Rajati barrikaade, mobiliseeriti kõik relvakandevõimelised töölised. 19. oktoobril seati raudteel sisse eritribunal, mis võis jalapealt maha lasta igahäe, keda kahtlustati venitamises. Tšekaa väeosad hõivasisid kõik olulised punktid linnas. Kogu Nõukogude Venemaal mobiliseeriti kommuniste ja suunati kaitsma «revolutsiooni hälli». 18. oktoobril saabus Petrogradi «punane sõjajumal» — sõjakomissar L. Trotski, kes võttis kaitse juhtimise enese kätte.

Tugevneva kaitse taustal oli hukutat valgete hulgas maad võtnud võidujoovastus. Püüdes esimesena tungida Sankt-Peterburgi, jättis ööl vastu 21. oktoobrit Tosno peale suunatud väeosa käsu täitmata ja pöördus omavoliliselt Petrogradi peale. Moskva raudtee jäi sulgemata ja samal ööl saabusid Petrogradi Moskva, Novgorodi ja Tveri tšekaa väeosad. Abi saabudes käskis Trotski alustada vastupealetungi. Selleks loodi Kolpino—Tosno juurde löögigrupp. 15. armee sai käsu minna ringi ümber Loodearmee parema tiiva ja anda hoop tagalasse Oudova—Jamburgi peale.

Punaarmee vastupealetung õnnestus ja 14. novembriks oli Judenitš kaotanud kogu suure edu. Loodearmee jättis maha Jamburgi ja valgus Eesti piiri poole. Lahingute raskus asetus jälle eesti sõduri õlgadele (N. Kornatovski. Borba za Krasnõi Petrograd. (1919); V. Hrulev. Razgon Judenitša. Leningrad, 1929; E. Laaman. Petrogradi operatsioon Petrogradist vaadatud. «Sõdur» 1929, nr 43/44, lk 1080—1086).

KRASNAJA GORKA OPERATSIOON.

Krasnaja Gorka operatsioonina ajalukku läinud Eesti pealetung üheaegselt Loodearmeelega oli tingitud poliitilistest vajadustest. Et vene valgete juhtkond oli vaenulik rahvaste enesemääramise idee suhtes, oli Eestil vaja garantiisid puhuks, kui valged peaks vallutama Petrogradi. Sel juhul oleks valgete kätte langenud ka Vene Balti laevastik. Vaatamata suurtele kaotustele võis laevastik inglaste Läänemerest lahkudes osutada tülikaks noortele riikidele, eriti Eestile. Nii sündiski kindral J. Laidoneril idee haarata Loodearmee edu puhul Eesti vägede kätte Krasnaja Gorka ja Seraja Lošadi fordid. Nende abil sai sulgeda Vene laevastiku Kroonlinna ja raskesuurtükkidega ähvardada Petrogradi.

Admiral J. Pitka hankis plaanile ka inglaste toetuse. 7. oktoobril ülemjuhataja juures peetud kõrgemate väejuhtide nõupidamisel otsustati kindlused vallutada üksnes juhul, kui Loodearmee suudab vallutada Petrogradi. Operatsiooniks loodi erigrupp admiral Pitka üldjuhtimisel. See segakoondis sisaldas üle 2200 võitleja ligi 100 kuulipilduja ja 4 suurtükiga. Merel rakendati Eesti laevastiku peajõud, mida toetasid inglased.

Operatsioon algas 13. oktoobril dessandiga Kaporje lahes, millele sekundeeris maitsi toime pandud pealetung piki Soome lahe kallast. 17. oktoobril jõudsid Eesti väed kindlustatud piirkonda ja alustasid korrapäraselt piiramist. Edukalt alanud operatsioon katkes traagiliselt 25. oktoobril. Tol päeval taandusid Loodearmee osad ette hoiatamata Eesti väegrupi paremalt tiivalt. Tekkinud lõhesse kiirustas punavägi, haarates piiramisrõngasse Ingeri polgu. Viimane kaotas 266 meest ja suutis vaid tänu Eesti 4. polgu appisaabumisele täielikust hävingust pääseda.

Et Loodearmee pealetung Petrogradile luhta läks, katkestas Eesti väejuhatuse ka oma pealetungiüritused ja tõmbas väed tagasi. Enne seda leidis siiski aset kaks olulist sündmust. Neist peamine oli kogu Vabadussõja suurim merevõit, mille Eesti laevastik saavutas miinisõjas. Nimelt asetas Eesti laevastik oma dessandi katteks miinitõkke, millel hukkus kolm Nõukogude hävitajat koos 450 meremehega. Raskelt kannatada said ka vastase fordid, mida metoodiliselt pommitas üliraskete kahuritega relvastatud Briti monitor «Erebus».

Krasnaja Gorka operatsioon lõpetati ametlikult 2. novembril. Tol päeval toimus Narvas Laidoneri kohtumine Judenitšiga. Kohal oli ka Entente'i esindaja. Laidoner teatas, et Loodearmee edasine toetamine Eesti poolt ei tule enam kõne alla ja kui

venelased taanduvad üle Eesti piiri, võetakse neilt relvad ära (J. Saidlo. Krasnaja Gorka operatsioon. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 10—12).

Seoses Loodearmee kokkuvarisemisega kerkis tõsiselt päevakorrale rahu sõlmimine Nõukogude Venemaaga. Teel rahule pidi aga Eesti armee Narva all lõõma veel kogu Vabadussõja kõige verisemad lahingud.

RAHUKÕNELUSTE ALGUS.

Augusti lõpuks 1919 oli Nõukogude Venemaa juhtkond küps rahukõneluste alustamiseks. Sõjaline olukord Läänerindel halvenes jätkuvalt. Maailmarevolutsiooni unelmad said samal ajal surmahoobi, kui 28. juunil kirjutati alla Versailles' rahu, mis pani aluse Euroopa konsolideerumisele. Selle ilmsemaks viljaks oli bolševistliku Ungari likvideerimine juuli lõpuks. Niisugusel taustal esitas Vene pool 31. augustil Eestile ametliku ettepaneku, rahupakkumise, kõneldes esmakordselt Eesti Vabariigi tingimusteta tunnustamisest.

Et rahukõneluste kohta on äsja ilmunud mahukas monograafia E. Mattiseni sulest, libiseme siinkohal üksikasjadest üle ja määrgime vaid, et esimene läbirääkimiste voor Pihkvas jäi tulutuks. Seda võib võtta nõo vastaspoolte kompimisena. Kui valgete Loodearmee katsed Petrogradi vallutada ebaõnnestusid, kerkis päevakorrale rahukõneluste jätkamine. Suurriikidest suhtus rahuläbirääkimistesse soosivalt Inglismaa. Et sõjapoliitiline olukord maailmas tegi hetkel võimatuks kommunismi tagasirullimise, kerkis päevakorrale bolševismi tõkestamine. Selleks vajas Lääne-Euroopa Vene impeeriumi varemali loodud riike, mis juba enese olemasolu eest seistes lahendasid keeruka globaalstrateegilise ülesande. Et nn rajariigid suudaks enese eest seista, ei tohtinud neid sundida lõputus ja perspektiivitus sõjas end hingetuks võitlema. Nii asuki Eestile tol ajal tähtsaim suurvõim — London — rahukõnelusi pooldavale seisukohale.

Rahukõnelused algasid taas Tartus 5. detsembril. Läbirääkimiste põnevad ja keerukat kõiku me ülmärgitud põhjustel ei vaatle. Keskendame tähelepanu seni väga tagasihoidlikult valgustatud Vabadussõja lõpulahingutele detsembris, mis oma ulatuselt olid suurimad lahingud Eesti pinnal kuni 1944. a võitlusteni.

NARVA KAITSELAHINGU ESIMENE ETAPP.

Eesti sõjaajaloos jaotatakse Narva kaitselahing kolme ossa. Neist esimene hõlmab ajavahemiku 16. novembrist kuni 7. det-

sembrini, teine 8.—24. detsembrini ja kolmas viimased heitlused, mille lõpetas vahe- rahu 3. jaanuaril 1920.

Kui Loodearmee kokku varises, võttis Eesti 1. diviis 16. novembriks positsiooni sisse piki Luuga jõge. Hetkel oli Eestil Narva rindel 11 000 võitlejat vastase 35 000 vastu. Punaväe pealõok suundus rinde mereäärsesse lõiku ja Jamburg—Narva maantee tsooni. Eestil oli nimetatud sektorites kaitsel 3800 tääki ja mõõka. Venelased ründasid 2. ja 6. laskurdiviisiga, kus kokku oli üle 15 000 täägi ja mõõga (E. Paurman. 4. Jalaväepolk Eesti Vabadussõjas. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 11, lk 397—402).

Tõrjelahing algas mereäärsel tiival juba 17. novembril. Esimene kriis saabus 20. novembril, mil Ingeri polk äärmisel vasakul tiival vastu ei pidanud ja taandus, paljastades 4. polgu tiiva. Olukord stabiliseeriti rinde tagasitõmbamise hinnaga. Saavutanud edu, jätkas vastane erilise ägedusega rünnakuid just mere kaldal. 22.—24. novembrini ei vaikinud tulevahetus hetkekski. 26. novembril hakkas punaväe rünnakuhoog vaibuma ja rindejoon stabiliseerus mõne kilomeetri kaugusel Narva-Jõesuust.

Jäänud toppama mereäärsel tiival, kand- sid venelased raskuspunkti Feodorovka ja Orlõ küla alla, kus õöl vastu 2. detsembril algas raevukas kallaletung. See vältas katke- matult 3. detsembri õhtuni, mil punaväe juhatus katkestas rünnakud suurte kaotuste tõttu. Saabus nädalane vaikus (E. Paurman. 4. jalaväepolk Eesti Vabadussõjas; G. Tasuja. Feodorovka kaitsel novembris 1919. «Vabadussõja Tähistel» 1937, nr 11, lk 404—406).

Rinde kesksektoris asus kaitsel Landes- wehri sõjas enesele nime teinud 9. polk kapten J. Schmidt juhtimisel. 9. polgu lõigus puhkesid rasked heitlused 17. novembril. Punaväe juhatus koondas Padoga—Lutski juurde 4 värsket polgust löögirusika, kokku üle 4000 täägi. Varahommikul algas suur- tükitle ettevalmistus, millist Eesti sõjavägi seni polnud kogunud. Meie positsioonidel lendasid pilbasteks punkrid, varisesid sisse kaevikud, põlesid viimased veel alles jäänud majad külades.

Kell 15.00 tõusis vaenlase jalavägi raud- tee tsoonis rünnakule, katteks osavalt juhi- tud tulevall ja toetuseks soomusautod. Kuid 9. polgu 1. rood oli säilitanud imetletava distsipliini. Mulla ja rusude alt kerkisid külmaverelised mehed, kes lasksid vaenlase 30—40 meetri peale ja avasid siis tule kogu- paukudega nagu õppusel. Rabatud venelaste esimene rünnak varises kiiresti kokku. Veel kaks korda päeva jooksul tuli 1. roodul tõrjuda punaväe kallaletunge. Õhtuks oli

lahinguväli venelaste laipadega tihedalt kaetud ja punaväe rünnakulust kadunud. Äge suurtükkituli jätkus kella kümneni. Pimeduse saabudes aeti vastase ahelikud veel kord peale, kuid kurnatud mehed jäid lamama kaugele meie positsioonidest ja keeldusid edasi minemast.

Nii algas 9. polgu poolteist kuud kestnud katkemata võitluse ahel, mis teeb sellest väeosast kahtlemata Eesti sõjaväe parima väeosa Vabadussõjas. Iga hommik algas 9. polgu lõigus ränga suurtükkitulega. Ja kui päev otsa oli tagasi löödud vastase jalaväe kallaletunge, sadas pimeduse saabudes polgu kaevikuile kogu öö mürske. Esimese Narva lahingu kõige rängem päev oli ometi 22. november.

Kell 6.00 hommikul algas venelaste kanonaad. Öösel oli patareisid juurde toodud ja raudteel toetasid neid soomusrongid. Side katkes esimestel minutitel. Positsioonid muutusid mulla, kivide ja palgipuru segadikuks. Ja siis kihas silmapiir vaenlase jalaväest. 12 laskurpolku, kokku ligi 10 000 meest ründas sel päeval 9. polgu asetust. Pealöökk viie polguga (4000 tääki) tabas 6. roodu, mida juhtis meile juba tuntud leitnant P. Lilienbladt.

Liialdamist kartmata võib öelda, et sel päeval ületas Lilienbladi kompanii inimvõimete piiri, lüües tund tunni järel tagasi mitmesajakordse ülekaaluga sooritatud rünnakuid. Läbimurret ei saavutanud venelased siin vaid kõrvalsektorites. Metsik suurtükkituli tegi täiesti võimatuks varuväeosade ligitõmbamise. Täielikus sissepiiramisohus otustas Lilienbladt oma mehed tagasi tõmata. See toimus korrapäraste järkjooksudena, vaatamata risttullele ja üldisele põrgule, mis kees kogu rindel. Jõudnud aegsasti pioneeride poolt rajatud uuele kaitsejoonele, jätkus Lilienbladi meestel trotsi, et lahti lüüa võimas ühislaul (et see polnud kõige tensussem, jätame laulu siinkohal ära toomata).

22. novembri õhtuks asetus 9. polk Dubrovka—Sala liinile. Need on külanimed, mis järgneva kuu kestel ei kadunud päevast rindeteadetest. Nüüd oli käes peakaitseliin, eelpositsioonid olid kaotatud. Taganeda sai veel ainult Narva.

Uuel kaitsejoonel ei lakanud lahingud ka järgnevail päevil, kuid vastase rünnakutaktika läks venelastele kalliks maksma. 25. novembriks oli rivist välja langenud ümmarguselt 5000 punaväelast ja kallaletungid hakkasid vaibuma.

Kirjeldatud lahingutes kujunes välja Eesti kaitsetaktika. See seisnes väikeste osade paiknemises eesliinil, kuna reservid olid alati käepärast, et likvideerida sisseturdeid. Vastane oma taktikat ei muutnud.

Jätkuvalt rünnati tihedate ahelikena, isegi kolonnidena, mis kandsid hirmsaid kaotusi. Põhjuseks oli ilmselt nooremkomandöride madal kvalifikatsioon, mis nõudis juhtimise keskendamist kõrgemale tasemele (Eesti rahväe 9. jalaväe polk. Tallinn, 1921, lk 154—190).

Olulist osa esimese Narva kaitselahingu ajal etendas suurtükivägi, mille roll edaspidi kasvas veelgi. Eesti poolel oli rinde põhjasektoris 5 kerge- ja 2 raskepatareid. Kesksektoris paiknes 7 kerge- ja 7 raskepatareid ning lõunas vaid 4 kerge- ja 1 raskepatarei. Kokku oli tol ajal vaid Narva rindel koos soomusrongidega 106 suurtükki, neist 39 rasket. Viimaste hulgas oli ka üks 152mm «Canet» mersuurtükk Narvas, mis küündis pommitama vastase süvatagalat (H. Stunde. Suurtükiväe tegevus Viru rindel novembri ja detsembri kuudel 1919. aastal. «Sõdur» 1928, nr 13/14, lk 495—503).

Detailset ülevaadet suurtükiväe tegevusest ei võimalda esitada artikli piiratud maht. Olgu märgitud, et patareid olid pidevalt sellise pinge all, mida nad polnud kogunud terve senise sõja kestel. Ja see pinge kasvas üha edasiste lahingute ajal. Ilmekaks näiteks on siin mürsukulu statistika. Näiteks sõjaväe kolm vanimat patareid (välipatareid nr 1, 2, 3), mis olid tegevuses Vabadussõja algusest peale, kulutasid novembris ja detsembris rohkem laskemoona kui varasema 11 kuu kestel kokku. 6 raskepatareid, mis saabusid rindele 1919. a kevadel, kulutasid sõja viimasel kahel kuul umbes 90% kogu sõja kestel väljatulistatud mürskudest (H. Stunde. II-ne kindluse raske suurtükiväe divisjon 24.I 1919.—I.VI 1920. «Sõdur» 1927, nr 51/52, lk 1325; O. Treufeldt. I-ne suurtükiväe polk 21.XI 1918—15.III 1924. «Sõdur» 1927, nr 51/52, lk 1315).

Suurtükiväe tegevust Narva rindel kordineeris 1. diviisi suurtükiväe ülem kapten H. Kauler, hilisem kindral ja suurtükiväe-inspektor. 20. novembril, mil jalaväe olukord korraks kriitiliseks muutus, andis kapten Kauler sõja kestel esimest ja viimast korda käsu gaasilaskemoona kasutamiseks. 3. välipatarei andis 70 mürsku. Et venelastel gaasikaitsevarustus täielikult puudus, piisas sellest rünnaku nurjamiseks.

Suurima kontsentratsiooni lahingute esimesel etapil saavutas Eesti suurtükkituli 23. novembril, mil venelastel õnnestus ära võtta Dubrovka küla. Kapten Kauler koondas Dubrovkale nüüd 20 suurtüki tule. 21 minutiga sadas külale 1819 mürsku. Kui meie jalavägi vasturünnakule läks, võeti Dubrovka tagasi, «piip hambus ja jalutuskepp käes», nagu meenutab 1. diviisi toonane

staabiülem kapten (hiljem kolonel) V. Liivak. Meie ahelikule tuikus vastu kümneid poolhullunud punaväelasi, käed kõrgel pea kohal. Suurtükiväe rekordi lõi sel päeval 3. välipatarei, mis päeva kestel tulistas välja 766 mürsku (R. Rubach. Suurtükiväe võitlusi Narva kaitsel. «Vabadussõja Tähistel» 1939, nr 1, lk 10—17).

TEINE NARVA KAITSELAHING.

Tänu Eesti armee vankumatule vastupanule võisid meie diplomaadid hea enesetundega Tartus rahukõneluste laua taha istuda. Rindel saabus nädalane vaikus, mille kestel venelased tõmbasid ligi uusi väeosi ja täiendasid laskemoonavarusid. Saanud jõudu juurde, alustas punaväe juhatus kuu keskel uusi rünnakuid. Nüüd oli nende raskuspunkt rinde lõunasektoris. Seda operatiivtõsiasja vaevalt tajusid kurnatud, külmetavad ja närvilised sõjamehed teistes lõikudes, kus lahingud samuti hetkekski ei vaibunud.

Rinde põhjatiival organiseeris Nõukogude väejuhatas kaks pealetungioperatsiooni. Neist esimene välitas 9.—15. detsembrini ja teine 17.—21. detsembrini. Mingit edu siin ei saavutatud.

Rinde kesksektoris ilmutas punavägi aktiivsust juba 8. detsembril. Edaspidi vaheldusid ikka paar raskemat päeva ühe-kahe kergemaga. Lahingute kulminatsioon saabus 17. detsembril ja alles 21. detsembril vaibusid kallaletungid. Et tõsta meeste võitlusvaimu, külastas peaminister Jaan Tõnisson koos rindejuhataja kindral Aleksander Tõnissoniga 21. detsembril, oma 51. sünnipäeval, eeslini kaevikuid. Selle žesti mõju meeskonnale oli raske üle hinnata.

VÄÄSKA LÄBIMURRE.

Nagu märgitud, kandis punaväe juhatus detsembris rünnakute raskuspunkti lõuna poole Narvat, kus kaitsel oli Eesti 1. jalaväepolk. Siinses lõigus paikneva Nõukogude 15. armee ette seati ülesanne likvideerida meie vägede Krivasoo platsdarm ja tungida Eesti vägede tagalasse Auvere peale. Nii loodeti luua ähvardus Eesti 1. diviisi tagalale ja sundida viimast Narvat maha jätma.

7. detsembril üritasid 3 punaväe polku forsseerida Narva jõge Kuningasaare juures ja samal ajal tungis vastase jalavägi ka Krivasoo platsdarmi peale. Rünnakud tõrjuti. Kriitiliseks kujunes 8. detsember. Venelased tulid suurte jõududega Usnova juures üle jõe, andes kaarja löögi Krivasoo platsdarmi tagalale. Samal ajal seoti tugiala kaitsvaid vägesid rindelt. Usnova juures tuli üle jõe 3 polku. Siin paiknev 10. kindluspatarei

sattus vahetusse ohtu. Meeskond säilitas siiski külma vere. Patarei vaikus, et mitte reeta oma asupaika. Vastane jõudis 700 meetri kaugusele patareist, kui 1. polgu osad vastulöögiga vastase taas Narva jõe taha paiskasid. Nüüd avas patarei kiirtule ja laastas põhjalikult taanduvat vastast.

Ajal, mil meie osade tähelepanu köitis olukord Usnova all, vallutasid venelased Krivasoo, Dolgaja Niva ja Pustoi Konetsi küla. Krivasoo platsdarmi kaitsmine muutus võimatuks ja 15. detsembriks tõmbusid 1. polgu osad Narva jõe taha.

Rõhunud sisse Krivasoo platsdarmi, koondas Nõukogude väejuhatas Suur-Žerdjanka ja Vääska juurde 2., 10., 11. ja 19. diviisi osadest löögirusika, mille 12 polgus oli kokku 7900 tääki 45 suurtüki toetusel. Ka Eesti pool tegevdas rinnet, mille tulemusena meil asetseks Sassikast Kulguni 2045 tääki 21 suurtüki toetusel.

16. detsembri varahommikul tegid venelased esimest korda katset Krivasoo silla varemete kaudu üle jõe tulla. Katses luhtus. Mehed kaevikutes hingasid juba kergemalt, ent siis, kella nelja ajal hommikul, algas hirmuäratav suurtükitali. Kell 12 koondati kogu vastase suurtükitali Vääska. Kümme punaväe patareid materdas Vääska sektorit lakkamatult kaks tundi. Siis kanti tuli üle meie asetuse sügavusse ja venelased tulid tiheda massina peale. Suurtükitalust täiesti vapustatud 1. polgu 2. rood jättis positsiooni maha ja taandus moraalselt murtuna Samokrassi ja Mustjõe poole. Kindlast hävingust päästis roodu selle komandör leitnant N. Dutšinski. Koos üksikute meelekindluse säilitanud sõduritega liikus ta viimasena taandujate järel, peatus aeg-ajalt ja andis kuulipildujast lühikesi tulelööke. Nii viivitati venelasi 10—15 minutit. Selle ajaga said ohvitserid meeskonna taas «põhku» ja leitnant Dutšinski korraldas viivituspositsiooni.

Kella nelja ajal pealelõunal Vääska langes. Rindes haigutas 8 km laiune lävi, kuhu kiirustasid neli punaväe polku. Nad püüdsid jõuda Soldino juures Narva—Tallinna raudteele. Samal ajal jätkus venelaste suurtükitali kogu rindel ja iga hetk võis oodata lööki mõnes teises sektoris.

Vääska kaitselõigu ülem kapten M. Leiburg organiseeris 2. roodu kaitses Vääska—Samokrassi taliteel Kõrgesoo põhjaservas ja kutsus varust välja 12. roodu, mis leitnant A. Simsoni juhatusel saabus jooksujalu veidi enne venelaste avangardi. Kell 18.30 jõudsid 2 punaväe polku meie asetusele. Mehed pidasid eeskujulikkude tuledistipliini. Vastane lasti 150 meetri peale ja avati siis tihe tuli. Hulgaliselt laipu maha jättes veeresid punaväe polgud tuldud teed tagasi.

Vahepeal töötasid palavikuliselt nii 1.

polgu kui ka 1. diviisi staap, suunates ohustatud lõiku varuosi. Ülemjuhataja varust saadeti Auverre 6. polgu II pataljon, mis jäi ooteseisundis vagunitesse. Valgast toodi ära üks soomusrong ja 3. diviisilt võeti ära 2. polk, mis koondati Jõhvi ülemjuhataja reservi. Kiirustati kogu 3. diviisi ületoomist Narva rindele. Ajal, mil läbimurre lokaliseeriti kohalike jõududega, toimusid seega strateegilised ümbergrupeerimised vastulöögi andmiseks.

Õöl vastu 17. detsembrist saabusid varuosad Vääska lahingulõigu ülema kapten Leiburgi käsutusse. Loodi 5 roodust koosnev võitlusgrupp, kuna 2 roodu jäi reservi. Kell 6 hommikul algas lähenemine. Kapten Leiburg jättis kõik raskekuulipildujad maha Kõrgsoo talvetee algusesse. Kui venelastega kohtuti, simuleeriti taandumist. Nii meelitati vastane lõksu. Et keset sood sai liikuda vaid 300 meetri laiuses ahelikus, kuhjus venelaste mass kitsale ribale. Meil asus siin aegsasti positsoonil 50 raskekuulipildujat ja laskurid mitmes viirus. See, mis järgneva 20 minuti kestel toimus, polnud lahing, vaid tapmine. 500 püssi ja 50 kuulipildujat laastas punaväe kolonni, mida olukorras esialgu halvasti orienteeruvad komandörid ikka edasi sundisid. Ahelik aheliku järel niideti selles Vabadussõja tihedaimas jalaväe tulelõngis maha, ja kui vastane põgenes, pidi meie jalavägi ronima üle laibakuhjade.

Tohutuid kaotusi kandnud ja moraalselt vapustatud venelased püüdsid luua kaitsepositsiooni jõe ääres Vääska ees, kuid see katse murti kiiresti. Pimeduse saabudes oli vastase läbimurre likvideeritud. Nõukogude vägedele maksis see lahing 2000 langenut. Kõigi astmete komandöride eeskujulik tegevus, meeskonna vaprus ja suurepärase side tagasid kiire võidu. Muide, 1. diviisi sideülem, kes ise pidevalt mootorrattal ringi kihutas ja suure eduga oma tööd tegi, oli leitnant N. Viitak, hilisem teedeminister.

Õöl vastu 18. detsembrist tegi vastane veel kord katsed üle jõe tulla, seekord Mustjõe juures. Siin riivistati sissemurre juba kohalike jõududega ja vastane paisati samal päeval üle jõe. Kell 13.30 kandis kindral Tõnisson ülemjuhatajale ette: «Oht on möödas.» (J. Saidlo. Vääska läbimurre ja selle likvideerimine. «Vabadussõja Tähistel» 1938, nr 4, lk 99—110).

VABADUSSÕJA VIIMANE LAHING.

Jõuluõhtuks oli rahuleppe kava allakirjutamiseks valmis, kui Nõukogude delegatsioon äkki esines uute, Eestile vastuvõetamatute

nõudmistega. Oli ilmne, et «pistrikud» Kremlis said viimase võimaluse jõu kasutamiseks. Eesti väejuhatus oli selleks valmis. 27. detsembril saabus Narva kindral Laidoner, kes pani siin paika rinde viimase juhtimisstruktuuri. 1. diviisi ülema kohustest vabastatud kindral A. Tõnisson määrati Viru rinde juhiks, tema staabiülemaks senine 3. diviisi staabiülem polkovnik N. Reek. 1. diviisi ülemaks sai polkovnik O. Heinze, 3. diviisi juhtis endiselt kindral E. Põdder. 3. diviisi västutada jäi rinne Hõbesaarest Soome laheni. Jõudude vahetuskord rindel oli tol hetkel järgmine:

	Eesti	N.Vene
Diviise	2	6
polke	10	52
tääke/mõõku	15 000	40 000
kuulipildujaid	667	826
suurtükke	160	205
soomusronge	4	6
soomusautosid	2	7

(«Kaitse Kodu!» 1938, nr 11/12, lk 397).

Üldse oli tol ajal Eesti sõjaväes üle 80 000 mehe ja punaväel Eesti vastas 160 000 meest.

Punaväe viimane pealetung läks algusest peale viltu. 21. detsembril andis Läänerinde ülem Narva alla koondatud Nõukogude 7. ja 15. armeele käsu olla valmis uueks üldpealetungiks 24. detsembril. Tegelikult suudeti pealetungi alustada alles 28. detsembril.

Pealetungikava oli järgmine. 15. armee, mis paiknes Peipsist Pjata jõeni, pidi looma oma paremal tiival löögirusika ja vallutama meie Jaanlinna sillapea. 7. armee pidi abistama 15. armeed, tugevdades oma vasakut tiiba. Käskkiri lõppes järgmiselt: «On tarvis suurendada poliitilist agitatsiooni eesmärgiga tõsta väeosade pealetungi hoogu, sisendades komandöridele ja punaväelastele arusaama, et nende sangarusest ja otsustavusest eelseisval rünnakul oleneb rahuläbirääkimiste edu Eesti Vabariigiga» («Sõjamehe Kodu» Jõulualbum 1921, lk 7—14). Nagu näha, hakkas moraal punaväes juba langema.

Käskkirja täitmiseks koondas punaväe 6. diviisi oma vasakule ja 56. diviisi paremale tiivale löögigrupi, kuhu kokku kuulus 6 polku. Nende ülesanne oli vallutada Sala—Marienhof—Pulkovo ruum rinde keskmes. 56. diviisi 6 polku koondusid Pjatnitski Mohi rajooni, et üle Annenskaja liikuda Kobõljaki peale. Sala—Annenskaja joonel pidi 3 polku siduma meie osi, demonstreerides aktiivsust. Sama tegi 6. diviisi brigaad Korostelli—Feodorovka joonel. 7. armee eraldas seega 19 polku.

15. armee 2. laskurdiviisi asus tervikuna 56. diviisi lõunatiivale, et vallutada Pljussa

sild ja murda edasi Narva peale. 10. ja 19. diviis pidid demonstreerima aktiivsust Ust-Zerdjankast lõunas. Varus oli edu arendamiseks 11. laskurdiviis.

Venelaste viimane ja kogu sõja raevukaim rünnak algas kell 8.20 ränga suurtükitelega kõigist torudest. Kolm ja pool tundi polnud meie positsioonidel näha muud kui külmanud maakamakate, kildude, tule ja suitsu lakkamatut möllu. Tulerünnaku varjus asusid vastase polgud kallaletungi lähteile. Kell 13.30 tõusis rünnakule 56. diviis soomusautode toetusel. Järgnes 6. diviis. Nende vastas seisis vaid karastatud ja paljunäinud 9. polk, mille positsioon 10 km raadiusega poolkaarena ümbritses Narva esiseid. Polgu tiival olid vaid 4—6 km kaugusel Narva linnast. Soo paremal tiival oli külmunud ja kaitset enam ei pakkunud. Suurtükituli oli pilbastanud kõik punkrid ja muutnud kaevikud mullahunnikuks. Ainus «kindlustatud positsioon» oli veel eesti sõduri trots.

Kella kahe ajal päeval saavutasid venelased sissemurde kohal, kus kunagi asus Sala küla. 9. polgu 1. roodust oli selleks ajaks järele 28 meest, kes suurtükitelest juhmistatuna lihtsalt lonkisid tagalasse. Ainsana jäi kohale kuulipildujameeskond Johannes Jakobsoni juhtimisel. See terasnärvidega mees saatis ühe kaaslase abi järele, kuid too sai surma. Siis saatis Jakobson teise mehe ja jäi üksi oma relva juurde. Ihuüksi pani ta seisma kaks venelaste rünnakut. Siis saabus varust 10. rood ja sulges rinde.

Mujal vastane meie asetusse tungida ei suutnud. Punaväe 495. ja 497. laskurpolk, mis liikusid esijärgus, hävisid praktiliselt viimse meheni. Kella nelja paiku pealelõunal oli punaväe jõud otsas. Saabus vaikus, mis kestis kella kaheksani õhtul. Siis järgnes kahetunnine suurtükituli. Jalavägi enam rünnakule ei tulnud. Vangid teatasid, et mitmes punaväe jalaväepolgus esines tol ajal juba vastuhakke ja meeskonna meeoleolu oli tavatutest kaotustest täiesti masendatud.

Ka kõigis teistes lõikudes löödi 28. detsembril vastase rünnakud tagasi. 29. detsembril tulistas vastane metoodiliselt meie positsioone. Siin-seal üritatud jalaväerünnakud vaibusid meie tules.

30. detsembril kell 7.30 avasid Salale tule 70 punaväe suurtükki. 9. polgu 11. roodu positsioon oli pool tundi üksnes lakkamatu tulemeri. Kella 8 ajal kandis vastane tule meie asetuse sügavusse ja jalavägi tõusis rünnakule. 11. rood leitnant Johannes Alliku juhtimisel pani visalt vastu. Rooduülem sai haavata. 11. roodu paremalt tiivalt taandus 8. polgu 2. rood. 11. roodule appi saadetud 10. rood hävis vastase suur-

tükiteles juba teel. Kuid 11. rood jätkas vastupanu tervele vastase diviisile. Venelaste laibad laoti riitadesse ja nii rajati uusi tulepesi. Venisid tunnid, abi ei tulnud. Juhtimise ülevõtnud veltveebel Ilves käis piki kaevikut ja seletas meestele tasasel häälel, et siit ei lahku meist ilmselt keegi, kuid elavana me ei tagane.

Punaväe poolelt oli näha, kuidas komandörid püstolipärade ja jalahoopidega mehi maast lahti ja — rünnakule sundisid. Ja nad tulid, ikka uuesti ja uuesti. Sajad varisesid meie tules külmanud maale, need, kes läbi murdsid, võeti vastu tääkide ja labidate ning püssipäradega. Pikapeale läks kõik segi. Iga mees võitles omaette, oma elu eest. Kõikjal vedeles kuhjadena laipu. Selja taga põles suurtükitelest süttinud Narva. Heitlus kees kogu rindel, ent kõigi kramplikud pilgud olid pööratud kitsale maaribale Sala küla juures, kus 11. rood ei võidelnud juba enam mitte võidu, vaid au nimel.

Pikapeale hakkasid mehed füüsilisest ülekoormusest nõrkema. Ka veltveebel Ilves pidi relva ähvardusel mehi tagasi relvade juurde ajama. Peaaegu kõik olid haavatud. Nad vandusid tasa, kuid — tõusid uuesti ja vankusid laskepessadesse. Rood võitles edasi.

Lõpuks saabus lunastav pimedus. Vastase tuli muutus kobavaks. Jalaväerünnakud vaibusid. Kõige pikem päev Narva rindel läks tasapisi üle ööks.

28.—30. detsembrini pani Eesti sõdur välja viimase, mis tal oli, kuid parem polnud lugu ka vastase juures. Nõukogude väed olid täielikult verest tühjaks jooksnud. Narva väljadele jäi novembri ja detsembri lahingutes vähemalt 15 000 langenud punaväelast. Mõned polgud hävisid täiesti. Nii jäi 630. polgus 1000 mehest alles napp sada, 26. polgus jäi 700 mehest alles mõnikümmend, 49. ja 51. polgus oli tagalasse viimisel alles 150 meest jne.

Olukorra tõsiduse võttis ilmekalt kokku 7. armee ülema ettekanne Läänerinde juhatajale 30. detsembrist 1919. Selles öeldi: «Visadel kallaletungidel Sala küla ja Marienhofi mõisale ei olnud tulemusi, mistõttu otsustasin vapustatud väeosad välja viia vastase pommi- ja miinipilduja tule alt... Jalavägi tungis algul energiliselt peale, kuid nõrkes päeva kestel vastase visaduse ja tulejõu ees täielikult ning kaotanud peaaegu kõik juhid, lamas apaatselt traat-tõkete ees, kandes tarbetult suuri kaotusi... Kui edaspidi siiski ilmutada kangekaelsust Sala, Dubrovka ja Annenskaja külaude tugevasti kindlustatud positsioonide läbimurdmiseks, ei lähe ometi korda edu saavutada, sest polkudest on järele ainult armetud

riismed, mis juhul, kui tuleks kaitsele asuda, ei suudaks isegi vahiteenistust pidada. Tänahest jutuajamisest 15. armee ülemaga jäi mulje, et temalgi pole enam usku isegi kaitseesse, kuna siis tuleks täielikult purustatud polgud korda seada, et tõrjuda edukalt vastase rünnakuid» («Sõjamehe Kodu» Jõulualbum 1921, lk 7—14).

*

3. jaanuaril 1920 vaiksivad relvad. Vabadussõda oli võidetud. Kui Nõukogude juhtkonnale selgus, et Eesti kaitset ei suudeta murda, said diplomaadid Tartus käsu rahuga enam mitte viivitada. Peagi järgnes relvarahule ka rahuleping. Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner õnnitles sel puhul sõjaväge, öeldes käskkirjas muuhulgas:

«Raske oli möödaläinud aasta Eesti rahvale ja noorele Eesti Vabariigile, aga veel raskem oli ta Eesti sõjaväele, kes oma verega juba rohkem kui aasta on Eesti rahvast ja riiki kaitsnud äärmiselt tugevate vaenlaste vastu idast ja lõunast. Kindlalt ja julgelt võitles meie vahva maleva ja laevastik tugevate vaenlaste vastu ja selle võitluse tagajärg on see, et suur Vene nõukogude riik oli sunnitud meie väikese riigiga rahuläbirääkimisi algama. Uhkelt võib Eesti sõjavägi ja laevastik oma töö peale tagasi vaadata: Eesti sõjavägi on läinud aasta jooksul ühe tugevama nurgakivi demokraatliku Eesti Vabariigi aluseks pannud... Julges lootuses võtab Eesti Vabariigi sõjavägi vastu uut aastat, kindlalt lootes, et sõjariistaderahu järele saame viimaks kätte alalise rahu. Julge ja kindel võitlus minevikus on pandiks, et Eesti maleva ja laevastik on tarbekorral iga silmapilk valmis võitlust jätkama nii kaua, kuni Eesti rahvas oma iseseisvuse on kätte saanud» («Kaitse Kodu» 1930, nr 1/2, lk 7).

LÕPETUSEKS.

Vabadussõja tulemustel pole ilmselt tarvis pikemalt peatuda. Eesti Vabariigi loomine ise on juba piisav seletus. Mõne sõnaga tuleb aga peatuda statistilisel küljel.

Vabadussõja kestel sai surma 3600 meest. Kui arvestada ka kaudseid kaotusi ja punast terrorit, küünib ohvrite arv 5000 inimeseni. Haavata sai 14 000 meest ja 2600 neist jäid invaliidiks. Võrdluseks võiks tuua, et Soome kaotas oma vabadussõjas langenukena 3300 ja haavatuina 6500 meest, viimaseist 1000 jäid invaliidiks. Läti kaotused olid 3000 langenut ja 4000 haavatut.

Vabadussõja kestel võttis Eesti armee vangi üle 10 000 vaenlase sõduri ja sai saagiks 94 suurtükki, 500 kuulipildujat, 6

lennukit, 2 soomusautot, 1 korras soomusrongi, 26 vedurit, 699 vagunit ja 12 laeva (A. Traksmaa. Lühike Vabadussõja ajalugu. Tallinn, 1989, lk 183).

Vabadussõja lõpuks kuulus Eesti sõjaväkke 85 000 meest ja Kaitseväe oli väljapoole sooritanud I järgu reserviste 32 000. Sõjaväe käsutuses oli 143 000 vintpüssi, 1200 raske- ja 800 kergekuulipildujat ning 300 suurtükki. Laskemoonavaru ulatus 130 miljoni padruni ning 300 000 mürsuni. Tol hetkel oli Eesti sõjaväest kogu Läänemere basseinis tugevam vaid Poola sõjavägi, kui mitte arvestada muidugi punaväge. Et viimase ligi poolesaja aasta kestel Eesti sõjaväest kodumaal väga vähe on räägitud, lisame artiklile Eesti sõjaväe organisatsioonilise struktuuri koos tähtsamate juhtidega Vabadussõja lõpuhetkel.

EESTI SÕJAVÄE ORGANISATSIOON VABADUSSÕJA LÕPUS.

Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner VR I/1. ja III/1.

SÕJAVÄGEDE ÜLEMJUHATAJA STAAP staabiülem kindral J. Soots VR I/1.

Kindralstaabi Valitsus — polkovnik J. Rink VR I/2.

Korraldusvalitsus — alampolkovnik P. Lill VR I/2.

Varustusülem — polkovnik R. Reimann VR I/1.

Varustusülemasjadevalitsus

Intendantuurivalitsus

Ehitus- ja korterivalitsus

Transpordi- ja etapivalitsus

Tervishoiuvalitsus — sanitaarkindralmajor A. Lossmann VR I/2.

Suurtükiväevalitsus — alampolkovnik H. Brede VR I/2.

Insenerväevalitsus — kapten P. Pentson VR I/3.

VABARIIGI SÕJAKOOL — kapten A. Simon VR I/3.

KAITSELIIDU STAAP — KL ülem polkovnik J. Unt VR I/2.

PIIRIVALVEVALITSUS — polkovnik S. Pinding VR I/2. ja II/2.

3 diviisijuhatast — igas diviisis oli staap intendantivalitsus sanitaarasutused

kohalikud komandantuurid

püsisivat väeosade koosseisu diviisidel polnud 1. diviis — ülem kindralmajor A. Tõnisson VR I/1. (28. detsembrist Viru rinde ülem ja diviisülem polkovnik O. Heinze VR I/2. ja II/3.)

staabiülem kapten V. Liivak VR I/2. ja II/3.

2. diviis — ülem polkovnik V. Puskar VR I/1. staabiülem alampolkovnik V. Mutk VR I/2.

3. diviis — ülem kindralmajor E. Põdder VR I/1.
staabiülem alampolkovnik N. Reek VR I/2., II/2. ja II/3.
(28. detsembrist Viru rinde staabiülem ja 3. diviisi staabiülem alampolkovnik K. Tallo VR I/3.)

JALAVÄGI.

Jalaväepolke 10 (koos soomusdiviisi koosseisus olevatega 13)

1. polk — alampolkovnik A. Pulk VR I/2.
2. polk — alampolkovnik H. Kurvits VR I/2.
3. polk — alampolkovnik J. Kruus VR II/3.
4. polk — kapten J. Vende VR I/3. ja II/3.
5. polk — alampolkovnik J. Stahl VR I/3. ja II/3.
6. polk — alampolkovnik K. Tallo (täitis sõja viimaseil päevil 3. diviisi staabiülem kohuseid, polguülem kohuseid täitis kapten E. Jürmann VR II/3.)
7. polk — alampolkovnik P. Kunnus VR I/3. ja II/3.
8. polk — kapten O. Sternbeck VR I/2.
9. polk — kapten J. Schmidt VR I/2., II/2. ja II/3.
Sakala partisanide polk — kapten V. Marder VR I/2.

Üksikpataljone 15
Tagavaraväeosi 7

SUURTÜKIVÄGI.

Suurtükiväepolke 3. Polkude staabid täitsid diviisi suurtükiväe juhtimise funktsiooni. Patareid (kokku 18 välipatareid) vaheldusid polkudes vastavalt vajadusele.

1. suurtükipolk — kapten H. Kauler VR I/2.
2. suurtükipolk — alampolkovnik G. Feofanov VR I/2.
3. suurtükipolk — polkovnik M. Terras VR I/3.

Kindluse raskesuurtükiväe divisjone 3 kokku 16 kindlus (raske)patareiga, mis operatiivselt allusid suurtükiväepolkude ülemale.
Tagavaradivisjon.

RATSAVÄGI.

Ratsapolke 2.

1. ratsapolk — alampolkovnik G. Jonson VR II/2. ja I/3.
2. ratsapolk — alampolkovnik R. Uritam VR I/3.

Üksikeskadrone 2 (koos soomusdiviisile alluvaga 3)
Tagavaradivisjon

SOOMUSRONGIDE DIVIIS.

Diviisiülem polkovnik K. Parts VR I/1., II/2. ja II/3.

Staabiülem alampolkovnik J. Poopuu VR I/2. ja II/2.

Laiarööpmelisi soomusronge — 6.

- nr. 1 — kapten E. Neps VR II/2. ja II/3., I/3.
- nr. 2. — kapten J. Lepp VR II/2. ja II/3.
- nr. 3. — kapten O. Luiga VR I/2., II/2. ja II/3.
- nr. 4. — leitnant H. Jaakson
- nr. 5. — kapten E. Grasmandorff
- nr. 6. — leitnant N. Kivi

Kitsarööpmelisi soomusronge — 4, üldjuht kapten A. Engmann VR I/3., II/3.

Tagavarapataljon — kapten E. Kursk VR I/3.

Eskadron — kapten Sender

Soomusautode kolonn — 6 soomusautot, üldjuht kapten A. Ojasson VR I/3.

Tankide klass — 6 tanki, ülem kapten H. Vanaveski VR I/3.

Kuulipildurite kursus — kapten V. Songi
Kuperjanovi partisanide polk — kapten J. Unt VR I/2. ja II/3.

Scouts polk — kapten Fr. Pinka VR I/3. ja II/3.

Kalevlaste Maleva polk — kapten L. Tõnson VR I/2.

Koosseisude-kohased diviisi asutused
Remontrongid ja varustusrongid

MEREJÕUDUDE STAAP.

Merejõudude juhataja mereväekapten J. Herm VR I/2. ja II/3.

Staabiülem kaptenleitnant H. Salza VR VR I/3.

Läänemere laevastiku divisjon — vanemleitnant T. Kraus VR II/2. ja II/3.

Peipsi laevastiku ülem leitnant J. Usin VR II/3.

Merekindlused — ülem alampolkovnik J. Roska VR I/2. ja II/3.

Tehnilised ja teenindavad asutused
Sõjalaevad: hävitajaid 2

«Lennuk» — vanemleitnant G. Weigelin VR II/3.

«Vambola» — vanemleitnant T. Kraus;

Suurtükipaate 1

«Lembit» — leitnant J. Klaar VR II/2., II/3. ja I/3.

vahilaevu 2 («Laine» ja «Lood»)

LENNUVÄGI.

Lennusalk — ülem kapten J. Ots VR I/3.
28 lennukit
tehnikajaoskond
õppejaoskond

INSENERVÄGI.

Insenerpataljon — kapten V. Rieberg VR I/3.
pontoonpark
3 sapööriroodu
raudteerood (soomusdiviisi operatiiv-
alluvuses)
telegraafirood — leitnant F. Kapsi VR
I/3.

Insenerväe Valitsuse Sädetelegraafi Osakond
— kapten F. Olbrei VR I/3.
abisuurtükipaate 2 («Tasuja» ja «Mee-
me»)
veeskjaid traalereid 2 («Olev» ja
«Kalev»)
traalereid — 15
abi- ja eriotstarbelisi laevu 11
Peipsi suurtükipaate 5
abilaevu 8

Peamine allikas: J. Tõrvand. Jooni vabariigi
kaitsejõudude arenemisest pärast Vabadus-
sõda. «Sõdur» 1928, nr 6—8, lk 189—209.

ELAV AJALUGU

KOHUS JOSSIF BRODSKI ÜLE

Üles kirjutanud Frida Vigdorova

Esimene kohus Jossif Brodski üle.
Leningradi linna Dzeržinski rajooni kohtu
istung.

(Vosstanija tn 36, kohtunik Saveljeva, 18.
veebr. 1964. a).

Kohtunik: Millega te tegelete?

Brodski: Luuletan. Tõlgin. Ma arvan, et...

K.: Ei mingeid «ma arvan»! Seiske nagu
kord ja kohus! Äрге toetuge vastu seinä.
Vaadake kohtuniku poole! Vastake kohtule,
nagu peab. (Mulle.) Lõpetage kohe üles-
kirjutamine! Muidu lasen saalist välja viia.
(Brodskile.) Kas teil on alaline töö?

B.: Ma arvasin, et see ongi alaline töö.

K.: Vastake täpselt!

B.: Ma töötasin luuletusi, mõtlesin, et need
avaldatakse. Arvan, et...

K.: Meid ei huvita «arvan et». Ütelge, miks
te ei töötanud.

B.: Ma töötasin, ma luuletasin.

K.: Meid see ei huvita. Meid huvitab, mis
asutusega te olite seotud?

B.: Mul olid lepingud kirjastusega.

K.: Nii peabki vastama. Kas teil on piisavalt
lepinguid, et ära elada? Loetlege, missugused
lepingud, mis kuupäevast, mis summa peale.

B.: Täpselt ei mäleta. Kõik lepingud on minu
advokaadi käes.

K.: Ma küsin teie käest.

B.: Moskvas ilmus kaks raamatut minu tõlge-
tega. (Loetleb.)

K.: Teie tööstaaž?

B.: Umbes...

K.: Meid ei huvita «umbes».

B.: Viis aastat.

K.: Kus te töötasite?

B.: Tehases, geoloogiarühmades...

K.: Kui kaua te töötasite tehases?

B.: Ühe aasta.

K.: Kellena?

B.: Freesijana.

K.: Aga mis elukutse teil üldse on?

B.: Luuletaja. Luuletaja-tõlkija.

K.: Aga kes on tunnistanud teid luuletajaks?
Kes arvas teid luuletajate hulka?

B.: Mitte keegi. (Ilma väljakutseta.) Aga
kes arvas mind inimesoo hulka?

K.: Kas te olete seda õppinud?

B.: Mida?

K.: Et olla luuletaja. Ei püüdnud lõpetada
kõrgkooli, kus valmistatakse, õpetatakse...

B.: Ma ei mõelnud... ma ei mõelnud, et see
tuleb haridusega.

K.: Aga millega siis?

B.: Arvan, et see on (hämmeldunult) Jumala

and . . .

K.: Kas teil on kohtule taotlusi?

B.: Tahaksin teada, mille eest mind arre-
teeriti.

K.: See on küsimus, mitte taotlus.

B.: Siis mul pole taotlusi.

K.: Kas kaitsel on küsimusi?

Advokaat: On. Kodanik Brodski, kas te and-
site oma sissetuleku perekonnale?

B.: Jah.

A.: Kas teie vanemad ka tööl käisid?

B.: Nad on pensionärid.

A.: Kas te elate koos, ühes perekonnas?

B.: Jah.

A.: Järelikult kuulus teie raha perekonna
eelarvesse?

K.: Te ei esita küsimusi, vaid üldistate. Te
aitate tal vastata. Ärge üldistage, vaid küsige.

A.: Kas te olete psühhiaatriahaiglas arvel?

B.: Jah.

A.: Kas olete viibinud statsionaarsel ravil?

B.: Jah, 1963. aasta detsembrikuu lõpust
kuni selle aasta 5. jaanuarini. Moskvaa,
Kaštšenko-nimelises haiglas.

A.: Kas te pole arvanud, et teie haigus segas
teid töötamast regulaarselt ühel kohal?

B.: Võib-olla. Arvatavasti, ei tea. Ei, ei tea.

A.: Kas te olete tõlkinud luuletusi kuuba
luuletajate kogumiku jaoks?

B.: Jah.

A.: Olete tõlkinud hispaania *romancerosid*?

B.: Jah.

A.: Kas te olite seotud Kirjanike Liidu tõlki-
jate seksiooniga?

B.: Jah.

A.: Palun lisada toimikule tõlkijate seksiooni
büroo iseloomustust. Avaldatud luuletuste
nimekirj. . . Lepingute koopiad. . . Tele-
gramm «Palume kiirendada lepingutele alla-
kirjutamist». (*Loetleb.*) Ja palun saata koda-
nik Brodski arstlikku ekspertiisi, et otsustada
tema tervisliku seisundi üle ja selle üle, kas
tema tervislik seisund segas tal regulaarselt
töötada. Peale selle palun viivitamatult va-
bastada kod. Brodski valve alt. Arvan, et ta
pole sooritanud mingeid kuritegusid ja et
pidada teda valve all on ebaseaduslik. Tal
on alaline elukoht ja ta võib kohtu kutse peale
igal ajal välja ilmuda.

(*Kohus läheb välja nõu pidama, pärast
tuleb tagasi ja loeb ette.*)

Otsus: Suunata Brodski kohtupsüh-
hiaatrilisse ekspertiisi ja esitada ekspertiisile
küsimus, kas Brodski kannatab mingi psü-
hilise haiguse all ja kas see haigus takistab
tema väljasaatmist ja kohustuslikus korras
tööleusuunamist. Võttes arvesse, et haigusloost
nähtub, et Brodski hoidis kõrvale hospi-
taliseerimisest, teha miilitsajaoskonnale nr 18
ülesandeks toimetada ta kohtupsühhiaat-
rilisse ekspertiisi.

K.: Kas on küsimusi?

B.: Mul on palve: andke mulle kambrisse
paber ja sullepea.

K.: Seda küsige miilitsajaoskonna ülema
käest.

B.: Ma palusin, aga ta ütles ära. Palun teid.

K.: Hea küll, ma ütlen edasi. (*Leebudes.*)

B.: Tänan.

(*Kui tulime kohtusaalist välja, nägime
koridoris ja trepikojas suurt hulka inimesi,
eriti noori.*)

K.: Nii palju inimesi, ma ei mõelnudki, et
nii palju tuleb kokku.

Rahva hulgast: Ega luuletaja üle iga päev
kohut mõisteta.

K.: Meil on ükskõik, kas luuletaja või
mitte.

(*Kaitsja Z. I. Toporova arvates oleks
pidanud kohtunik Saveljeva Brodski valve
alt vabastama, et see oleks järgmisel päeval
ise läinud mainitud haiglasse ekspertiisi.
Kohtunik aga jättis ta valve alla, nii et haig-
lassegi viidi ta konvoi saatel.*)

**Teine kohus Jossif Brodski üle. Ehitajate
klubi saal.**

(Fontanka tn 22, 13. märts 1964. a.)

Eksperdi otsus: On psühhopaatilisi iseloomu-
jooni, kuid Brodski on töövõimeline. See-
tõttu võib rakendada administratiivseid meet-
meid.

(*Kohtusse tulijad võivad näha kuulutust:
«Kohus muidusõõja Brodski üle». Ehitajate
Klubi suur saal on inimesi täis.*)

Püsti, kohus tuleb.

(*Kohtunik Saveljeva küsib Brodskilt, kas
tal on kohtule taotlusi. Selgub, et ei enne
esimest protsessi ega nüüd pole teda tutvus-
tatud kohtuasjadega. Kohtunik kuulutab välja
vaheaja. Brodski viiakse ära, et ta saaks toi-
mikuga tutvuda. Mõne aja pärast tuuakse
ta tagasi, ta ütleb, et luuletused lk 141 jne
(loetleb) pole tema omad. Peale selle palub
ta mitte lisada päevikut, mida pidas 1956.
aastal, s.o kuueteistkümneaastasena. Kaitsja
ühineb palvega.*)

K.: Niinimetatud luuletuste osas — võtame
arvesse, aga tema isikliku märkmiku suhtes —
pole vajadust seda kõrvaldada. Kodanik
Brodski, alates 1956. aastast olete vahetanud
13 töökohta. Töötasite aasta tehases, siis ei
töötanud üldse. Suvel olite geoloogiarühmas,
siis aga jälle ei töötanud 4 kuud . . . (*Loetleb
töökohti ja nende järgnenud vaheagu.*)
Seletage kohtule, miks te vahepeal ei tööta-
nud, vaid harrastasite parasiitlikku eluviisi?

B.: Ma töötasin vahepeal. Tegelesin sellega,
mida teen praegugi: luuletan.

K.: Tähendab, te kirjutasite neid oma nii-
nimetatud luuletusi? Aga mis kasu sellest on,
et te nii tihti töökohti vahetasite?

B.: Läksin tööle 15aastasena. Mind huvitas
kõik. Vahetasin tööd, sest tahtsin võimalikult
rohkem tundma õppida elu ja inimesi.

K.: Aga mis kasu te tõite kodumaale?
B.: Luuletasin. See on minu töö. Olen veendunud ... usun, et sellest, mis ma kirjutan, tõuseb inimestele tulu ja mitte ainult praegu, vaid ka tulevastele põlvedele.
Hää! saalist: Küll praalib!
Teine hää!: Ta on luuletaja, ta peab niimoodi mõtlema.
K.: Niisiis te arvate, et teie niinimetatud luuletused toovad inimestele kasu?
B.: Aga miks te ütlete, et luuletused on «niinimetatud»?
K.: Nimetame teie luuletusi «niinimetatuks», sest muud käsitust meil nendest ei ole.
Sorokin (ühiskondlik süüdistaja): Te räägite tulevastest põlvedest. Arvate, et teid praegu ei mõisteta või?
B.: Seda ma ei ole öelnud. Lihtsalt mu luuletusi ei ole veel avaldatud ja inimesed ei tunne neid.
S.: Kas arvate, et kui tunneks, siis ka tunnus-taks?
B.: Jah.
S.: Te ütlete, et teil on tugevasti arenenud teadmisjanu. Miks te siis ei tahtnud teenida Nõukogude armees?
B.: Niisugustele küsimustele ma ei vasta.
K.: Vastake.
B.: Ma olin sõjaväeteenistusest vabastatud. Mitte et «ei tahtnud», vaid olin vabastatud. Need on kaks eri asja. Mind vabastati kaks korda. Esimene kord isa haiguse tõttu, teist korda minu enda haiguse tõttu.
S.: Kas sellest rahast, mis te teenite, saab ära elada?
B.: Saab küll! Kui ma vanglas olin, andsin iga kord allkirja, et minu peale on kulutatud 40 kopikat päevas, aga mina teenisin rohkem kui 40 kopikat päevas.
S.: Aga on ju vaja midagi jalga ja selga panna ...
B.: Mul on üks vana ülikond, on nagu ta on. Ja teist ma ei vaja.
A.: Kas spetsialistid on andnud hinnangu teie luuletustele?
B.: Jah, Tšukovski ja Maršak rääkisid minu tõlgetest väga hästi, paremini, kui ma olen ära teeninud.
A.: Kas teil on kontakt Kirjanike Liidu tõlke-sektsiooniga?
B.: Jah. Esinesin almanahhis, mille pealkiri on «Esmakordselt vene keeles», ja lugesin ette tõlkeid poola keelest.
K.: Teil tuleb küsida tema kasuliku töö kohta, aga teie küsite esinemistest.
A.: Tema tõlked ongi tema kasulik töö.
K.: Parem seletage kohtule, Brodski, miks te vahepeal ei töötanud?
B.: Ma töötasin. Kirjutasin luuletusi.
K.: Aga see ei seganud ju töötegemist?
B.: Ma tegingi tööd. Kirjutasin luuletusi.
K.: Aga on ju inimesi, kes töötavad tehases

ja samal ajal luuletavad. Mis takistas teid niimoodi toimimast?

B.: Aga inimesed pole ükssteisega sarnased. Isegi juuste värvi ja välimuse poolest.

K.: See pole teie avastus. See on kõigile teada. Aga parem seletage, kuidas hinnata teie osavõttu meie suurest edasiliikumisest kommunismi poole?

B.: Kommunismi ehitamine pole mitte ainult seismine treipingi taga ega põllu kündmine. See on ka intellektuaalne töö, mis ...

K.: Jätke lennukad fraasid. Parem öelge, kuidas te planeerite oma töist tegevust tulevikus?

B.: Ma tahtsin luuletada ja tõlkida. Kui see on vastuolus mingite üldkehtivate normidega, lähen alalisele tööle ja niikuinii kirjutan luuletusi.

Kaasistuja Tjaglõi: Meil teeb iga inimene tööd, kuidas siis teie nii kaua logesite?

B.: Te ei pea minu tööd tööks. Ma luuletasin ja ma pean seda tööks.

K.: Kas te tegite järeldusi teie kohta ajakirjanduses ilmunust?

B.: Lerner'i artikkel oli valelik, see ongi mu ainuke järeldus.

K.: Tähendab, muid järeldusi te ei teinud?

B.: Ei teinud. Ma ei pea ennast inimeseks, kes harrastab parasiitlikku eluviisi.

A.: Te mainisite, et «Vetšerni Leningradis» avaldatud artikkel «Kirjanduslähedane nугiline» pole tõene. Mis mõttes?

B.: Seal oli õige ainult nimi ja eesnimi. Isegi vanus pole õige. Isegi luuletused ei ole minu omad. Seal nimetatakse minu sõpradeks inimesi, keda ma vaevalt tunnen või ei tunne üldse. Kuidas ma siis saan pidada seda artiklit tõeseks ja teha sellest järeldusi?

A.: Te peate oma tööd kasulikuks. Kas minu poolt kutsutud tunnistajad saavad seda kinnitada?

K.: (Irooniliselt.) Kas ainult selle jaoks kutsusitegi tunnistajad?

Sorokin: Kuidas teil õnnestus tõlkida serbia keelest iseseisvalt, ilma võõrast tööd kasutamata?

B.: Teie küsimus on asjatundmatu. Mõni kord näeb leping ette reaalse. Oskan poola keelt, serbia keelt oskan vähem, kuid see on sugulaskeel ja reaalse abil sain oma tõlke tehtud.

K.: Tunnistaja Grudinina.

Grudinina: Juhendan noorte luuletajate tööd enam kui ükssteist aastat. Seitse aastat olen olnud noorte autorite komisjoni liige. Praegu juhendan abiturientidest luuletajaid Pioneeride Pales ja ka tehase «Svetlana» noorte autorite ringi. Kirjastuste palvel olen koostanud ja toimetanud neli noorte luuletajate kollektiivkogumikku, kus on esinenud rohkem kui 200 uut nime. Seega tunnen ma praktiliselt kõigi noorluuletajate tööd linnas.

Brodski kui noore luuletaja tööga tutvusin tema 1959. ja 1960. aasta luuletuste järgi. Need olid veel ebatäiuslikud värsid, kuid väljapaistvate leidude ja kujunditega. Ma ei võtnud neid kogumikku, kuid autorit pidasin andekaks. Kuni 1963. aasta sügiseni ei puutunud ma Brodskiga isiklikult kokku. Pärast artikli «Kirjanduslähedane nugiline» ilmumist «Vetšerni Leningradis» kutsusin Brodski vestlusele, sest noored sundisid mind sek-kuma laimatud inimese loosse. Minu küsimusele, millega ta praegu tegeleb, vastas Brodski, et ligi poolteist aastat on ta õppinud keeli ja tegelnud ilukirjanduse tõlkimisega. Võtsin talt käsikirju tutvumiseks. Kui kutseline luuletaja ja hariduselt kirjandusteadlane kinnitan, et Brodski tõlked on tehtud kõrgel professionaalsel tasemel. Brodskil on eriline, harvaesinev anne luule tõlkimiseks. Ta esitas mulle 368-värsirealise töö, peale selle lugesin ligi 120 rida tema tõkeluulet, mis on trükitud Moskva väljaannetes. Oma isiklike tõlkijakogemuste järgi tean, et niisugune töömaht nõuab autorilt vähemalt pool aastat tihedat tööd, arvestamata luule avaldamiseks vajalikke sekeldusi ja konsultatsioone spetsialistidega. On teada, et sellisteks sekeldusteks kulub aeg ei ole mõõdetav. Isegi kui hinnata neid tõlkeid, mida nägin oma silmaga, madalaimate kirjanduslike honorarimääradega, on Brodski juba teeninud 350 rbl uues rahas. Küsimus on ainult selles, millal kogu tehtud töö avaldatakse. Peale tõlkelepingute näitas Brodski mulle ka lepinguid raadio ja TVga. Töö on tehtud, kuid jällegi lõplikult veel tasumata. Vestlustest Brodski ja teda tundvate inimestega tean, et Brodski elab väga tagasihoidlikult, lubamata endale uusi rõivaid ja meelelahutusi, istub enamasti oma töölaua ääres. Teenitud raha toob perekonnale.

A.: Kas selleks, et luulet tõlkida, peab tundma autori kogu loomingut?

G.: Jah, tegemaks nii häid tõlkeid nagu Brodski omad peab tundma autori loomingut, süvenema tema omapärasse.

A.: Kas tõlkija tasu on väiksem, kui ta reaalist kasutab?

G.: Jah, on küll. Kui ma tõlkisin ungari luuletajaid reaalsega, sain iga värsirea pealt rubla võrra vähem (vanas rahas).

A.: Kas tõlkijad praktiseerivad tööd reaalsega?

G.: Jah, massiliselt. Üks väljapaistvamaid Leningradi tõlkijaid A. Gitovitš tõlgib vanahiina keelest reaalsega.

Kaasistuja Lebedeva: Kas iseõppimise teel saab võõrkeelt ära õppida?

G.: Õppisin iseseisvalt ära kaks keelt lisaks nendele, mida olin õppinud ülikoolis.

A.: Kui Brodski ei oska serbia keelt, kas ta

siis saab sellele vaatamata teha kõrgetasemelisi tõlkeid?

G.: Jah, muidugi.

A.: Kas te ei arva, et reaalne on võõra tööjõu häbiväärne kasutamine?

G.: Jumal hoidku!

Kaasistuja Lebedeva: Ma vaatan nüüd raamatut. Brodskil on siin ju vaid kaks lühikest luuletust!

G.: Tahaksin üht-teist selgitada kirjandusliku töö omapära kohta. Asi on selles...

K.: Ei, pole vaja. Nõndaks, mis on teie arvamus Brodski luulest?

G.: Arvan, et ta on luuletajana väga andekas ja peajagu üle paljudest, keda peetakse professionaalseteks tõlkijateks.

K.: Aga miks ta töötab üksinda ja ei külasta mingeid kirjanduslikke ühinguid?

G.: 1958. aastal palus ta mind, et ma võtaks ta vastu oma kirjanduslikku ühingusse. Aga ma olin temast kuulnud kui hüsteerilisest noormehest ega võtnud teda vastu, ise tõrjusin tagasi. See oli viga, ma kahetsen seda väga. Nüüd võtan ta hea meelega oma ühingusse ja hakkan temaga töötama, kui ta tahab.

Kaasistuja Tjaglõi: Kas te isiklikult olete näinud, kuidas ta töötab oma luuletuste kallal, või kasutas ta võõrast tööjõudu?

G.: Ma pole näinud teda istumas ja kirjutamas. Aga ma pole ka näinud Šolohhovi kirjutuslaua ääres istumas ja kirjutamas, kuid see ei tähenda, et...

K.: On kohatu võrrelda Šolohhovi Brodskiga. Kas te seda pole noorsoole selgitanud, et tuleb õppida? Brodskil on ainult seitsmeklassiline haridus.

Hääl saalist: Aga Gorkil oli ainult neljaklassiline!

K.: Repliigi eest koha pealt eemaldan saalist.

G.: Ta teadmised on väga suured, veendusin selles tema tõlkeid lugedes.

K.: Kas te tema halbu pornograafilisi luuletusi olete lugenud?

G.: Ei iialgi.

A.: Tahan küsida teilt, tunnistaja: Brodski toodang 1963. aastal on niisugune — luuletused raamatus «Koit Kuuba kohal», Gačzyński luule tõlked (tõsi küll, veel avaldamata), luuletused raamatus «Jugoslaavia luuletajad», gautšo laulud ja kirjutis ajakirjas «Kostjor». Kas võib seda pidada tõsiseks tööks?

G.: Jah, kahtlemata. See on töörohke aasta. Aga see töö ei pruugi mitte täna raha sisse tuua, vaid mitu aastat hiljem. On vale mõõta noor autori tööd antud hetkeks kättesaadud honoraridega. Noor autorit võib tabada ebaõnn, võib juhtuda, et tal tuleb uuesti pikemat aega vaeva näha. On olemas selline nali: erinevus muidusõoja ja noorluuletaja vahel seisneb selles, et muidusõoja ei tööta

ja sööb, noorluuletaja aga töötab, kuid mitte alati ei söö.

K.: Meile ei meeldi see teie avaldus. Meie riigis saab igäüks oma töö järgi, sellepärast ei saa olla nii, et ta töötaks palju, aga teeniks vähe. Meie riigis, kus noortele luuletajatele pööratakse nii suurt tähelepanu — ja teie räägite, et nad nälgivad. Miks te ütlesite, et noored luuletajad ei söö?

G.: Ma ei öelnud nõnda. Ma hoiatasin, et see on nali, milles on ka terake tött — noorluuletajate sissetulekud on väga ebakorrapärased.

K.: Noh, see sõltub ikka neist endast. Meile pole vaja seda seletada. Hea küll. Seletasite, et see, mis te ütlesite, on nali. Võtame selle seletuse vastu.

(Kutsutakse uus tunnistaja Jefim Grigorjevitš Etkind.)

K.: Andke oma pass, teie nimi kõlab kuidagi ebaselgelt. Etkind, Jefim Gerševitš... Kuulame teid.

Etkind (Kirjanike Liidu liige, Herzeni-nimede pedagoogilise instituudi õppejõud): Oma ühiskondliku ja kirjandusliku tegevuse tõttu, mis on seotud algajate tõlkijate kasvatamisega, tuleb mul tihti lugeda ja kuulata noorte kirjameeste tõlkeid. Umbes aasta tagasi juhatusin tutvuma J. Brodski töödega. Need olid väljapaistva poola luuletaja Gałczyński tõlkeid, kelle luulet meil on veel vähe tõlgitud. Poetilise väljenduse selgus, muusikaalsus, värvi kirglikkus ja energia jättis mulle sügava mulje. Mind hämmastas ka see, et Brodski oli poola keele ära õppinud iseseisvalt, ilma mingi võõra abita. Gałczyński luuletusi esitas ta poola keeles samasuguse vaimustusega kui oma venekeelseid tõlkeidki. Sain aru, et tegemist on haruldaset andeka ja, mis pole sugugi vähem tähtis, töövõimelise ja usina inimesega. Tõlkeid, mida sain lugeda hiljem, kinnitasid minu arvamust. Need on näiteks kuuba luuletaja Fernandeze loomingust, mis ilmusid raamatus «Koit Kuuba kohal», ja tänapäeva jugoslaavia luuletajad Goslitšidati kogumikus. Vestlesin Brodskiga palju ja imetlesin tema teadmisi ameerika, inglise ja poola kirjandusest.

Luule tõlkimine on erakordselt raske töö, mis nõuab usinust, teadmisi, andekust. Sel teel võivad kirjameest tabada lugematud ebaõnnestumised, materiaalne sissetulek on aga kaugema tuleviku asi. Võib tõlkida luulet mitu aastat ilma et see sisse tooks ühtegi rubla. Niisugune töö nõuab ennastsalgavat armastust luule ja töö enese vastu. Teise rahva keele, ajaloo ja kultuuri õppimine ei õnnestu kaugeltki kohe. Kõik, mida ma tean Brodski töö kohta, veenab mind selles, et tal kui luuletajal-tõlkijal on ees suur tulevik. See pole ainult minu arvamus. Kui tõlkesekt-

siooni büroo sai teada, et kirjastus on katkestanud Brodskiga sõlmitud lepingud, siis otustas ta üksmeelselt paluda kirjastuse direktorit, et Brodskiga lepingulised suhted taastataks. Ma tean kindlasti, et samal arvamusel on suurimad autoriteetid luuletõlke alal — Maršak ja Tšukovski, kes...

K.: Rääkige ainult endast!

E.: Brodskile tuleb anda võimalus töötada luuletaja-tõlkijana. Suurest linnast eemal, kus pole vajalikke raamatuid ega kirjanduslikku keskkonda, on see väga raske, peaaegu et võimatu. Kordan, et minu sügavat veendumust mööda on tal ees suur tulevik sel alal. Pean tunnistama, et olin imestunud, kui nägin kuulutust «Kohus muidusõõja Brodski üle».

K.: Aga te ju teate seda sõnaühendit.

E.: Tean, kuid ma poleks kunagi arvanud, et kohus võtab selle tarvitusele Brodski kohta. Brodski värsitehnikat arvestades ei takistaks miski teda haltuurat tegemast, ta võiks tõlkida sadu ridu, kui ta teeks oma tööd pealiskaudsemalt. See fakt, et ta on vähe teeninud, ei tähenda, et ta ei armasta tööd teha.

K.: Miks ta ei kuulu siis ühtegi kollektiivi?

E.: Ta käis meie tõlkeseminarides.

K.: Noh, seminar...

E.: Ta kuulub seminaris selles mõttes...

K.: Aga kui ilma mõteta? *(Naer saalis.)* See tähendab, ma tahan küsida, miks ta ei kuulunud ühtegi ühingusse?

E.: Meil ei ole liikmestaatus, sellepärast ei saagi öelda «kuulus». Aga ta käis meie pool, luges oma tõlkeid.

K.: Kas teil on olnud pahandusi tööl või eraelus?

E.: *(Imestunult.)* Ei. Kuigi, ma pole juba kaks päeva instituudis käinud. Võib-olla ongi seal midagi juhtunud. *(Küsimus jäi kuulajaskonnale ja vist ka tunnistajale arusaamatuks.)*

K.: Miks te Brodski teadmistest rääkides nii väga rõhutasite väliskirjandust? Miks te ei räägi meie kodumaise kirjandusest?

E.: Vestlesin temaga kui tõlkijaga, sellepärast mind huvitasid ta teadmised ameerika ja inglise kirjandusest. Need on laialdased, mitmekesised ja sügavad.

Smirnov ALMAVŪ maja ülem, süüdistuse tunnistaja): Ma ei tunne Brodskit isiklikult, kuid tahaks öelda, et kui kõik kodanikud suhtuksid materiaalsete väärtuste kogumisse nii nagu Brodski, siis me ei jõuaks kommunismi niipea. Mõistus on selle omanikule ohtlik relv. Kõik rääkisid, et ta on tark ja vaata et peaaegu geniaalne, aga keegi ei ütelnud, mis inimene ta on. Kasvas intelligentes perekonnas, aga haridus on ainult seitsmeklassiline. Siinviibijad üteltu, kas nad tahaks endale niisugust poega, kellel on ainult seitse

klassi? Sõjaväkke ta ei läinud, sest oli perekonnas ainuke toitja. No mis toitjat temast on? Siin öeldakse — andekas tõlkija! Kuid miks keegi ei ütle, et tal on peas palju segadust? Ja nõukogudevastased värsid?

B.: See pole tõsi.

S.: Ta peaks paljusid oma mõtteid muutma. Sean kahtluse alla selle tõendi, mis Brodskile anti närvikliinikus tema närvihäiguse kohta. Need kõrgelseisvad sõbrad hakkasid igal pool pasundama ja nõudma: päästke noor inimene! Aga teda tuleb ravida sundusliku tööga ja keegi ei aita teda, ei mingid tähtsad sõbrad. Ma ei tunne teda isiklikult. Tean temast ainult ajakirjanduse kaudu. Ja tutvusin tõendiga. Ja sean kahtluse alla selle arstitõendi, mis vabastati sõjaväeteenistusest. Ma pole meditsiin, kuid sean kahtluse alla.

B.: Kui mind vabastati kui ainukest toitjat, oli isa haige, ta oli pärast infarkti voodis, aga mina töötasin ja teenisin raha. Pärast jäin mina haigeks. Kust te mind tunnete, et minu kohta niimoodi räägite?

S.: Tutvusin teie isikliku päevikuga.

B.: Mis õigusega?

K.: Tühistan selle küsimuse.

S.: Lugesin tema luuletusi.

A.: Siin toimikus leidus luuletusi, mis ei kuulu Brodskile. Kust te siis teate, et teie loetud luuletused on tõepoolest tema omad? Te räägite ju avaldamata luuletustest?

S.: Tean ju kogu lugu.

K.: Tunnistaja Logunov.

Logunov (Ermitaaži direktori asetäitja majandusalal): Brodskiga isiklikult ei ole tuttav. Esmakordselt kohtasin teda siin, kohtus. Elada nii nagu Brodski enam ei tohi. Ma ei kadesta vanemaid, kellel on sihuke poeg. Olen töötanud kirjanikega, olen viibinud nende hulgas. Võrdlen Brodskit Oleg Šestinskiga. Oleg sõitis ringi agitbrigadiga, lõpetas Leningradi RÜ ja Sofia ülikooli. Veel töötas Oleg šahtis. Tahaksin väljenduda selles plaanis, et peab tööd tegema, rakendama kõik kultuurioskused. Siis need värsid, mida Brodski loob, oleksid tõelised värsid. Brodski peab hakkama uut meodi elama.

A.: Oleks ikka vaja, et tunnistajad räägiksid faktidest, aga nemad ...

K.: Te võite tunnistustele hinnangu anda hiljem.

Denissov (torupaigaldaja) Brodskit isiklikult ma ei tunne. Tean temast ainult meie ajakirjanduse kaudu. Kõnelen kui kodanik ja üldsuse esindaja. Pärast artiklit ajalehes olen nõrindud Brodski tegevuse üle. Tahtsin tutvuda tema raamatutega. Läksin raamatukogudesse — ei ole tema raamatuid. Küsisin tuttavate käest, kas nad tunnevad niisugust meest? Ei tunne. Olen tööline. Kogu elu jooksul olen vahetanud ainult kaks töökohta. Aga Brodski? Ma pole rahul Brodski

ki ütlusega, et ta oskas palju ameteid. Ühtegi ametit ei saa nii lühikese ajaga ära õppida. Öeldakse, et Brodski kujutab endast midagi kui luuletaja. Miks ta ei olnud siis ühegi ühingu liige? Kas ta ei ole dialektilise materialismiga nõus? Engels ju arvab, et töö lõi inimese. Aga Brodski pole selle sõnastusega rahul. Tema arvab teistmoodi. Võib-olla on ta väga andekas, aga miks ta siis ei leia teed meie kirjandusse? Miks ta tööd ei tee? Tahaksin välja ütelda arvamuse, et mina kui tööline pole rahul tema tõise tegevusega.

Nikolajev (pensionär): Ma ei ole Brodskiga isiklikult tuttav. Tahan öelda, et tean temast juba kolm aastat selle laostava mõju järgi, mida ta avaldab oma eakaaslastele. Olen isa, veendusin omal nahal, kui raske on niisuguse pojaga, kes ei tööta. Mina ... olen üsna tihti näinud oma poja käes Brodski luuletusi: 42-osalist poeemi ja eraldi luuletusi. Tean Brodski kohta seoses Umanski protsessiga. On olemas vanasõna: ütle, kes on su sõbrad. Umanskit tundsin ma isiklikult. Tema on eht nõukogudevastane. Kuulates Brodskit, tundsin ära oma poja. Minu poeg rääkis mulle ka, et peab ennast geeniusseks. Tema ei taha ka tööd teha nagu Brodskigi. Brodski ja Umanski taolised inimesed avaldavad oma kaaslastele laostavat mõju. Ma imestan Brodski vanemate üle: nemad nähtavasti kiitsid talle takka. Laulsid talle järele. Luuletuste vormist on näha, et Brodski oskab luuletada. Kuid ei, need luuletused ei ole toonud midagi peale kahju. Brodski pole lihtne muidusõoja. Ta on võitlev muidusõoja. Brodski-taoliste inimestega peab toimima halastamatult.

(Aplaus.)

Kaasistuja Tjaglõi: Arvate, et Brodski luuletused on mõjutanud teie poega?

Nikolajev: Jah!

K.: Negatiivselt?

N.: Jah!

A.: Kust te teate, et need on Brodski luuletused?

N.: Seal oli mapp, aga mapi peale oli kirjutatud: «Jossif Brodski».

A.: Kas teie poeg oli tuttav Umanskiga?

N.: Jah.

A.: Miks te siis arvate, et just Brodski teie pojale laostavalt mõjus, mitte aga Umanski?

N.: Ma arvan: Brodski ja need, kes temaga. Brodski luuletused on häbiväärsed ja nõukogudevastased.

B.: Nimetage minu nõukogudevastaseid luuletusi. Ütelge kas või üks rida nendest.

K.: Tsiteerida ma ei luba.

B.: Aga ma tahan teada, missugustest minu luuletustest on jutt? Võib-olla nad polegi minu omad.

N.: Kui ma oleksin teadnud, et tuleb kohtus esineda, oleksin pildistanud ja toonud.

Romašova (marksismi-leninismi õppejõud

Muhhina-nim kunstikoolis): Ma ei tunne Brodskit isiklikult. Kuid tema niinimetatud tegevus on mulle teada. Puškin ütles, et talent — see on ennekõike töö. Aga Brodski? Kas siis tema tööd teeb? Kas ta töötab selleks, et teha oma luulet rahvale arusaadavaks? Mind hämmastab, et mu kolleegid on lõõnud tema ümber niisuguse oreooli! Ainult Nõukogudemaal on võimalik, et kohus vestleb luuletajaga nii heatahtlikult, nii seltsimehelikult soovitab tal õppida. Mina kui Muhhina-nim kooli parteisekretär võin öelda, et ta mõjub noorsoole halvasti.

A.: Kas te olete kunagi Brodskit näinud?

R.: Ei ole, kuid Brodski niinimetatud tegevus lubab mul tema üle otsustada.

K.: Kas te võite esitada mingeid fakte?

R.: Mina kui noorsoo kasvataja tean, mis noored Brodski luuletustest arvavad.

A.: Aga kas te ise olete Brodski luuletustega tuttav?

R.: Olen küll. See on õudne! Ma ei pea võimalikuks neid korrata. Nad on õudsed!

K.: Tunnistaja Admoni! Paluks teie passi, kuna nimi on ebatavaline.

Admoni (Herzeni-nim pedagoogilise instituudi professor, lingvist, kirjandusteadlane, tõlkija): Kui ma teada sain, et Brodski võetakse vastutusele süüdistatuna parasiitluses, pidasin oma kohuseks ütelda kohtule oma arvamus. Arvan, et mul on selleks õigus, kuna olen 30 aastat töötanud noortega kui kõrgkooli õppejõud ja tegelen tõlkimisega. Brodskit ma peaaegu ei tunne. Me teretame, kuid pole vist kahte lausetki vahetanud. Siiski olen ma viimasel ajal, umbes aasta või natuke rohkem, jälginud tähelepanelikult tema esinemisi tõlkeõhtutel ja ta publikatsioonide, sest need on andekad, ilmekad tõlked. Ja nendest Gafczyński ja Fernandezi ja teiste tõlgetest lähtudes võin täie vastutusega öelda, et nad on nõudnud autorilt palju tööd. Nad tunnistavad tõlkija suurt meisterlikkust ja kõrget kultuuri. Aga inimesid ei ole olemas. Ei meisterlikkust ega kultuur teie niisama. Selleks on vaja järjekindlalt, usinalt töötada. Isegi kui tõlkija töötab reaalsusega, tuleb tal luua endale ettekujutus sellest keelest, millest ta tõlgib, tuleb õppida tundma selle keele ülesehitust, rahva kultuuri, elu jne, et tõlge tuleks täisväärtuslik. Aga peale selle on Brodski ka ise neid keeli õppinud. Sellepärast oli mul selge, et ta teeb tööd — pingeliselt ja usinasti. Kui ma täna (alles täna) sain teada, et ta on lõpetanud ainult 7 klassi, sai mulle selgeks, et ta on pidanud ära tegema tööpoolest hüiglasliku töö, et saavutada niisugust meisterlikkust ja kultuuri, nagu tal on. Luuletaja-tõlkija töö kohta kehtib sama, mis Majakovski ütles: «tuhat tonni tuhind läbi toor-sõnanaaki, enne kui ainsama sõna sealt saad.»

See määrus, mille põhjal Brodski vastutusele võeti, on suunatud nende vastu, kes vähe töötavad, mitte aga nende vastu, kes vähe teenivad. Sellepärast on Brodski süüdistamine muidusõõmises rumalus. Ei tohi süüdistada muidusõõmises inimest, kes töötab nagu Brodski — pingsalt ja palju, ei mõtle suurest rahast, on valmis leppima hädavajalikuga, et ainult täiustada ennast oma kunstis ja luua täisväärtuslikke kunstiteoseid.

K.: Mida te seal rääkisite sellest, et pole vaja mõista hukka neid, kes teenivad vähe raha?

Admoni: Ma ütlesin, et määruse olemus on selles, et peab mõistma kohut nende üle, kes vähe töötavad, mitte aga nende üle, kes vähe teenivad.

K.: Mida te tahate siis sellega öelda? Kas te 4. märtsi määrust olete lugenud? Kommunism luuakse ainult miljonite tööga.

Admoni: Iga töö, mis toob ühiskonnale kasu, on lugupidamist väärt.

Kaasistuja Tjaglõi: Kus Brodski luges oma tõlkeid ja millistes võõrkeeltes ta luges?

Admoni (*muiaies*): Ta luges vene keeles. Ta tõlgib võõrkeelest vene keelde.

K.: Kui lihtne inimene teie käest küsib, peate talle seletama, mitte aga muigama.

Admoni: Ma seletangi, et ta tõlgib serbia ja poola keelest vene keelde.

K.: Rääkige kohtule, mitte publikule.

Admoni: Palun vabandust, see on professionlik harjumus rääkida auditooriumile.

K.: Tunnistaja Vojevodin! Kas te tunnete Brodskit isiklikult?

Vojevodin (Kirjanike Liidu liige): Ei. Ma töötan Kirjanike Liidus ainult pool aastat. Ma ei olnud temaga isiklikult tuttav. Kirjanike Liidus on ta käinud harva, ainult tõlkeõhtutel. Ju ta sai aru, kuidas tema luulet vastu võetakse, sellepärast ei käinudki teistes ühinguks. Lugesin tema epigramme. Te punastaksite, kui neid loeksite, seltsimehed kohtunikud. Siin räägiti Brodski talendist. Talenti mõõdetakse ainult rahva tunnustusega. Aga seda tunnustust ei ole ega saagi olla. Kirjanike Liidule anti edasi mapp Brodski luuletustega. Neis on kolm teemat: esimene — eraldatus maailmast, teine — pornograafiline, kolmas — vastumeelsus kodumaa ja rahva vastu, kus Brodski räägib võõrast kodumaast. Oot-oot, kohe tuleb meelde: «On ühe-taoline vene jõuk...» Jäägu need inetud värsid tema südametunnistusele. Luuletaja Brodskit pole olemas. Võib-olla tõlkija on olemas, aga luuletajat ei ole. Pooldan täielikult selle seltsimehe esinemist, kes rääkis oma pojast, kellele Brodski mõjus laostavalt. Brodski kisub noori tööst, maailmast ja elust eemale. Selles on Brodski suur ühiskonnavastane roll.

K.: Kas te arutasite Brodski talenti komisjonis?

Vojevodin: Oli üks lühike koosolek, kus räägiti Brodskist. Kuid arutelu ei muutunud laiemaks diskussiooniks. Kordan: Brodski piirdub poolrõvedate epigrammidega, Kirjanike Liidus käib aga harva. Ükskord mu sõber, luuletaja Kuklin väljendas lavalt valjusti oma pahameelt Brodski luule suhtes.

A.: Kas kogu komisjon on nõus selle tõendiga, mille te Brodski kohta kirjutasite?

V.: Me ei kooskõlastanud tõendit Etkindiga, kes on teisel arvamusel.

A.: Aga kas tõendi sisu on teada kõigile komisjoni liikmetele?

V.: Ei, kõigile komisjoni liikmetele ei ole teada. (*Selgub, et selles küsimuses pole olnud mingit komisjoni istungit, tõendi koostas Vojevodin ise.*)

B.: Aga mismoodi mu luuletused ja päevik teie kätte sattusid?

K.: Tühistan selle küsimuse. Kodanik Brodski, te töötasite ainult ajuti, aga miks?

B.: Ma ütlesin juba, et töötasin kogu aeg. Koosseisuliselt, pärast aga luuletasin. (*Meeleheitlikult:*) Luuletamine — see on töö.

K.: Aga teie töötasu on olnud väga väike. Te ütlesite, et aastas tuleb 250 rbl, miilitsa poolt esitatud tõendite järgi aga 100 rbl.

A.: Eelmisel kohtuistungil otsustati, et miilits kontrollib ära palgatõendid, aga seda pole tehtud.

K.: Siin toimikus on leping, mis saadeti meile kirjastusest. Aga see on lihtsalt paber, ilma allkirjadeta.

(*Publiku hulgast saadetakse sedel selle kohta, et esialgu kirjutab lepingule alla autor, alles pärast kirjastuse juhtkond.*)

K.: Palun kirju enam mitte saata.

Sorokin: Meie suur rahvas ehitab kommunismi. Nõukogude inimeses areneb suurepärase joon — rahuldustunne ühiskondlikult kasulikust tööst. Õitseb ainult see ühiskond, kus puudub laiskus. Brodski on patriotismist kaugel. Ta on unustanud peamise põhimõtte: kes ei tööta, see ei söö. Juba mitu aastat harrastab Brodski muidusööja eluviisi. 1956. aastal jättis ta kooli pooleli ja läks tehasesse. Ta oli 15aastane. Samal aastal ta lahkub töölt. (*Kordab tööraamatu sisu ja jälle kuulub logelemiseks kaetud koosseisulises töös. Justkui poleks olnudki tunnistajate seletusi, et kirjanduslik töö on ka töö.*)

S.: Kontrollisime, et ühe töö eest sai Brodski ainult 37 rbl, aga tema ütles, et 150 rbl.

B.: See on avanss! See on ainult avanss! Osa sellest, mille saan kätte hiljem.

K.: Olge vait, Brodski.

S.: Seal, kus Brodski töötas, vihastas ta kõiki oma distsiplineerimatuse ja soovimatusega tööd teha. Artikkel «Vetšerni Leningradis»

tekitas laialdast vastukaja. Eriti palju kirju tuli noortelt. Nad mõistavad Brodski käitumise otsustavalt hukka. Noorsugu arvab, et ta ei tohiks elada Leningradis. Et teda tuleb karmilt karistada. Tal puudub täiesti ettekujutus südametunnistusest ja kohusest. Iga inimene on õnnelik teenides sõjaväes, tema aga hiilis kõrvale. Brodski isa saatis oma poja konsultatsioonile dispansserisse ja ta tõi seal tõendi, mille kergeuslik sõjakomissariaat vastu võttis. Veel enne komissariaati kutsumist kirjutas Brodski oma sõbrale Šahmatovile (kes on nüüd süüdi mõistetud): «Mulle seisab ees kohtumine kaitsekomiteega. Su laud oleks kindel varjupaik minu jambidele.» Ta kuulus kampa, mis saatanliku naeruga reageeris sõnale «töö» ja aukartusega kuulas oma füürerit Umanski. Viha töö ja nõukogude kirjanduse vastu ühendab Brodskit nendega. Eriti suur menu oli seal kambas pornograafiliste luuletuste ja mõistete komplektil. Brodski kutsus Šahmatovit «sööriks!» Just nii ja mitte kuidagi teisiti. Šahmatov mõisteti süüdi. Vaat siis, kust haisvast urkast on Brodski välja ilmunud. Räägitakse Brodski andekusest. Aga kes seda ütleb? Brodski ja Šahmatovi sarnased inimesed.

Minu naaber (koha pealt, vihast punane, karjub): «Kes, kas Tšukovski ja Maršak, Lenini preemia laureaadid, on Šahmatovi sarnased?! (*Tulevad rahvamalevlased ja viivad ta välja.*)

K.: Nimesid me ei nimeta.

S.: Brodskit kaitsevad sulid, muidusööjad, keldrikakandid ja putukad. Brodski pole luuletaja, vaid inimene, kes püüab värsse kirjutada. Ta on unustanud, et meie maal peab inimene tegema tööd, looma väärtusi: treipinke, leiba või luulet. Brodski tuleb väevõimuga tööle sundida. Ta tuleb kangelaslinnast välja saata. Ta on muidusööja, kaabakas, sul, ideeliselt räpane inimene. Brodski austajad klopivad vahtu üles. Aga Nekrassov ütles: «Võid mitte olla luuletaja, kuid kodanik pead olema.» Täna ei mõista me kohut mitte luuletaja, vaid muidusööja üle. Miks kaitstakse siis inimest, kes vihkab meie kodumaad? Kas peaks kontrollima tema kaitsjate moraalset palet? Oma värssides kirjutas ta: «Ma armastan võõrast kodumaad.» Tema päevikus on niisugune kirjapanek: «Juba kaua olen mõelnud minekut punase joone taha. Mu punapeas küpsevad konstruktiivsed mõtted.» Veel kirjutas ta nii: «Stockholmi raekoda tekitab minus rohkem aukartust kui Praha kreml.» Kirjas sõbrannale, kelle aadress oli muutunud, kirjutab ta nõnda: «Sa ei kujuta endale ette, missugused emotsioonid valdasid mind sinu aadressi ümbrikule kirjutades — «Karl Marxi prospekt». Kohe kujutasin endale ette seda vana liig-

sööjat, peas kuusekäbidest pärg.» Ta mõnitas kõige pühamat, mis meil on. Proletariaadi suurtele juhtidele andis ta niisugused iseloomustused: «Marl Kaks...»

K.: Pole vaja tsiteerida.

Sorokin: Ühes kirjas ta kirjutas: «Ma sülitän Moskva peale.» Vaat mis on väärt Brodski ja kõik tema kaitsjad. (Siis tsiteerib ühe tütarlapse kirja, kus see kirjutab Leninist lugupidamatult, kuid on täiesti selgusetu, mis on sellel pistmist Brodskiga — see pole tema kiri ega ole talle adresseeritud.)

(Sel hetkel pöörduv kohtunik minu poole:)

Lõpetage kirjutamine.

Mina: Seltsimees kohtunik, palun lubage mul märkmeid teha.

K.: Ei luba!

Mina: Olen ajakirjanik, Kirjanike Liidu liige, kirjutän noorsoo kasvatamisest. Palun lubage mul kirjutada.

K.: Mina ei tea, mida te seal kirjutate. Lõpetage ära!

Publiku hulgas: Võtke talt märkmed ära!

(Sorokin jätkab oma kõnet, siis räägib kaitsja, kelle kõne saan esitada ainult teesidena, kuna mul keelati kirjutamine.)

Kaitsja kõne teesid:

Ühiskondlik süüdistaja kasutas materjale, mis puuduvad toimikust, mis esitati protsessi käigus esmakordselt, mille kohta Brodskit ei olnud eskitatud ja mille kohta ta ei ole seletusi andnud.

Me ei ole kontrollinud 1961. aasta erikohtuasja materjalide ehtsust, me ei saa kontrollida seda, mida tsiteeris ühiskondlik süüdistaja. Kui kõne all on Brodski päevik, siis see pärineb 1956. aastast. See on nooruki päevik. Ühiskondlik süüdistaja esitab lugejate kirju ajalehe «Vetšerni Leningrad» toimetusele kui üldsuse arvamust. Kirjade autorid ei tunne Brodskit, pole tema luulet lugenud ja otsustavad ajaleheartikli järgi, mis on tendentslik ja faktide poolest suurelt osalt väär.

Ühiskondlik süüdistaja ei solva mitte ainult Brodskit (kaabakas, muidusõoja, nõukogudevastane element), vaid ka tema kaitsjaks väljaastunud isikuid: austatud tunnistajaid, Maršaki ja Tšukovskit.

Järeldus: Kuna ühiskondliku süüdistaja käsutuses pole objektiivseid tõendeid, kasutab ta lubamatuid võtteid. Mis on süüdistuse käsutuses?

1. Tõend tõise tegevuse kohta aastatest 1956—1962. 1956. aastal oli Brodski 16aastane, ta oleks võinud üldse õppida ja olla vanemate ülalpidamisel kuni 18. eluaastani. Sage töökohtade vahetamine — see on psühhopaatiliste iseloomujoonte mõju ja oskamatus kohe leida oma kohta elus. Katkestused on osalt seletatavad hooajalise tööga ekspeditsioonidel. Kuni 1962. aastani pole

põhjust rääkida tööst kõrvalehülimisest. (Advokaat räägib oma lugupidamisest kaasistujate vastu, kuid kahetseb, et kaasistujate hulgas ei ole inimest, kes oleks kirjandusliku töö küsimustes kompetentne. Kui süüdistatakse alaealist, on tingimata kohal kaasistuja-pedagoog, kui kohtupingis on arst, siis peab kaasistujategi hulgas tingimata olema arst. Miks siis unustatakse see õiglane ja mõistlik komme, kui jutt on kirjandusest?)

2. Brodski ei töötanud koosseisuliselt 1962. aastast. Esitatud lepingud kirjastusega 1962. a novembrist ja 1963. a oktoobrist, tõend televisioonistuudiosi, tõend ajakirjast «Kostjor», ilmunud jugoslaavia luule tõlkeruamat tunnistavad loomingulist tööd.

Töö kvaliteedist. On olemas Vojevodini poolt allkirjutatud tõend, järsult negatiivne, lubamatute süüdistustega nõukogudevastases tegevuses, tõend, mis tuletab meelde halvimate isikukultuse-aege dokumente. On selgunud, et komisjon ei arutanud tõendit, komisjoni liikmed ei tea tõendist midagi; see tõend väljendab prosaist Vojevodini isiklikku seisukohta.

On olemas parimate asjatundjate, tõlkekunsti meistrite, niisuguste inimeste nagu Maršak ja Tšukovski hinnangud. Tunnistaja Admoni, mainekas kirjandusteadlane, lingvist, tõlkija; Etkind, tõlkekirjanduse tundja, tõlkesektsiooni büroo ja noorte autorite komisjoni liige; kirjanik ja filoloog Grudinina, kes on palju töötanud noorte luuletajatega — kõik nad hindavad Brodski kui tõlkija tööd kõrgelt ja räägivad suurest töökulust, mida nõuab 1963. aastal kirjutatu avaldamine. Järeldus: Vojevodini tõend ei saa nende inimeste arvamust ümber lükata.

3. Ükski süüdistuse tunnistajatest ei tunne Brodskit, ei ole saanud tema käest luuletusi ega lugenud neid, vaid nad annavad tunnistusi mingite arusaamatul teel saadud ja kontrollimata dokumentide alusel ja esitavad oma arvamusi, pidades süüdistavaid kõnesid. Teisi materjale süüdistuse käsutuses ei ole.

Kohus peab käsitluse alt välja jätma:

1. 1961. a erikohtuasja materjalid, mille järgi otsustati, et kohtuasi Brodski suhtes tuleb lõpetada. Kui Brodski oleks tollal või hiljem sooritanud kuriteo, oleks kirjutatud nõukogudevastaseid luuletusi, oleks see olnud juurdluse aluseks riikliku julgeoleku organitele.

Tõepoolest, Brodski oli Šahmatovi ja Umanskiga tuttav ja oli nende mõju all. Kuid õnneks on ta ammu sellest vabanenud. Samal ajal aga luges ühiskondlik süüdistaja nende aastate kirjanekuid ette, esitades neid väljaspool ruumi ja aega, mis tekitas loomulikult publiku viha Brodski aadressil. Ühiskondlik süüdistaja lõi mulje, nagu jagaks Brodski praegugi oma varasemaid tõekspidamisi, mis

on täiesti vale. Paljud noored inimesed, kes kuuluvad Umanski kampa, on tulnud tänu täiskasvanute mõistlikule asjassekkumisele tagasi normaalsesse ellu. Sama toimus Brodskiga viimase 2 aasta jooksul. Ta hakkas töötama palju ja tulemusrikkalt. Kuid siis ta arreteeriti.

2. Küsimuse Brodski enda luuletuste kvaliteedist. Meil pole veel teada, missugused toimikusse sattunud luuletustest kuuluvad Brodskile, kuna tema tunnistusest paistab, et seal on rida talle mittekuuluvaid luuletusi.

Selleks et otsustada nende luuletuste üle, kas nad on dekadentlikud, pessimistlikud või lüüriksed, on vaja autoriteetset kirjanduslikku ekspertiisi ja seda küsimust ei saa lahendada ise ei kohus ega vastaspooled.

Meie ülesanne on teha kindlaks, kas Brodski on muidusõja, kes elab mittetõistest tuludest ja harrastab parasiitlikku eluviisi. Brodski on luuletaja-tõlkija, kes teeb oma tööd tõlkides vennasvabariikide ja rahvademokraatiamaade luuletajaid ja annab oma panuse võitlusse rahu eest. Ta pole joodik, amoraalne inimene ega ahnitseja. Talle heidetakse ette, et ta on saanud vähe honorari ja et ta järelikult ei töötanudki.

(Advokaat seletab kirjandusliku töö eripära, selle tasustamise korda. Räägib suurest töökulust tõlkimisel. Võõrkeelte ja tõlgitava luuletajate loomingu tundmaõppimise vajalikkusest. Sellest, et kõiki esitatud töid ei võeta vastu ega maksta kinni.) Avansside süsteem. Kohtuasjas figureerivad summad pole täpsed. Brodski väite järgi on neid rohkem. Seda oleks vaja kontrollida. Summad on väiksed, aga millest siis Brodski elas? Ta elas koos vanematega, kes toetasid teda sel ajal, kui ta luuletajana alles arenes. Mingeid mittetõiseid elatusallikaid tal ei olnud: ta elas vaeselt, et oleks võimalik tegelda oma meelalaga.

Järeldused. Brodski süü pole kindlaks tehtud. Brodski pole muidusõja, tema suhtes ei tohi rakendada administratiivse mõjutamise vahendeid. 1962. a 4. märtsi määruse tähtsus on väga suur, see on vahend linna puhastamiseks tõelistest muidusõjajatest ja parasiitidest. Põhjendamatu rakendamine diskrēditeerib määruse mõtet.

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi otsus 10. 09. 1963. a-st kohustab kohust suhtuma kriitiliselt esitatud materjalidesse, mitte lubama süüdi mõista neid, kes töötavad; kohustab pidama kinni vastutuselevõetute õigusest tutvuda kohtuasjaga ja esitada tõendid oma süütuse kohta. Brodski võeti põhjusega kinni 13. 02. 1964 ja talle ei antud võimalust esitada tervet rida tõendeid. Kuid esitatud tõendeistki piisab järelduseks,

et Brodski pole muidusõja. Olen kindel, et kohus teeb õiglase otsuse.

(Kohus läheb nõu pidama. Kuulutatakse välja vaheaeg.)

Jutud saalis:

- Kirjanikud! Nad kõik tuleks välja ajada!
 - Intelligendid! Istuvad meie kaela peall!
 - Aga mis siis, et intelligents? Kas tema ei tee tööd? Ka tema töötab.
 - Kas sa pole näinud, kuidas ta töötab? Tarvitab võõrast tööjõudu. Mina muretsen ka endale reaalse ja hakkab luuletusi tõlkima!
 - Aga kas te teate, mis see reaalne on? Kas teate, kuidas luuletaja sellega töötab?
 - Kah mul asjal!
 - Ma tunnen Brodskit. Ta on tore poiss ja hea luuletaja.
 - Ta on nõukogudevastane. Kuulsite, mida ütles ühiskondlik süüdistaja?
 - Aga mida kaitsja ütles, kas te seda kuulsite?
 - Kaitsja rääkis raha eest, aga süüdistaja tasuta. Järelikult on tal õigus.
 - Kaitsjale on tähtis ainult rohkem raha saada. Nendel ükskõik, mida rääkida, peaaigi, et raha oleks taskus.
 - Mis jama te ajate.
 - Sõimate? Kohe kutsun rahvamalevlased! Kuulsite, missuguseid tsitaate ette loeti?
 - Ta kirjutab seda ammu.
 - Mis siis, et ammu.
 - Aga ma olen õpetaja. Kui ma kasvatusse ei usuks, mis õpetaja ma siis oleks?
 - Meil pole vaja teiesuguseid õpetajaid!
 - Saadame oma lapsed kooli, aga mida nad lastele õpetavad?!
 - Aga Brodskil ei lastud isegi ennast kaitsta.
 - Aitab, küllalt saime teie Brodskist.
 - Aga teie, kes üles kirjutasite? Misjaoks te kirja panite?
 - Olen ajakirjanik. Kirjutan kasvatusest. Tahan ka sellest kirjutada.
 - Mis sellest kirjutada. Kõik olete ühe mütsi all. Vaat kui võetakse teilt märkmed ära!
 - Eks proovige.
 - Aga mis siis saab?
 - Eks proovige ära võtta, siis saate näha.
 - Ahaa, ähvardus! Hei, rahvamalevlane! Siin ähvardatakse.
 - Ta on ju rahvamalevlane, mitte politseinik, et iga sõna eest kinni võtta.
 - Hei, rahvamalevlane! Siin teid hüütakse politseinikuks. Tõstaks teid kõiki Leningradist välja, siis alles saaksite häda tunda, te muiduleivasõjad!
 - Kuulsite ju, mis advokaat ütles!
- (Kohus tuleb tagasi, kohtunik loeb ette:)
- Otsus:** Brodski ei täida süstemaatilisel nõukogude inimese kohust toota materiaalseid väärtusi ja isiklikku heaolu, mis ilmneb töö-

kohtade sagedases vahetamises. 1961. aastal on teda hoiatud RJMi poolt, 1962. aastal miilitsa poolt. Lubas minna alalisele tööle, kuid ei teinud järeldusi, jätkas mitte-töötamist, kirjutas ja luges õhtutel ette oma dekadentlikke luuletusi. Noorte autorite komisjoni tõendist nähtub, et Brodski ei ole luuletaja. Ajalehe «Vetšerni Leningrad» lugejad mõistsid ta hukka. Seetõttu kohus rakendab määrust: saata välja asumisele viieks aastaks koos kohustusliku tööle suunamisega.

Rahvamalevlased (kaitsjast mõödudes): Noh, kas kaotasite protsessi, seltsimees advokaat?

Tõlkinud Anna Veršik

TOIMETUSELT

1940. aastal Leningradis sündinud ja alates 1972. aastast paguluses (USAs) elava vene luuletaja, Nobeli-laureaadi 1987 Jossif Brodski elust ja loomingust on ilmunud sisutihe lühiülevaade Mihhail Lotmanilt («Looming» 1987, nr 11). Samuti «Loomingust» leiab huviline ta Nobeli-kõne referaadi (1988, nr 2) ning esseistlike teoste «Türanniast» ja «Avakõne Williamsi kolledžis 1984» tõlked (1988, nr 10). Eriti viimase puhul tundub ka käesolev kohtulugu lõpunimõistmeks tähtis.

Vahendanud vene perestroika-ajakirjandusest «Vikerkaar» lugejaile pildikese «kuldsete kuuekümnendate» algupoole

Neevalinna elust, jätame enamiku isikulooli si j m taustu ning telgitaguseid kommentaari-mata. Vaid mõned hädavajalikud lisafaktid.

Tekstis korduvalt mainitud Šahmatovi ja Umanski protsess toimus Leningradis 1962. aastal; neid süüdistati kahjuliku mõju avaldamises noorsoole, müstika («joogide filosoofia») ja anarho-individualismi jutlustamises. Seoses sellega konfiskeeriti Brodskilt Šahmatovile kuulunud raamatuid ja käsi-kirju ning ühtlasi sattus organite kätte ka Brodski enese päevik (peamiselt aastaist 1956—57). Brodski-vastane pamflett «Kirjanduslähedane nugiline» ilmus ajalehes «Vetšerni Leningrad» 29. XI 1963 ja kandis Lernerit, Medvedevi ja Jonini allkirju. Brodski arreteeriti 13. veebruaril 1964 Leningradis tänaval, süüdistatuna parasiitlikes eluviisides ja kohtust kõrvalehoidmises, kuigi mingit kohtukutset polnud ta selleks ajaks saanud. Pärast kohut hoiti Brodskit valve all, algul miilitsas, siis «Krestõ» vanglas kuni 22. märtsini. Seejärel saadeti tapivagunis koos kriminaalvanguidega Arhangelski oblasti Konoša rajooni. Poolteist aastat hiljem vabastati Brodski ennetähtaegselt.

Ja lõpetuseks: kui nüüd keegi arvab, et «kuldsetel kuuekümnendatel» olid sellised räpased lood kirjanduselus põhimõtteliselt võimalikud vaid seal hirmsal Venemaal, siis tuletagem meelde, et mõtet Artur Alliksaar noorsoo rikkumise pärast Tartust välja saata on ligikaudu samal perioodil mölgutatud ka Eestis (vt «Vikerkaar» 1988, nr 12, lk 68).

MÜÜT, MÕTE JA MEIE

JAAN KAPLINSKI

Meelelahutus, usk ja vabadus

Ma arvan, et inimesed on tegelikult paremad ja targemad, kui nende jutu ja tegude järgi võiks arvata. Rumaluses ja kurjuses on ikka suur annus hirmu selle ees, mida eespool nimetasin kokkupõrkeks tõelusega. Usk ja unustus on kaks põhimeetodit, mis aitavad meil tõelust ignoreerida, asendada tõelus millegi meile sobivamaga, pehmemaga, inimsõbralikumaga. Ei usk ega unustus pole tingimata agressiivsed, ei ründa tõelust, kuigi eriti usk on tihti agressiivsust soosinud.

Agressiivsust sünnitab hirm, olgu see siis

noore inimese hirm elu ees või inkviisitori hirm oma maailma kokkuvarisemise või segaseks muutumise ees. Selles mõttes on agressioon alati kaitse, ka siis, kui ta mõjub palja motiveerimata sadismina nagu palju peksmisi ja tapmisi tänapäeva maailmas.

Mida kardetakse kõige rohkem? Loomulikult surma ja kannatust, aga kuna inimestele on saanud selgeks, et elu igal juhul viib surmale ja kannatustele ning et mõistus tuletab meile seda halastamatult meelde, kardame tegelikult ka elu ja mõistust. On raske olla agressiivne surma ja valu vastu, lihtne aga elu ja mõistuse vastu. Inimene erineb teistest imetajatest ka selle poolest, et on hoopis enam valmis oma liigikaaslasti hävitama ning piinama kui teised. Vaevalt saab

seada seletada teisiti kui inimese õnnetu teadlikkuse kaudu omaenda surelikkusest ja sellest signinud ambivalentse suhtumise kaudu elusse. Me armastame ja vihkame elu. Oleme valmis seda hoidma ning kaitsma, aga ka hävitama, nagu ajalugu on nii veenvalt näidanud.

Ambivalentne on ka meie suhtumine mõistusse. Tahaksime olla targad ja palju teada, aga meil on ka hirm teadmise ees, sest teadmine toob surma ja valu meile ligemale. Ning pole siis ime, et teadjad, teadmamehed ja teadlased on olnud ikka kõige imetletumate, kardetumate ja vihatumate olevuste hulgas. Piir hea teadmamehe vahel, keda austame, ja halva teadmamehe vahel, keda kardame, on õige kõikumine ja sageli on nad kõik pidanud kandma sama saatust. Võib muidugi küsida, kui palju halbu teadmamehi, kurje nõidu tegelikult üldse olemas on olnud ja kui palju neid on loonud meie hirmunud kujutus. Ilmselt on süüdistus nõiduses olnud valdavalt õigustus selleks, et millegi poolest salmapaistva inimesega arveid õiendada. Eks käitunud hitlerlased ja stalinistid teadlaste, kirjanikkude ning teiste haritlastega samamoodi ja nende eesmärk oli läbinähtavalt võitlus intellektiga üldse. Intellektuaalide vastu tõstetud süüdistused meenutasid väga «nõidade» vastu tõstetud süüdistusi mõnesajad aastad varem ja nii ühtedel kui teistel oli sama vähe võimalusi end nende süüdistuste vastu kaitsta. Oma õigust saab kaitsta ikkagi kõige tõhusamalt mõistusega, kuidas kaitsta aga mõistust ennast, kui ta kuulutatakse kahtlaseks või vaenulikuks jõuks?

Peale teadmameeste, nõidade ja intellektuaalide on kõige imetletumad, ent ka kõige kardetumad ja tagakiusatumad inimesed olnud naised, eriti muidugi oma välimuse või mõistuse poolest väljapaistnud naised. Kuna naine on loomu poolest lähemal elu tekkimisele — sünnile, on kerge näha temas elu enda vastakate omaduste peamist kandjat ning kanda temale üle meie kaksipidine suhtumine elusse. Paljudes kultuurides Hiinast Euroopani on suhtumine naisesse olnud tasakaalutu: naist ei ole võetud tavalise inimesena, vaid inimese ülemana või alamana. Kristlikus Euroopas, kus domineeris usk Kuradis, seostati naist loomulikult kuratliku väega. Osa meeste poolt loodud kultuurist kannab endas vahel lausa meeleheitlikku püüdu salapärase, jumalikustatud Naise poole või siis sama salapärase demoniseeritud Naise võimu alt ära. Hirm naise ees võib viia vihkamise ja vägivalvani nagu filosoof Hypatia lintšimine määratsevate munkade poolt Aleksandrias 415. aastal ja nõidade põletamine Lääne-Euroopas, mis ei toimunud muidpehiliselt mitte «pimedal keskajal», vaid pigem hiilgaval renessansiajal ja pärast seda.

Igatahes aga oli enamik hävitatud nõidadest naised.

Hirm naise ees on siis osa hirmust elu ees ja seostub tihedasti hirmuga seksi ees, mis meid niisama ligi tõmbab ja eemale heidutab nagu elu ja tarkus. Taas on paljudele kultuuridele omane kujutelm naised kui ülimalt seksuaalsest olendist, kusjuures seksi mõistetakse tüüpiliselt mehelikul viisil pelga himuna ja selle kehalise rahuldamisena ega seostata laste saamisega või sügava hingelise lähedusega — viimast kohtame viimati veel India tantristlikus traditsioonis ja islami sufimüstikas. Euroopa traditsioonis on aga märgata püüdu luua kultuur, milles ei oleks midagi naiselikku, mis oleks eemal seksist, sünnist ja surmast, kultuur, kus elu ja inimeste asemel oleks tegemist igaveste kehatute suurustega — ideedega. Pole vist juhus, et ideeõpetuse looja Platon, kes vist küll oli saanud väga tugevaid mõjutusi Pärsia dualistlikust vaimusõpetusest, pooldas pederastiat — nii püüti Kreekas naine välja jätta ka armastusest, pagendada kaugele tõelise tõeluse ääremaadele. Meeles tasub pidada ka seda, et sajandeid Euroopas peremeest mänginud ja vaimu valitsenud kirik on samuti eksklusiivne meeste seltskond — naisi aktsepteeritakse katoliku kirikus tänini vaid abipersonalina, kõik võim kuulub vallalistele meestele. Analogset naiste diskrimineerimist tunneb islam, osalt hinduism ja buddhism ning mitmed loodusrahvaste religioonid. Naisesse (ja seksi) on paremini suhtunud tantrikud Indias ja taoistid Hiinas.

Kõigil neil puhkudel on tegemist naiste alavääristamisega usu mõjul. Küllap on olemas ka kultuure, kus usk on naise alandamise asemel teda ülendanud, tõstnud mehest kõrgemaks üliinimeseks. Võib-olla kohtame sellise suhtumise kajastusi vanades müütides ja jumalannade kultuses, mis muistses Lähis- ja Kesk-Idas oli veel väga mõjukas ning sisaldas orgiastilisi jooni. Seksuaalakt võis seal olla osa rituaalist, jumalateenistusest, midagi, mis väga riivas ja raevu ajas juudi prohveteid ning mis kristlaste ning muslimite poolt lõplikult likvideeriti. Templiprostitutsiooniks nimetatud nähtus kestis kõige kauem Indias, kus tema seletus oli sama lihtne kui muistses Mesopotaamiaiski: templinaise personifitseeris jumalannat, vahekord temaga oli vahekord jumalannaga ja tõi inimesele õnnistust, kui oli läbi viidud nii nagu tarvis.

Suur osa sellisest hirmust naise ees ja naiste vastu suunatud agressiivsusest on nüüd küll jäänud minevikku koos kultuuriga, milles inimene leidis arusaamatu ja paradoksaalse maailmaga kokku põrgates peamise toe usust, usust maailma ratsionaalsusse, tähendusse ja jumalikkusse. Praegu elame

kultuuris, kus inimese suhtumist maailma ja elu tõesse valitseb unustus, püüd kõige sügavamatest ja valusamatest asjadest mööda vaadata, kõige rängemad probleemid teadvustamata ja sõnastamata jätta.

Unustus lähtub samast, kust usk — arusaamast, et elu on kole ja maailm arusaamatu ning ebasõbralik, puberteedia kogemusest, mida võiks võrrelda sünnitraumaga ning ehk isegi nimetada teiseks sünnitraumaks, traumaks, mis tabab meid päris inimeseks, täiskasvanuks saades. Unustus aga ei püüa anda vastust, olgu või võltsvastust küsimusele, mis siis tegelikult on, unustus ei vaja tõe ega usku, vaid ainult unustust. Kui usklik leiab lohutuse usus, et surm ei ole tema isiksuse lõpp, vaid teda ootab uus elu teistsuguses tegelikkuses, siis unustuse otsija, tavaline tänapäeva inimene ei taha lihtsalt surmast midagi teada, ta püüab surma unustada, teadvuse ääremaadele tõrjuda. Kui ta ka loeb või vaatab kinos romantilisi pilte kaunist surmast, ei tähenda see veel, et ta usuks, et surm ongi niisugune õrn suikumine või kangelaslik langemine. Ta teab, et on olemas kohutavaid piinarikkaid haigusi, inimesi, kes aastaid vaevlevad valudes ja mädanevad elusalt kroonikute haiglates. Ta teab seda, aga ei taha sellele mõelda, eelistab tõele fiktsiooni, kuigi teab, et see on fiktsioon. Kui otsime paralleeli folkloristikast, tuleb kohe meelde inimeste vahekord muinasjuttudega, mida samuti mõnuga kuulatakse ja millel on samamoodi kompensatoorne funktsioon: vaesele inimesele meeldivad kõige enam muinasjutud kuningapoegadest ja kuningatütardest või siis lood sellest, kuidas vaene rikkaks sai. Usk on siis nagu inimeste suhtumine saagadesse, muistenditesse, mida valdavalt peetakse tõesisündinud lugudeks ja mida sünnib ohtralt ka tänapäeval. Muide on rootsi folkloristi Bengt af Klintbergi andmetel näiteks üks niisugune tänapäeva muistend lugu noormehest, kes sai oma õiselt partnerilt AIDSi, millest too teatas peeglile huulepulgaga kirjutatud lausega «Tere tulemast AIDSklubisse!» Lugu on ilmunud eesti keeles vist eelmise aasta «Nooruses» tõesisündinud loo pähe.

Nagu on olemas üleminekuvorme muistendite ja muinasjuttude vahel, on olemas ka pidev üleminek usu ja unustuse vahel. Ei ole olemas puhast unustust ega puhast usku, nad on omavahel põimunud. Tänapäeva valgustatud kristlane võib pidada suurt osa Vanas Testamendis kirjapandust muinasjutuks, usub aga kindlalt osa Uues Testamendis seisvast. Fundamentalist keeldub üldse tunnistamast, et piiblis on muinasjutte. Mõlemad aga võivad leida Piiblist lohutust ja unustust.

Unustusel on passiivne ja aktiivne aspekt.

Puhtalt passiivset unustust otsib see, kes võtab unerohu, et jääda magama ja pääseda painavast tõelusest või painavatest mõtetest. Või see, kes lülitab välja televiisori, kust tuleb ebameeldiv uudis.

Hoopis huvitavam on aga unustuse aktiivne aspekt, meie püüd asendada ebameeldivat meeldivaga, luua tüütule tõelusele alternatiivne maailm, kus ei ole vaevalisi probleeme, paradokse, julma ja mõttetut kannatust. See maailm peab olema tegelikule piisavalt sarnane, ei tohi olla liiga lihtne — muidu muutuks ta meile igavaks ja ei täidaks oma ülesannet. Ta peab suutma kõita meie tähelepanu, anda tööd meie intellektile ja toitu meie emotsioonidele.

Sellise alternatiivse maailma elemente on terves kultuuris. Hollandi kultuuriloolane Johan Huizinga on kirjutanud raamatu «Homo ludens», kus ta tohutu näitevara põhjal püüab tõestada, et kultuur on tekkinud mängust ja sisaldab nüüdki ohtralt mängulist. Meie vaatepunktist on mäng oluline sellepolest, et ta on tegeliku elu mudel, ei sisalda aga elu traagiliselt ja paradoksaalseid jooni. Mängust tekkiavad probleemid võivad olla keerulised, kuid üldjuhul nad lahenduvad. Nii võib inimene osa oma elust kulutada mängule, pääsedes nii kokkupõrgetest tõeluse teravete nurkadele. Mäng, olgu hasartmäng, male või jalgpall, võib muutuda elu sisuks, asendada selle, mida võime tingimisi nimetada eluks endaks, mis aga paljude tänapäeva läänemaailma inimeste jaoks on vähehaaval jäämas elu ääremaadele, kaotamas tähendust, muutumas lühisõnumiks ajalehes spordi ja reklaami vahel või televiisoris samasuguses naabruses.

Mängule vastandame tavaliselt päris elu. Mis pole mängult, on päriselt. Need kaks poolust sõltuvad teineteisest ja nähtavasti peab nende vahel olema tasakaal: vajame seda, mis oleks tõsine, oleks päris, ja vajame ka mängulist, seda, mis oleks mängult. Erinevates kultuurides ja subkultuurides on mängulise ja tõsise vahekord olnud erinev. Mitmed sektantlikud kollektiivid on püüdnud mängulist oma käitumisest välja tõrjuda: nii võitlesid Eestiski vennastekogudused tantsu, ilmaliku muusika ja vist ka kirjutete riiete vastu — viimast tegid igatahes malsvetlased. Lestadiaanid Põhja-Skandinaavias ei vaata televiisorit.

Mängulisuse väljatõrjumine elust viib ilmselt ka loovuse hääbumisele: ülitõsiselt elavad sektantlikud kollektiivid ei ole loonud kultuuris midagi eriti olulist. Muidugi ei ole nad seda enamasti ka tahtnud: nende eesmärk on suurest ja patusest kultuurist eemal olla. Siiski ei ole harras tõsidus ainus tõsiuskliku inimese elamisviis — seda näitavad Assisi Franciscus, Mahatma Gandhi ja mõnedki buddhismi suurkujud, kellele nali ja

mäng ei olnud sugugi võõrad. Franciscusest olen lugenud, et ta oli vahel võtnud ühe puuksa viulina lõua alla, saaginud seda teise oksaga nagu poognaga ja laulnud ise mõnd trubaduuride armulaulu viisikest, mida ta oma lustakast noorusest mäletas.

Franciscust ei saa küll kuidagi süüdistada selles, et ta oleks tõe ja elu eest mängu ja unustuse põgenenud, üsna isesugune oli tema uskki ja huvitav ning loov tema aeg, olgu muusikas, luules või usuelus. Kas ei käigi läbi ajaloo, läbi aja ja ruumi loovuse kõrglained, mida saadab tingimata ka mängulisuse kasv inimeste käitumises? Nii oli XI—XIII sajandil, trubaduuride ja armumängude ajal. Nii oli XIV—XV sajandi Burgundias, mille juba nimetatud Johan Huizinga meie ette toob oma raamatus «Keskaja sügis». Nii oli ilmselt Indias, kui seal kirjutati nüüd ka eesti lugejale kättesaadav «Kaamasuutra». Nii oli Tang-ajastu Hiinas, kus kõik kirjaoskajad inimesed luuletasid. Nii oli dadaismi ja sürrealismi sünniaegadel Lääne-Euroopas. Ja nii oli, kuigi tagasihoidlikumal kombel, kindlasti ka Eestis «Noor-Eesti» ja «Siuru» ajal.

Sellised loovusplahvatused sobivad ühte pigem unustuse kui usuga ning tihti on järgnevat ortodokssem ja puritaanlikum periood vaba ja kontrollimatut vaimumängu alla surunud. Nii tegi vastureformatsioon Itaalias, kus renessansi loovus aegamööda hingusele läks, nii oli ka XIII sajandil, kui ristisõdijad hävitasid katarid ja tegelikult terve Provence'i kultuuri ning tugevnev ortodoksia alustas vabamõttele, vagantide ja muu kahtlase elemendi jälitamist. Samamoodi lõpetasid stalinistid Venemaal sajandi alguses hoo sisse saanud ja veel kahekümnendatel aastatel üht-teist olulist saavutanud kultuuriliikumise. Ka siin keelati mäng mõttega ja vormiga, selle asemele astus tige dogmaatiline tõsimeelsus, absoluutne usk ja ustavus parteile ning tema geniaalsele Juhile.

Kui mõtleme sellele, kuidas hävitati kultuur Provence'is ja Venemaal ja mis tuli selle asemele, on meil raske võtta tõsiselt seda kultuuri tõsinemist, uskuda, et uus ja jäigem hoiak sai inimese tuua elutõele ligemale. Võime küsida, kas ei pääse mängides siiski tõele ligemale kui mängu kartes ja vagalt Jumalat või võimumehi teenides. Ehk ei ole mäng siiski nii unustuse teenistuses, kui arvatakse?

Minu praegune arusaam asjast on umbes niisugune. Mängul on mitu palet. Palju oleneb sellest, kas me võtame mängu mängult või tõsiselt. Mängult võetud mäng ei pruugi olla põgenemine tõelusest, vaid võib aidata meid sellele hoopis ligemale, vabastada meid eelarvamustest, tabudest ja šabloonidest, nagu on teinud modernism sellel sajandil. Tõsiselt võetud mäng aga viib meid tõelusest eemale, mängumaaile, millel pole päris maailmaga palju tegemist. Vahe nende kahe suhtumise vahel ei paista kohe silma, aga ta on ometi olemas ja oluline. See, kes võtab mängu mänguna, teab ja peab meeles, et on midagi, mis ei ole mäng. See, kes võtab mängu tõsiselt, võib selle unustada.

Tänapäeva lääne kultuur on ilmselt üks kõige kreatiivsemaid, mis on maailmas olnud, kuigi tema kreatiivsus avaldub veidi teistel aladel kui vanasti, rohkem tehnikas kui näiteks teoloogias. Selles kultuuris on mäng ja tõsielu, unustus ja loovus keeruliselt läbi põimunud ja ebakindlas tasakaalus. Tervet seda kultuuri, teadust, äri ja kunsti võib võtta imelise mänguna, on aga väga palju neidki, kes võtavad seda kõike äärmiselt tõsiselt, kelle jaoks rahategemine, golf või *heavy rock* on elu keskseimad asjad ja kes on pahased nende peale, kes seda ei tunnista. Läänemaailmas toimub pidevalt loovuseplahvatusi, mis on sünnitanud näiteks murrangu popmuusikas, mida seostame rühmaga «The Beatles», punkliikumise ja palju muud. Samal ajal aga töötab tohutu masinavärk selleks, et pakkuda inimestele unustust, ja pidevalt tekib uusi usuliikumisi, koondutakse kõikvõimalikkudes rühmadesse ja sageli muututakse fännideks, kes tunnistavad vaid üht iidolit ja ei salli teisi.

Võib-olla on läänemaailma kõige kreatiivsem periood möödunud ja algamas vaikne liikumine tõsimeelsuse ja jäigenemise suunas. Kui see on nii, siis oli ehk kreatiivsuse haripunkt läänes 60ndate aastate lõpul. See ei ole aga sugugi selge, sest 60ndate aastate liikumistele võib ette heita just jäikust, totalitaarsust ja liigset tõsimeelsust, mis tegi nad ka sallimatuks. Mulle tundub, et praegusaja lääne kultuur on nii kirju ja nii segane, et tema arengus mingit trendi näha ei ole nii lähedalt vaadates vist võimalik. Seda näevad ehk alles meie lapselapsed.

VAATENURK

OSKAR KRUUS

Kas kassett on laetud?

Ringo Ringvee. Linnud mustmühisevast majast. 56 lk.

Karl Martin Sinijärv. Kolmring. 48 lk.

Tõnu Trubetsky. Pogo. 48 lk.

Märt Väljataga. Teine keel. 48 lk.

Koostanud Joel Sang. «Eesti Raamat», Tallinn, 1989.

«Noor-Eesti» aegadest alates on kirjandusse astujad taibanud ühisesinemiste tõhusust ning püüdnud mitmekesi koos lugejate ette astuda. Isegi rangel stalinistlikul perioodil suudeti 1949. aastal avaldada noorte almanahh «Võitlev sõna», kuigi nii siis kui ka hiljem tuli loobuda juhtkirjadest ja manifestidest. Selle almanahhi II köide ei saanud küll ilmutisluba ning VI köite enam-vähem valmis käsikirja pani tollane ENSV Kirjanike Liidu sekretär Lembit Rummelgas kuhugi kapi alla või peale tolmuma ning nii tehti väiksel sellele väljaandele lõpp. Uute ühisesinemiste võimaluste otsingul tekkis Tallinna Noorte Autorite Koondises ehk NAKis leedulaste eeskujul idee lasta välja õhemaid luulevihikuid koos karpi paigutatuna. See kavatsus oma uudsusega peibutas isegi tolleaegseid kirjanduselu jäiku juhte ning 1962. aasta sügisel ilmiski esimene kassetväljaanne «Noored autorid» allakirjutanu koostatuna ning 6-liikmelise toimetuskolleegiumi heakskiidetuna.

1960. aasta noorte autorite seminaril Tallinnas olid tähelepanu äratanud kolm Tartu tudengit: Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski ja Andres Ehin. Neist esimese kasseti esimeseks meheks valitigi kõhklemata Paul-Eerik, kellel oli värsse juba ajakirjanduses ilmunud. Teistega oli natuke rohkem arupidamist. Hiljuti olid Tallinnasse ilmunud algajad luuletajad Linda Ruud ja Helgi Müller, neist varem tunnustati esimest. Tema elurõõmsad luuletused pealkirjaga «Mu südames on pühapäev» läksid esimesse kassetti, H. Müllerile tehti mõningaid etteheiteid ning ta jäi teise karpväljaandesse. Ühele varasuvisele Tallinna NAKi koosolekule oli keegi kaasa toonud naeratleva blondi noormehe, kes koosoleku lõpul luges ette kolm oma luuletust. Tema humoristlikud värsid, eriti «Sihtides» esinev väljend «aabitsateaduste kandidaate» võeti vastu üldise heakskiiduga ning Enn Vetemaa võis enda kohta ütelda: «Tulin, nägin, võitsin!» Vetemaaltki oli paar

luuletust ajakirjanduses trükitud, kuid ta oli alles nii vähe kirjutanud, et sahtli põhja ei saanud midagi jätta. Sellevastu Arvi Siig oli juba rohkesti avaldanud pikki lohisevaid vabavärsse ning tema puhul tuli valida ja kaaluda, mida võtta, mida jätta. Kõige selgusetum oli lugu viienda vihikuga. Talvel Moskvas käinud Mart Raud oli kaasa toonud sealt kellegi haiglas lamava noormehe paksu värsikausta ning «Noorte Hääl» oli juunikuus 1960 sellest avaldanud kolm luuletust. Kaust anti üle minule ning lehtisnin seda pisut nõutult: tegemist polnud luuletuskogu käsikirjaga, vaid n.-õ kogutud teostega — kõrvuti hakkas silma jõulisi värsse ja konarlikke salme. Siin oli vaja oskuslikku valikut, leida mingi organiseeriv juhtmotiiv, kuid autoriga polnud üldse sidet. Lõpuks valisin välja teiste kassetivihikutega sama paksu virna värsilehti, pealkirja «Kandilised laulud» tuletasin etteotsa paigutatud luuletusest «Maamees». Valik kujunes ehk küll ühekülgses, kuid ei olnud halb, sest «Kandilistel lauludel» oli suur menu, neid hakati kohe deklameerima. Eks esikraamatu ilmutine tõstis autori tuju, võib-olla aitas kaasa tema tervenemisele. Küllap oli hästi, et me ei lükanud Mats Traadi luulevihikut edasi teise kassetti.

Teise karbitäiega tekkis aga teistsugune probleem, mis sünnitas minule rohkesti meelehärmi. Sinnagi oli valitud viis autorit, aga ranged kirjanduse järelevalvajad eemaldasid sealt Selma Loorentsi ja Juhan Saare värsivihikud — viimase peamiselt mõnede kahe mõtteliste värside pärast. S. Loorentsi sai ainult laulutekstide tegija, aga Juhan Saare esikkogu «Kured ja laevad» ilmus alles 1966. aastal. J. Saar on seda pikka aega pahaks pannud, kuigi minul siin süüd ei ole — lõppotsuseid tegid märksa vägevamad mehed. Seda peaksid tõendama ka kassetväljaande arhiivipaberid, mis kirjandusuurijate tarbeks on koos muude Tallinna NAKi selle perioodi dokumentidega üle antud Kirjandusmuuseumile.

Kuna noor proosa ei tahtnud kuidagi jalgu alla saada, siis hakkasin kassetti valima ka lühijutte — ilmusidki Lehti Metsaalti ja Jüri Tuuliku vihikud. Kuid proosa jaoks kipus kassett ahtaks jääma, ka ei olnud siin tunglejate arv kuigi suur. Kassett osutus menukaks ikkagi luuleväljaandena ning peale varasurnud Albert Koeney on teised kassetiluletajad veel värsiraamatuid avaldanud. Kirjandusloolises plaanis on selgunud, et esimese kassetväljaandega algas

koguni eesti kirjanduses luuleuendus — asotsiatiivse motiivide seostamise ja vabavärsi võidukäik.

Ent ka luulekarpidele tuli lõpp nagu kõigele muule ses vastuoluderikkas maailmas. Koostatud oli kuues väljaanne, kuid selles domineerinud Johnny B. Isotamm ei leidnud oma kritiseerivate värsidese kõrgemate ülemuste silmis armu ning pahanduste vältimiseks lõpetas tollane kirjastuse «Eesti Raamat» peatoimetaja Aksel Tamm kasseti ära. Noori luuletajaid hakati jälle eraldi vihikute kaupa kirjastama, hilinenult ilmus ka J. B. Isotamme luuletuskogu «Tekstiraamat» 1972. a. Noorte luuletajate tunglemine oli kasseti abil vähenenud, uute värsiharrastajate esilekerkimises tekkis mõnesugune vaheaeg. Alles 1978. aastal alustati uut noorte värsivihikute sarja, mis lõppes 1987. aastal.

1988. aastal anti jällegi trükikotta koos käsikirjadega tellimus valmistada värsivihikute müügile saatmiseks ka karp. Uus kassetväljaanne oligi laotud juba mullu, kuid IME-eelne majanduslik tegevus kubiseb arusaamatustest asjadest ning noorte luulevihikute trükiladu seisis kasutamata pool aastat ning teise kassetväljaande esimene nelik ilmus alles 1989. aasta suvel.

Mida siis tahavad ütelda teise kassetiseeria esimesed luuletajad, kuidas kajastavad nad tänast murrangulist ja rahutut ajajärku?

Kõige rohkem tõmbab lugema Tõnu Trubetsky (sünd. 1963) tundmata sõnaga «Pogo» ristitud luulevihik. Selle uljusel, optimismil ja dekoratiivsusel on nakatavat külgetõmbevõimu, ehkki tema tõekspidamistele ja ellusuhtumisele tahaks tihti vastu vaielda. Trubetsky tunneb end tänases maailmas ülihästi, sest «totaalse mittevaba-/ Duse kitsas oludes/ Oled isiklikult vaba/ Olukorra peremees». See on kadestamisväärne tunne, peale selle saab Trubetsky ikka teha ja kuulata rockmuusikat, leida meelehead veinis ja tüdrukutes. Kui tal tuleb tuju ette võtta unelmretki, siis suunduvad need Pariisi ning ta ei oska nuriseda sellegi üle, kui ilmsi pole see võimalik («Teater «Odeon»»). Trubetsky mugavat ellusuhtumist näitab ka see, et ta tänapäeva koolipõisi kombel rõõmustab sellegi üle, et «Keegi sult suurt kirjaoskust ei nõua» («Musta lipu valguses»). Haridusest mittehoollimine väljendub ka mujal: «Ja enam ei lähegi kooli» («Lähem ja naerana»). Siit kasvab välja tema üsna pealetükkiv anarhismi propaganda («Teater «Odeon»», «Vihma sajab», «Musta lipu valguses»). Vist ei tule küll Trubetsky anarhismi võtta liiga tõsiselt, vaevalt ta musta lipu all ise sõtta läheks. «Lahkumismarsis» on ta ajavaimule vastupidiselt hakanud küll koguni ülistama sõjakust, aga küllap on seegi üks tema poosetamisi — muidu tuleks siit teha üpris halbu järeldusi noore

luuletaja kohta. Nähtavasti on Trubetsky ka ise mõistnud oma anarhistlike loosungite aegumist, sest teiselt poolt on ta oma luulele püüdnud anda aktuaalset rahvuslikku hoiakut. Selleks teeb ta ekskursse eestlaste muinasaega, pillab vihjeid XIII sajandi võitlustele, kirjutab Sakala ja Nurmekunna hümnene. Kuid nagu tänapäevast nii ka minevikust paistab noor luuletaja silma oma pealiskaudsusega: XIII sajandistki haarab ta oma värsidesse üpris üldisi ja dekoratiivseid motiive: hiis, ohverdamine, sõlg, mõök, kirves. Trubetsky heitlikkust ja teadmiste nappust näitab seegi, et moodsa rockmuusika ülistaja on oma luuletused kirjutanud vana, XIX sajandi luule vormivõttega, alustades kõiki värsiridu suure algustähega.

Trubetsky luules on esmatähtsusega rütm, meelsasti kasutab ta refräänlikke kordusi. Ta saab kenasti hakkama ka riimidega, kuid uusi leide pakub siin harva. Trubetsky luules domineerib auditiivne visuaalse üle, nagu muusikult võibki oodata. Ta on puhtakujuline linnalaulik, kellele on võõrad värvi- ja varjundirohked metsa- ja järveaastikud. Ja nii kasutabki ta värvidest kõige kontrastsemaid — punast, musta ja valget, puuduvad kõik vahepealsed toonid ja varjundid.

Küllap oma muretuse ja pinnapealsusega väljendab Trubetsky tänapäeva noorsoo suure osa maailmasuhtumist ning see vabandab teda — ei tule põhjata peeglit, kui lõust on vildak. Kuid varem või hiljem on Trubetskyl siiski vaja lahti saada pealiskaudsusest, millessegi süveneda, midagi tõsiselt võtta. Muidu süvenemisvõimega luuletajad lähevad tast mööda ning tõrjuvad ta järeleväkke.

Ringo Ringvee (sünd. 1968) «Linnud mustmühisevast majast» on Trubetskyst märksa tõsimeelsem, vahel libisedes süngusessegi. Ringvee luuleaastikud on pildistatud peamiselt öösi ning värvid on sellele vastavad: must, hall, hõbedane, sinine ja valge. Talle on tähtsad varjundid, kontrastset punamusta kombinatsiooni on ta vajanud vaid korra ja sedagi Saatana riigi sümbolkujundiks. Üsuteaduse üliõpilaselt võib muidugi sääraseid motiive oodatagi, kuid kahjuks on Ringvee oma Taeva ja Põrguga jäänud kahvatuks ja mõjutuks. Jumala ja piibli motiive leidub tema luuletuskogus korduvalt, ent needki on peamiselt dekoratiivse ülesandega. Ei leidu tema religioosetes värsides kaasa haaravat heitlust Issandaga nagu Henrik Visnapuul, ei rahvapärast harrast usklikkust nagu Artur Adsonil, ei teadvustatud, erudeeritud püüdemist teispoosuse suunas nagu Uku Masingul. Ei tahaks küll Ringveed süüdistada kokoteerimises Jumalaga, kuigi see tänapäeval moodi läinud. Ent oleks temaltki oodanud suuremat süvenemist — eeldused on tal ju olemas. Öömotiivide rohkusega

(märksõnad: öö, kuu, taevas, pilved, tuul, küünal) loob ta oma värsivihus meeleolu, millest kergesti oleks võimalik välja arendada mõjukamat religioosset või filosoofilist mõtisklust. Aga noor autor on jäänud kuhugi poolele teele.

Ringvee luule ei ole laululise rütmiga nagu Trubetskyl. Ringvee mainib küll mitmel korral trummi, aga tema värsside saatja see ei ole — pigem võiks nende taustana kujutella viiulit. Ringvee sõnade paarid või kolmikud langevad aeglaselt nagu järelvihma piisad katuseräästast, iga värsirea järel on vaja pidada keskmisest pikemat pausi. Küllap oleks peatumisi pidanud tähistama punktiga, aga Ringveegi on kombele alistudes vältinud kirjavahemärke.

Ringvee mõtisklused, looduspildid ja natüürmordid mõjuvad kosmopoliitselt, noor autor ei ole pidanud vajalikuks oma värsside kuidagi geograafiliselt või rahvuslikult tähistada. Ajalinegi määramatus on napp — vaid veimipudel ja viskiklaas vihjavad meie sajandile.

Karl Martin Sinijärv (sünd. 1971) kõige nooremamana on oma värsivihikus «Kolmring» kõige rohkem pingutanud, et tähelepanu endale tõmmata. Kui R. Ringvee on pidanud võimalikuks fotol lugejale ülbelt selg pöörata, siis K. M. Sinijärv on tutvustanud end tugevasti poseeritud pildiga: must baret peas ja mustad kindad käes, maffiapealiku võimukas naeratus näol. Värsides endis Sinijärv end nii võimujanulisena ei näita, ta koguni püüab pakkuda abstraktseid, humanistlikke ideesid («kuid kaastunne olgu su jumal», «pöörangelles inimsuse poole», «vaim enesele kõrged sihid seab»). Kahju, et Sinijärve loosungid on nii üldised ning jäävad deklaratiivseks. Tema värsside oma nägu on saavutatud peamiselt vormivõtete — tavajali ortograafiat on noor autor reforminud Johannes Aavikult laenatud uuendusvõtete (no-konstruktsioon, y asendab ü-d) või ise välja mõeldud (ks asemele x, ts asemele z) muudatustega. H. Visnapuu ja J. Sütiste jälgedes astudes kasutab ta ka lõunaeealist n-eesütlevat. Säärane õigekirjutuse teisen-damine tõmbab tähelepanu endale raamatust lugemisel, kuid värsside valjult ettekandmisel läheb muidugi kaotsi ning üldse aitab vähe pikema aja jooksul. Sest vaevalt teised luuletajad sellele kirjaviisile üle lähevad. Ja kui läheksid, siis tooks see kaasa eesti kirjaviisi lõhenemise, mida väike rahvas ei või endale lubada.

Kuhu Sinijärv suundub, see esikogust päriselt ei selgu. Muidugi leidub Sinijärve kui noore mehe värsivihikus armastusluulet, ent kuigi tõsiselt ta seda aineala ei võta. Nagu teisedki kassetikaaslased püüab Sinijärv vastassoosse üleolevalt suhtuda — nähtavasti

on mood parasjagu selline. Kuid eesti kirjanduslugu osutab, et armastusluulest on klassikaks muutunud ikka need värssid, kus lugeja on tundnud luuletaja sugestiivset undevaldust (A. Haava, G. Suits, M. Under, H. Visnapuu); mängevad armulaulud on unustatud juba ärkamisajal (L. Koidula, M. Veske).

Avaluuletuses «Nüüd!!» deklareerib Sinijärv enesekindlalt ja üldistavalt: «Me laule/ Eesti vajab —/ neis tõde on,/ ei pelgalt rõõm või lust. . .» Tõde-sõnaga on poeedil riskantne lagedale tulla, on ju luule luiskamise öde. Pealegi on tõde-sõna Nõukogudemaal üpris liialdatult pruugitud: kui palju ajalehti kannab seda nime ja kui petlikult nad lugejatele tõde vahendavad! Nii et pigem ootaksime luuletajalt ikkagi seda rõõmu ja lusti. Sinijärv on küll iseenesest rõõmsameelne ja optimistlik luuletaja — vastand kassetikaaslele R. Ringveele. Varjundite (karmiinne, lillakas) eelistab ta eredaid lihtvärve ning kasutab kogu vikerkaart. Kuid linnalaulikuna on temalegi loodus võõras ning metsade ja luhtade värvivarjundid kättesaamatud. Ka ei ole Sinijärv riimileidlik — ta luuletused saavad hakkama enamasti ilma «sõnade kokklopsumiseta».

Kõige raskem on lugejale muljet jätta Märt Väljatagal (sünd. 1965), kelle vihiku pealkiri «Teine keel» mõjub küll intrigeerivalt. Tegelikult M. Väljatagal mingit uut luulekeelt välja pakkuda ei ole ning ta ei tee Sinijärve kombel vastavaid katseidki. M. Väljataga väljendus on üsna traditsiooniline, ka sisuliselt tal uusi teemasid või kujundeid esitada ei ole. Õhukese luulevihiku kokkusaamiseks on ta kasutanud koguni teiste abi — 26 luuletusest on 12 tõlked, niisiis peaaegu pooled. Väljataga on huvitanud tänapäeval järjest rohkem moodi minev inglise luule (G. G. Byron, P. B. Shelley, John Keats, William Butler Yeats, Wystan Hugh Auden, John Donne, Ted Hughes, Robert Graves), nende kõrvale on ära eksinud 11 rida Catullust. Luulevihiku üks pikemaid ja meeldejäävamaid palasid «Magamas» on nähtavasti samuti vabatõlge või tõõtlus (Kenneth Kochilt). Luulekogu on koguni alustatud võõraste värssidega — nii jääb Väljataga enda luuletajanägu üpris ähmaseks. Korraaks suudab ta küll tähelepanu äratada aktuaalse kajastusega jõhkrast sõjaväeteenistusest ning luuletuses «Kiri sõjaväest» annab koguni iseloomulike sõnade loetelu mingi pildi ja meeleolu:

Kakksada sagedasemat sõna:

*too vii tee kao vai raisk sitt kalts
kang püss käsk norm kord sõim seis hirm
tamp drill peks marss külm talv nälj
öö töö piin vorm. . .*

Algul nimetatud kakssada on küll liiga suur arv, sellega võiks juba väiksemat ajalehte

kirjutada, seinalehest rääkimata — vististi oleks mõjunud tublisti väiksem arv (näiteks: veerandsada) tegevamini. Ent Väljataga ei ole taibanud talle sülle langenud uudet aines-tikku ja motiivistikku rohkem kasutada ning on jätnud oma trumbi välja mängimata. Luuletus «Kiri sõjaväest» on küll kaheosa-line ning teisel leheküljel esitatud armastus-motiivi oma kontrastsuse ja püandiga mõjub samuti soodsalt. Kuid 38 värsireast on ikkagi vähe, et kogu vihikule nägu anda. Luuletus-kogu lõpu eel «Ars poetica» pealkirja all läheb Väljataga veel kord kriitiliseks ja iroo-niliseks, ent sedagi on liiga vähe. Vihikust «Teine keel» ei saagi me kindlamalt teada, kas autor peaks tegema panuse ühiskonna-kriitikale või millelegi muule. Ei oska «Teise keele» põhjal ennustada sedagi, kas Väljataga suudab välja arendada oma luulemaailma ning teistega võistlusvõimelisena püsida. Väl-jataga on demonstreerinud seda, et tal on kirjanduslikku maitset, filoloogilisi huvisid ja kriitilist meelt, kuid kas need omadused peaksid realiseeruma luules, kriitikas, tõlke-või toimetajatöös — see jääbki praegu lah-tiseks.

Kahju, et kassetist lahkus üsna viimasel tunnil särtsakas näitlejanna Merle Jääger, kellela hingesugulust tunneb T. Trubetsky ning mainib teda nähtavasti kaasautorina paari luuletuse ees. Nüüd on välismaal teoks saanud ka M. Jäägeri raamatudebüüt, kuid kodumaine värsivihik kindlustanuks talle märksa rohkem lugejaid ja menu. Teiste rahvaste hulgas on hoopis raskem tähelepanu võita, nagu näitab ka Peeter Ilusa kogemus (tema väike värsivihik «Lõbu ja himu» ilmus 1977. a Ameerikas «Mana Luuleraamatu» sarjas, ent kodumaal tuntakse P. Ilusat mõne-võrra Tartus; Tallinnas kõlab see nimi ikka veel võõrana).

1989. aasta luulekassett valmistab kerge pettumuse — eriti oma eelkäijatega 1960-ndatest aastatest võrrelduna. Kui 1962. aasta kasseti luuletajad esinesid omanäoliste, juba kindlate suundumustega autoritena, siis praegused luulesse astujad on märksa ebamää-rasemad ja sihitumad. Aastad 1961—1962 ja 1988—1989 on milleski sarnased: mõle-mal ajajärgul hellitatakse suuri lootusi, tun-takse uute tuulte puhumist. 1962. aastal kut-sus Paul-Eerik julgelt ankrut hiivama ja ulgu-merele purjetama, Mats Traat ja Linda Ruud asjalikult igapäevast tööd tegema. Nüüd Tõnu Trubetsky kutsub baari rockimuusikas lõnkuma, Ringo Ringvee kuualgesse õhe palvetama. Tänaased noori luuletajaid huvitab vähe ühiskonna saatust, nad ei tunne kutsu-must uutmisel kaasa lüüa. Ehk on tulnud aeg, kus luuletajad peaksid lahendama ainult kunstilisi ülesandeid? Vaevalt küll. Just viima-sel ajal on eesti rahvas oodanud ühiskond-

likes võitlustes kirjanike sekjalöömist. Ja kir-janduslugu näitab, et Eesti ja tema rahvas on kogu aeg vajanud ühiskondlikult võitle-vaid kirjanikke, seda Kristjan Jaagust ja Kreutzwaldist alates ning kuni Priidu Beieri ja noorema Hans Luigeni välja.

1962. aasta kassett juhatas sisse uue luule-ajastu eesti kirjanduses, 1989. aasta kassett mõjub 1978.—1987. a debüütvihikute järel-väena. Kuid see teene muidugi uuel kassetil on, et ta nelja luulesse pürgijat tutvustas mõjukamalt (vahest ka pisut kiiremini?), kui see oleks toimunud ajakirjanduse kau-du — «Vikerkaare», «Edasi» ja «Loomingu» vahendusel.

HASSO KRULL Kirju hiireke

«Ei tagastumist,» ytleb suurkantyxnelik & rudustub.

All right! On igatahes heameel leida, et see nelik iseenesest pole ideoloogiliselt kuigi ühtne; olugu ei ta lõppkokkuvõttes osutub üp-riski ühtseks funktsionaalselt, dialektiliselt. Kõigege ei või siin teps mitte jalapealt rahule jääda — st, seda kõike ei või teps mitte päris käigupealt unustada, umbes nagu ununeks varakevadine nohu järgnevas hellalt emali-kus suvesoojuses.

Igatahes, seda sympaatlikku halli hiire-kest — KASSETT '88 — puudutades/sil-mates hõõrume me, kas või ainult mõtteski, käsi, ja võib-olla ka jalgu — ja võib-olla isegi viibutame rusikat. Aga kes — meie?

*

Kirja ja kõne jäik eraldamine teineteisest on meie kontinendil (praegu) justkui üpriski uus asi. Vahest on see hoopiski mingi lapse-mäng? Eksperimendid klotsidega, gaašši-dega, plastiliiniga, konstruktoriga? De-konst-ruktoriga?

Või on see hoopis üks väga ähvardav, õel, «võõras» asi, on diversantlik «juudi asi» või «hiina asi». Midagi ürgselt, algole-muslikult vaenulikku. Sest sõna teeb elavaks, kirjatäht tapab. Mis, kas meid tahetakse tappa?

— Kahtlemata. Esitatud kahes lõigus kerkib aga üles probleemidering, mis järg-neva arutluse raskuspunkti paratamatult nihutaks väljapoole meie hallikese mõelda-vat tegelikku raskuset, seepärast kriip-sutagem need lõigud praegu esialgselt maha ja püüdkem leida sobiv tüpoloogiline telg, millel iga üksik koosvaadeldavast neljast võiks leida oma koha, või ka mitu. Selleks tüpoloogiliseks teljeks valim ma — mitte

ainult «objektiivsetel põhjustel», vaid eelkõige jätkuvalt enese juba vihjatud huvisfääris püsida lootes — poeetilise eristuse valdavalt kirjaliku ja valdavalt kõnelise meediumi iseäralle suunatud teksti vahel, terminoloogiliselt siis **grammateksti** ja **skriptoteksti** vahel¹. *Skripto-* viimases terminis märgib, et tegu on põhieesmärgiliselt «üleskirjutusega», inimkõne vm foneetilise põhjaga märkide-rea jäädvustamisega teiste, mitte-foneetiliste vahendite abil, kusjuures kogu üleskirjutamise käigus lisanduv puht-kirjaliku iseloomuga informatsioon hüpoteetiliselt välistatakse või peetakse seda millekski kolmandajärguliseks. Seevastu **GRAMMATEKST**, eksperimenteerides täidetud ja/või tühjade (lehekülje «valged» osad) märkide plastiliste vahekorradega — mis põhimõtteliselt ei pruugi piirdudagi tasapinnaga, vaid võib üle minna ka kolmemõõtmelisse keskkonda — rõhutab just kirjaliku meediumi kasutamisel aktualiseeruvat **graafilis-visuaalset ala**, lugeja silme ette paigutuvat ruumilist dispoitsiooni.

Nüüsis, saime soovitud, grammateksti/skriptoteksti eristusel põhineva tüpoloogilise telje, mille peale kasseti neli autorit võib kenasti lükkida järjestikku nagu maasikad — ühes tipus Karl Martin Sinijärvi kui kõige «grammatekstuaalsem», teises Tõnu Trubetsky, kelle «Pogo» koosneb peamiselt laulutekstidest ja sobib seega hästi esindama «skriptotekstuaalsuse» äärmust. Muidugi ei maksa seejuures unustada igasuguse skriptoteksti kahepalgelist, petlikku loomust: sest, «kaugel sellest, et olla binaarse opositsiooni mitte-markeeritud poolus, ilmub skriptotekst (teksti staatuse varieerudes diakrooniliselt) üha enam lihtsalt grammateksti õhendatud vormina, kuna viimane ise ei tunne ega võigi tunda tõelist nullkraadi...»² Trubetsky, nagu näha, on oma tekstide staatuse muutmise trükitehnilise paljundamise käigus täiesti teadlik ja rõhutab seda vahel isegi (segmendid nagu «Nüüd on kõigegea yock» (42), «et kahel- / Da selles» (33)). Trubetsky kogu on neist neljast üldse ideoloogiliselt kõige selgepiirilise ja meetodilt kõige järjekindlam — aga, mõistagi, me ju teame, et need on laulutekstit. Seepärast tuleb «Pogo» n-õ terviklikkusele kahtlemata kasuks teatav skriptotekstuaalse laulisuse ja grammatekstuaalse sümmeetria (salmid, riimid, anafooridest ja refräänidest tulevad samade tähemärkide rütmilised kordumised) vastuolu tekstide varjamatult sõjaka ideoloogilise laenguga:

¹ ... järgides sellega Jan Baetensi eristust. Vt J. Baetens. Le transscripturaire. «Poétique», 1988, février, lk 51—70.

² J. Baetens. Le transscripturaire, lk 52.

*Olgu relvaks kitarr
Mootorratas ja makk
Olgu meeltes virrvarr
Siiski algab atakk (42)*

See ideoloogiline laeng on oluline ja mulle ka sümpaatne, aga ma ei taha seda kuidagi analüüsida (ja pean taolist analüüsi tõtt õelda koguni asjatuks, praegu).

Märt Väljataga «Teise keele» puhul märkame grammatekstuaalsuse ja skriptotekstuaalsuse hoopis teiselaadset kokkupõrget: hulk heterogeenset tõkeluulet, mis puht skriptotekstina käsitatult peaks nähtavale tooma terve puntra lepitamatuid koolkondlikke ja idiomaatilisi erinevusi, on Väljataga raamatus grammatekstuaalselt sarnastatud (kusjuures seda sarnastamist veelgi rõhutab vastandatus Väljataga püstkirjas originaalluulele). Olukorra teeb veelgi keerukamaks asjaolu, et ka nimetatud skriptotekstilisi erinevusi on tasandanud Väljataga tõlkijaidoom. Ainult ühel juhul (Catullus, lk 32) on tõlke juures antud ka algtekst, seega lugejale paljastatud algupärandi ja tuletise, hüpoteksti ja hüperteksti vaheline erinevussuhe. Taolise esitamisenetluse tulemuseks on, et Väljataga raamat meile mõjub, paradoksilikult, ühtaegu kosmopoliitliku ja natsionalistlikuna (mis muide teatavaid nihkeid arvestades on ka teiste kassetiosanike paradoksiks, olles võib-olla ainus mõeldav ühisnimetaja neile kõigile). Tõsi küll, teatava natsionalismi ja kosmopolitismi abielu, sümbioosi eeldamine on implitsiitselt sees juba Väljataga tõlkemeetodis³, mis ju püüdleb võimalikult «loomulikku» (mitte lugeda: «spontaanset») üleminekut algupärandi ja tõlketeksti vahel. Samas on ikkagi väga rahvusvahelise vandaiga ka Väljataga originaalluule, üpris munaegselt sümbolistlik, «lüürika» sõna kõige üldkäibivamas tähenduses. Lugejas võib koguni sugeneda kalduvus käsitada ka seda originaalluulet kui juba mingit tuletist, hüperteksti luule «igavestest» teemadest. (Tähelepanuväärne on, et üks pikk luuletus, «Magamas» (lk 33), ongi tegelikult hüpertekst — seda ütles Märt mulle ise —, aga ei ole seejuures jälle «lüürika».)

Neljast osanikust on Ringo Ringvee ainukene, kelle juures me grammatekstuaalsuse ja skriptotekstuaalsuse kokkupõrget ei taju,

³ ... mida võiks Peeter Toropi pakutud tüpologia järgi nimetada «formaalseks (makrostilistiliseks) tõlkeks». (Vt: Kirjandus filmis, TMK 1989, nr 5, lk 20: «...dominandiks on originaali väljendusplaan, millest tuletatakse tõlke mõlemad plaanid.») Muidugi võib seda meil veel nimetada ka Ain Kaalepi juurutatud apologetilise terminiga «homorütmiline tõlge», või, kui tahtaks viimastest distantseeruda, öelda lihtsalt «kaaleplik tõlge».

või kui, siis üsna malbelt. Kogu Ringvee kogu on kauniste integreeritud ja ühtlane, kindlaid kirjatehnilisi põhimõtteid järjepidevalt rakendav grammatext. Iga Ringvee üksik tekst on iseseisev pilt — nii nagu grammatext peab olema, ja iga seesugune pilt on teiste omasugustega ta raamatus nautuke sarnane. Ringveest, nagu Trubetskyski, jääb mulje, et kõiki tema tekste kannab mingi ükskõik — Ringvee puhul küll otseselt välja ütlemata — ideoloogia. Nii lühidalt öeldes: Ringvee on esteet ja papp. Kuid need kaks ei ühine, ei «ülene» temas mingiks sümbolistlikuks (või, kohalikus žargoonis: arbujaliks) vaimupeesterluseks, vaid jäävad iseäralikult lahusolevaks, nii et tekib vastuolu ja võõritusefekt. Ringvee on kogu kassetist kõige tunnusomasmalt postmodernistlik kirjutaja: tema tekstid on ilmsed pastišid, kuid on väga raske osutada konkreetsemalt, mille pastišid nimelt. Võtan valikuliselt mõned lõigud, nende grammatextilise eripära seejuures minetades:

«piiasäbrud kiiskavad aknal / kui hõbejuuksed / õrnpeneed / õrnõhukesed / ja ääretult kaunid» (8)

«Eldoraado ja mehhiko kunst / kummaski pole mul aimu» (26)

«Viskitilgad voolavad klaasil / kokku / Kuradi nägu seinal / irvitab / tänaval sammud / kõlavad / kurvalt» (31)

«suisa kui taevas taoksid / nõiad luupulkaodega trumme / ootan nägemust» (35)

Muidugi, ma tean küll, et sõna «pastiš» meie kriitilises keelepruugis on kaigas. Ja on ehk algul raske selgeks teha, et postmodernistliku kirjanduse puhul võib ta käibida ka puht operatiivse, mitte-hinnangulise kategooriana, tähistada postmodernismi «iroonilist jaatust» (umbes niisamuti, nagu «manerism» käibib korruga kahes, hinnangulises ja mitte-hinnangulises tähenduses⁴). Kuid mis parata.

Viimaks Karl Martin Sinijärve. Tema «Kolmringi» kohta ei saa just öelda, et see endast kujutaks mingit äärmust täidetud ja/või tühjade tähemärkide plastiliste vahekorde uurimises, küll aga on äärmuslik modifitseeritud ortograafia (võõrtähed x, y, kohati z) järjekindel kasutamine algusest lõpuni välja. Nii on paratamatu, et me iga Sinijärve luuletust «loeme» teisiti, kui me teda «kuulame», mis ju teebki tekstist grammatexti. Et menetlus ei automatiseeruks (ja muidugi mitte üksi seepärast), läheb Sini-

järve ajuti veelgi kaugemale, ja õigesti teeb: tekstid nagu «Salatanze ruumityhi» ja «soome-ugri rahvatants» (25, 27) pole enam lihtsalt nali. Vähemasti, ütleksin, juhul, kui *surm* pole nali. Sest neisse kahesse ei saa tungida keegi, ilma et sureks, ega saa neist väljuda keegi pidamata seejärel tõusma surnuist — muidugi, kui tekstist lihtsalt silmadega üle ei libiseta. Jah, need tekstid on tapvad; ja ühtlasi on nad niisugustena Sinijärve kõige erootilisemad tekstid.

Ka Sinijärve luuletused on, skriptotekstuaalsest aspektist, postmodernistlikud pastišid; ja kurta võib ainult, kui ortograafilise trikiga lisanduv hädavajalik irooniaannus mõnikord jääb liiga napiks, et tühistada luuletuse identiteet, panna ta «erinema iseendast». (Niisamuti, nagu Ringvee grammatextiline organiseeritus mõnikord jääb liiga kitsiks.)

Kuid ega mul polnud kavas nuriseda. Või, seda polnud meil kavas. (Küsimus ripub endiselt õhus.) Grammatextuaalse lausungi eripäraks on, et see veidigi keerukalt funktsioneerides alati kaldub kaotama oma lausujat⁵, kaldub lahustama ja pluraliseerima teksti subjekti. See tähendab, et kirjatäht *tapab*, ja laibast sigitab ta alati mitu uut — keha, laipa, subjekti. Võrdluseks võiks siin tuua Jacques Derrida pakutud tõlkevaste cartesiaanlikule *cogito*'le: «järelikult olen surnud»⁶. Millele Derrida muidugi kohe lisab, «cela peut seulement s'écrire» — see võib olla üksnes kirjutatud. Pole kedagi, kes võiks öelda nõnda. Pole lausuvat subjekti. Ja meie hall, meie kirju hiireke jookseb, kuni me saame aru, et ta oli tegelikult kass — jah, aga siis on võib-olla juba ... on võib-olla *juba*. (Viimase sõna neljandaks täheks võiks eesti keeles olla ka midagi muud.) Võiks tsiteerida veel ka ühe Märt Väljataga luuletuse lõppu, kus ta märkab, et

Sisu end sügavalt

Hilpude alt

Ei tulegi nähtavale. (12)

Ma tean, et sellistest metafüüslistest kategooriatest, nagu on ka «sisu» ja vorm», on paljudel raske loobuda. Aga kui me/te neid ei unusta, mitte kordagi ega isegi mitte lõplikult, ei saa juba ainuüksi sellest kirjust debüüt-kassetistki midagi lugeda ega arvata. MÄRKUS. Arvustuse alguses esinev «rudus-tub» on laen Ringo Ringvee luuletusest «Herakleitos hüppab vannitoa hulinast» (Sõna 9, LR 1986, nr 14/15, lk 37), millest kirjutades puudust tundsimine.

⁴ Umberto Eco on muide pidanud manerismi ja postmodernismi oletatavalt samasteks: «... ja põle öelda, ma pole kindel, kas mitte postmodernism pole tänapäevane nimi manerismi kui meta-ajaloolise kategooria jaoks» (Postscript to The name of the rose. New York, 1984, lk 66). Ringvee kohta kõlbaks ka öelda, et ta on maneristlik.

⁵ Pr k *énonciateur*. J. Baetens. *Le transscripturaire*, lk. 54.

⁶ «ma olen ja ma olen surnud on kaks lausungit, mille tähendus on teineteisest eristamatu, see *juba*, et ma olen, helistab iseene matusekella, kirjutab ise alla enda surmaotsusele...» — J. Derrida. Glas. Paris, 1974, lk 92.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

Toimetus:

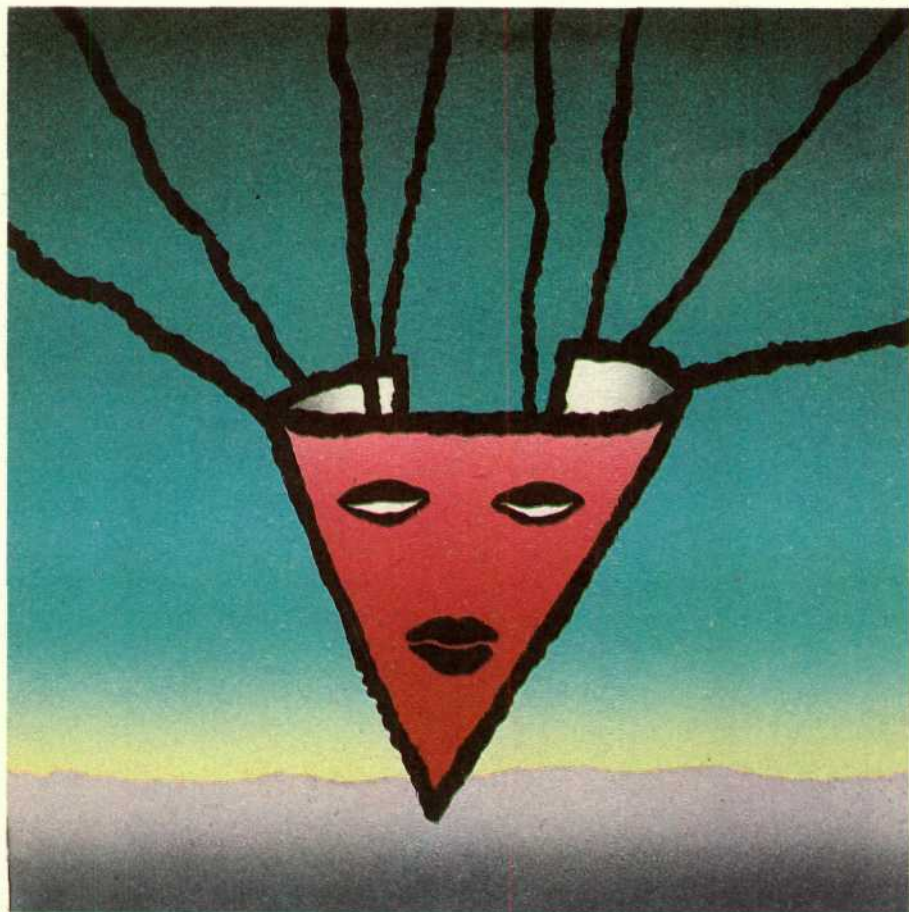
Peatoimetaja **Rein Veidemann** 44 58 26.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
44 12 48. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Jüri Luik**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus teisisip reedeni k 13—15 tel 300-45).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Ruth Haaring**
60 18 58. Korrektor **Tiiu Sang**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride kohta saab teavet trükikoja tehnilise kontrolli osakonnast 681-411.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, Toompuiestee 30. Laduda antud 06. 07. 89. Trükkida antud 25. 08. 89. Ofsetpaber 70×100/16. Ofsetrükk. Tingtrükipoognaid 7,8. Tingvärviõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 10,33. Trükiarv 53 000. Tellimuse nr. 2927. Hind 45 kop. Таллинн, издательство «Периодика». Адрес редакции: 200031, Таллинн, Тоомпуйестеэ 30, телефон 60 17 72. Типография Издательства ЦК КПЭ. 200090, Таллинн, Пярнуское шоссе, 67-а. «Викерkaar» № 9, сентябрь 1989. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

45 k.
indeks 78245